

LIBERTAS

Nr. 45-46

August-September 2007

Ayn Rand

100 + 50 år: Ayn Rand sætter hjärtan i brand

Matias Svensson

Hvad der skete, efter lyset gik ud

Otto Brøns-Petersen

Om Ayn Rands Hymne

Nicolai Heering

Hymne – uddrag

Ayn Rand

Den aktive kapitalist: Stat og erhvervsliv – ideologi kontra saglighed

Bernt Højle

Marklund Gymnasium

Steen Steensen

Bog anmeldelse

Steen Steensen: Rævestaten og andre fortællinger

Nekrologer

Milton Friedman og Ronald Reagan

Den synlige hånd

Nikolaj Gammeltoft

Indhold

100 + 50 år: Ayn Rand sætter hjærtan i brand 3 <i>Matias Svensson</i>	Marklund Gymnasium 32 <i>Steen Steensen</i>
Hvad der skete, efter lyset gik ud 7 <i>Otto Brøns-Petersen</i>	Boganmeldelse 42 <i>Steen Steensen: Rævestaten og andre fortællinger</i>
Om Ayn Rands Hymne 11 <i>Nicolai Heering</i>	Nekrologer 44 <i>Milton Friedman og Ronald Reagan</i>
Hymne – uddrag 13 <i>Ayn Rand</i>	Den synlige hånd 48 <i>Nikolaj Gammeltoft</i>
Den aktive kapitalist: Stat og erhvervsliv – ideologi kontra saglighed 15 <i>Bernt Hjejle</i>	

Tidsskriftet Libertas

ISSN 0903-9341. © Libertas

Tidsskriftet *Libertas*, som udgives af selskabet Libertas, er et uafhængigt tidsskrift til fremme af studiet af fri markedsøkonomi og personlig frihed.

Tidsskriftet postomdeles til abonnenterne og er tilgængeligt i pdf-format på www.libertas.dk. Tidsskriftet er indekseret i Dansk Artikelindeks.

Offentliggjort materiale – signeret eller usigneret – udtrykker ikke nødvendigvis redaktionens, udgiverens eller medlemmernes holdninger. For indholdet hæfter alene forfatterne og redaktionen.

Ansvarshavende redaktør

Nikolaj Gammeltoft
Gammel Kongevej 94A, 2.tv.
1850 Frederiksberg C
Tlf./e-mail: 40428080 - gammeltoft@libertas.dk

Redaktion

Rune Toftegaard Selsing, Anders Wivel, Christopher Arzrouni, Jacob Wimpffen Bræstrup, Lars Christensen, Mikkel Kroglund, Morten Carmel, Nikolaj Gammeltoft, Per Henrik Hansen, Jonathan Szpirt, Nicolai Heering, Christian Bergquist, Lars Hvidberg

Indlæg

Redaktionen modtager gerne indlæg af enhver art – f.eks. artikler, bog- og film anmeldelser, noveller, essays og illustrationer (fotos, tegninger, diagrammer o.l.) – men påtager sig intet ansvar for materiale, der tilsendes uopfordret.

Indlæg sendes til redaktionen på tidsskrift@libertas.dk. Skrivevejledning fremsendes ved henvendelse.

Årsabonnement

Personligt (fire numre) kr. 100,00
Institutioner (fire numre) kr. 350,00

Tillæg for levering udenfor Danmark og Færøerne

Grønland kr. 50,00
Øvrige Norden kr. 40,00
Øvrige Europa kr. 50,00
Øvrige udland kr. 80,00

Adresseændringer

Adresseændringer bedes meddelt selskabets forretningsfører. Udebliver Libertas, kan erstatningseksemplar rekvireres hos postvæsenet.

Layout

www.swush.com

Selskabet Libertas

Libertas er en uafhængig og ikke-partipolitisk gruppe, som har til formål at fremme et åbent samfund baseret på den frie tanke og den frie markedsøkonomi.

Forretningsfører (abonnement, administration og regnskab)

Christian Bergquist
Østbanegade 105, 4.th.
2100 København Ø,
Tlf./e-mail: 3555 3726 - cbe@libertas.dk

Sekretær (arrangementer og aktiviteter)

Helene Haabegaard
info@libertas.dk

Præsidium

Bo Andersen, Christopher Arzrouni, Rasmus Bartholdy, Otto Brøns-Petersen, Jacob Wimpffen Bræstrup, Morten Carmel, Lars Christensen, Villy Dall, Flemming Friese-Jensen, Nikolaj Gammeltoft, Hans Christian Hansen, Jens Frederik Hansen, Nicolai Heering, Morten Holm, Gunnar Jacobsen, Henrik Gade Jensen, Palle Steen Jensen, Tage Sværke Jessen, Pernille Johansson, Martin Jul, David B. Karsbøl, Peter Kurrild-Klitgaard, Mikkel Kroglund, Ole Kvist, Kristian Kyndi Laursen, Mikael Bonde Nielsen, Rasmus Dalsgaard Nielsen, Mike Polczynski, Casper Thorsted Sørensen, Dan Terkildsen, Anders Wivel, Sune Wæsel og Finn Ziegler.

Hjemmeside og nyhedsbrev

www.libertas.dk

Kontakt

libertas@libertas.dk

100 + 50 år: Ayn Rand sätter hjärtan i brand

I 2005 var det 100 år siden, at den russisk-amerikanske forfatterinde Ayn Rand blev født. Samtidig er 2007 50-året for udgivelsen af hendes hovedværk, *Atlas Shrugged*. Begge dele markerer Libertas med en række indlæg. Rands liv strakte sig fra en opvækst i et næsten middelalderligt Rusland under Zaren gennem det tidlige Sovjetdiktatur, over Hollywoods fantasiverden til New Yorks filosofiske saloner. I denne artikel, der har været bragt i en forkortet udgave i det svenske tidsskrift *Voltaire* tidligere i år, behandles Rands forfatterskab, filosofi og indflydelse af Timbro-fellow og forfatter, Mattias Svensson.

Af Mattias Svensson

Vad har TV-serier som *Simpsons*, *South Park*, *Gilmore Girls*, *Queer as Folk* och *Frasier* gemensamt med ett trettiotal akademiska tidskrifter om filosofi, religion, politik, sociologi och ekonomi? Vad har encyklopedier om amerikansk litteratur, filosofi och kvinnohistoria som även finns i serier av Frank Miller och Steve Ditko? Vad innehåller minst 17 fiktiva litterära verk, liksom ett växande antal böcker om politik och filosofi?

Svarar du: Referenser till författarinnan och filosofen Ayn Rand (1905-1982), så har du rätt.

Drygt hundra år efter sin födelse (och 25 år efter sin död) är Ayn Rands idéer i högsta grad levande, både som filosofisk och populärkulturell referenspunkt. Om något har intresset fortsatt att öka efter hennes bortgång, inte minst mätt i referenser till hennes verk.

De bästsäljande romanerna (främst *The Fountainhead* och *Atlas Shrugged*) och Rands essäsamlingar om politik och filosofi fortsätter att världen över sälja i hundratusentals exemplar varje år.

Intresset för Rands person och gärning är så stort att allt från hennes vittnesmål i utskottsförhören i Hollywood på 1930-talet, till hennes egna journaler och marginalanteckningar i andras böcker givits ut i bokform. Essäsamlingar som *The virtue of selfishness* (om etik) och *Capitalism: The unknown ideal* (om politik) finns sedan länge på marknaden.

Även Rands privatliv har givit upphov till ett antal böcker, främst tidigare makarna Nathaniel och Barbara Brandens memoarer *Judgment Day* och *The Passion of Ayn Rand* som inte minst beskriver den nära relation de under 18 år kom att ha till henne. Likaså har Rands uppväxt och studier i Ryssland/Sovjetunionen (som hon lämnade för gott 1926) kartlagts, vilket bland annat framkommer i den prisbelönta dokumentärfilmen *Ayn Rand: A sense of life* av Michael

Paxton. Böcker och artiklar av Rand-forskaren Chris Sciabarra har framför allt kartlagt hennes utbildning i historia och filosofi. Han kan nu konstatera att den "motsvarande dagens doktorandutbildningar, minus avhandlingen".

Ett tiotal böcker om Rand och hennes filosofi har givits ut sedan 1990 - från officiella arvtagaren Leonard Peikoffs formella presentation *Objectivism: The philosophy of Ayn Rand*, via presentationer av Tibor Machan och Alan Gotthelf, till idéhistorisk analys som Chris Sciabarras *Ayn Rand: The Russian Radical* och till och med en antologi av "Feministiska tolkningar" (Gladstein/Sciabarra). Sedan 1999 finns en *Journal of Ayn Rand Studies* med växande prenumerant- och skribentantal, som två gånger om året publicerar akademiska artiklar kring Ayn Rands verk.

En ambitiös filosofi

Att Rand röner så brett och varierande intresse är inte konstigt. Hon är en fascinerande tänkare och berättare, som i sina romaner illustrerar att livet på jorden är och borde vara ett storslaget äventyr. Filosofi, politik och principer får kött, blod och bultande hjärtan. Mänskliga aktiviteter som tänkande, uppfinnande, skapande och produktion ges en andlig och romantisk betydelse.

Rands genombrottsroman *Urkällan* (1943) refuserades av tolv förlag, som antingen dömde ut den som "för kontroversiell" eller som "för intellektuell" och därför osäljbar. På Bobbs-Merrill som slutligen gav ut den, skedde det tack vare att en lokal chef som fastnat för boken ställde ultimatum och sade att "Om detta inte är boken för er, är jag inte redaktören för er." Således illustrerande bokens tillkomst dess tema, arkitekten Howard Roarks kamp för att skapa på sina egna villkor, och värdet av sådan integritet.

I den roman som blev Rands magnum opus *Och världen skälvde* (1957) presenteras, utöver en spännande berättelse, grunderna till en filosofi med ambition att täcka alla de huvudsakliga områdena – metafysik, kunskapsteori, etik, politik och estetik.

Förnuft, egoism och kapitalism – och till detta en romantisk livskänsla. Det är byggstenarna i Ayn Rands filosofi – objektivismen. Det finns en objektiv verklighet som är vetbar för förnuftet, och det är både en andlig och nöjsam aktivitet att tänka. Förnuftet ger också insikt både om vad människan är för typ av varelse (och därmed vad hon bör göra) och den överlevnadsmetod vi använder för att omvandla världen så att den bättre passar mänskligt liv, alltså produktion. Vägen till lycka ligger i att förverkliga sin fulla potential som människa, och det är också livets moraliska syfte, ett rationellt egenintresse. Den politiska friheten, kapitalismen, har sin plats som en oundgänglig förutsättning för allt detta, genom att förbjuda initierande av våld och tvång och därmed skydda och upprätthålla frivilliga sociala relationer byggda på utbyte av värde mot värde.

Relevant för livet på jorden

Det som gör Rand så omedelbart relevant som tänkare är inte främst det formella filosofiska system hon presenterar, utan hur hon använder det för att göra intressanta och omvälvande synteser av högt och lågt, teori och praktik, romantik och förnuft, egoism och välvilja. Rand vänder på och tar isär vardagens föreställningar och begrepp – från "kärleken är blind" (tvärtom menar Rand att kärlek är en respons på de värden man ser hos sig själv och söker hos andra) till "pengar är roten till allt ont" (tvärtom är pengar symbolen för ömsesidigt givande utbyte, i motsats till tvingande eller ensidigt utnyttjande relationer, och därmed något gott) – och sätter dem i relation till grundläggande principer och teorier som därmed får liv och relevans.

Rands synteser innebär inte sällan att hon erövrar begrepp som givits en övernaturlig, verklighetsfrämmande och ouppnåelig karaktär, och ger dem betydelser och innehåll passande människans tillvaro på jorden. Romanernas hjältekaraktärer är för det mesta inte bara goda, enligt Rands egoistiska etiska mall, utan ideala i det att de också är intelligenta och kreativa. Och till fasa för alla dem som gillar att frossa i elände och komplikationer eller tagit ställning till förmån för antingen kropp *eller* själ, *yta eller* innehåll, är de därtill attraktiva. Rand vill visa att förmåga och skönhet är viktiga mänskliga värden, sådant vi kan och bör värdesätta och även utveckla hos oss själva i den mån det är möjligt.

Men hjältarna är allt annat än övermänniskor. De begår misstag och korrigerar sina handlingar allteftersom. Det är viljan att lära och förbättra som beskrivs, inte förmågan att automatiskt veta allt. De känner sig ofta lite vilsna och bortkomna i sociala sammanhang, vilket inte är så konstigt. Den som är öppet ambitiös, självständig i sina omdömen och därtill stolt över sin förmåga och vad man åstadkommit väcker inte sällan andra människornas avund och fientlighet, från mobbarinstinkten i grundskolan till kontrollinstinkten hos kollektivistiska intellektuella och plundrarinstinkten hos politiker.

Rand erövrar alltså "det ideala" från dem som hävdar att begreppet är liktydigt med det omöjliga (och därmed något man vare sig behöver bekymra sig om att uppnå, eller över vad idealet skulle uppnå i praktiken). På samma sätt erövrar hon begreppet säker kunskap som resultatet av människans (förvisso felbara) förnuftsprocess, från dem som menar att om vi inte är allvisa gudar, eller uppnår kunskap med automatik, så kan vi inte vara säkra på någonting.

Inom etiken erövrar Rand välvilja och generositet som resultatet av att var och en lever för sin egen skull, alltså egoism, och låter alla andra människor göra detsamma. Det bygger på analysen att människor representerar värden för varandra genom möjligheten till välståndsskapande handel och arbetsfördelningens specialisering. Att förhålliga altruistisk självuppostring innebär däremot att acceptera en världsbild enligt vilken några måste offras för att andra ska ha det bra. Det är en både praktisk och psykologisk grund för missunnsamhet och fiendskap mellan människor, och därmed ont.

Systematisk helhet

En annan egenskap hos Rands synteser är den systematiska helhet som länkar samman olika delar och ämnesområden. Förnuftet dyker exempelvis upp inom kunskapsteorin, som människans medel att nå kunskap om världen (och om människan). Rationalitet är kardinaldygden inom etiken, att förnuftsmässigt väga olika värden inom olika områden mot varandra (exempelvis en produktiv karriär, ett gott kärleksliv och en givande fritid, alla tre goda ting men inte utbytbara eller reducerbara till det andra) samt omvandla de breda dygdeprinciper som gäller alla människor till konkreta beslut i den givna individuella situationen. Likaså dyker förnuftet upp igen inom politiken, som grunden för produktion och därmed egendom och äganderätt.

På motsvarande sätt analyserar Rand hoten mot samma värden i flera dimensioner. Förnekandet av förnuftet är inte bara ett hot mot människans möjlighet att få säker kunskap om världen omkring henne. Det hotar även hennes oberoende och självkänsla, eftersom hon då saknar grund för egna omdömen, och därmed för handlande efter eget huvud. Därmed blir hon lättare offer för dem som vill styra och härska, alltså etablera en ordning där handlar efter deras önskemål. Rand menar att frihet och förnuft ömsesidigt stärker varandra, och att detsamma är sant för tro och tvång.

Den som reducerar Rand till en politisk etikett kommer att gå miste om rikedomerna i hennes tankesystem. Dessvärre finns ett antal både anhängare och motståndare till Rands politiska idéer som gör misstaget att läsa henne med politiska glasögon. De hävdar ofta att hon är tråkig och tjatig att läsa, eftersom de redan halvvägs begripit hennes politiska slutsats, och därmed bryr de sig aldrig om att följa upp de filosofiska, psykologiska eller historiska grunderna.

Man bör också med bakgrund i en mer helhetlig bild ifrågasätta om Rand verkligen är den ytterkantstänkare hon

utifrån sina renodlade politiska ställningstaganden kan synas vara¹. Att hon renodlar friheten som det enda politiska värdet kan ses som extremt för den som tillskriver politiken en dominerande ställning över samhället, eller menar att etiken tar sina viktigaste former genom politiken. Men det är ingen självklar utgångspunkt. För Rand har både samhället, med alla olika individers egna livsprojekt, och etiken, vägledning i form av breda dygder främst syftande till individernas egen karaktärsdaning, egna, stora roller utanför och utöver politiken.

Beaktande synen på etik, kunskapsteori, eller samhällets funktion är det snarare libertarianen som pläderar för frihet genom att hävda att moral saknar betydelse för mänskligt liv, socialliberalen som menar att nyckeln till totalitärt förtryck ligger i att vara säker på *någoting* *alls* rörande politik (vore enpartivälde, arbetsläger och massmord ursäktat om makt-havarna bara var klädsamt *osäkra*?) och socialisten som inte kan tänka sig andra uttryck för etik än kollektiva, politiska beslut, som är extrema och ensidiga.

Väcker starka känslor

Med sin filosofi menade sig Rand utmana en 2000-årig tanke-tradition. Hon förkastade andra kunskapskällor än förnuftet, även i livsåskådningsfrågor, avfärdade självuppoffring, altruism, som värde inom etiken och utmanade kollektivismen och välfärdsstaten inom politiken. Med sådana oblyga pretentioner är det inte konstigt att Rand är en kontroversiell tänkare.

Få tänkare väcker så starka känslor som Ayn Rand. Hennes skarpa och tydliga presentation av vad hon tyckte och tänkte lämnar få utrymmen för "tolkningar" och tvetydigheter, det är antingen eller. Läsarna har polariserats i två läger som antingen hyllar eller hatar henne, få har förblivit likgiltiga. En bidragande orsak till den känslolösa responsen är förstås att hennes idéer först presenterats i romanform. Även essäerna är präglade av författarens målande och känslomässigt engagerande beskrivningar av vad en viss idé innebär i praktisk, fysisk verklighet.

För Rand var detta inget konstigt. En av de mest missförstådda aspekterna av hennes filosofi är just känslornas roll. Rand hävdade att känslor inte är kunskapsverktyg ("tools of cognition"), bara förnuftet kan ge oss säker kunskap om sant, falskt och vad vi ska göra. Människan är likafullt en kännande varelse och känslorna ger oss vetskap om vårt eget inre tillstånd och vår respons på tillvarons fakta. Rand såg en självklar roll för det passionerade, livsbejakande och glädjande i livet, känslan av att med självklarhet ha rätt att leva livet här på jorden. Vägen till ett sådant själsligt tillstånd är att vara ambitiös, tänkande och produktiv (tänk på det välbehag man känner av att ha nått fram till en grundläggande insikt, exempelvis löst ett matematiskt problem).

Likafullt har den känslolösa responsen på Rands skrivande tenderat att fördunkla debatten kring hennes idéer. Det

är inte helt utan komik att annars tillbakalutade och blaserade intellektuella fullständigt tappar koncepterna och börjar skrika och gorma i tal och skrift när just Rand diskuteras. När *Och världen skälvde* gavs ut 1986 illustrerades exempelvis en hätsk recension i tidningen *Arbetet* med en bild på Ku Klux Klan brännandes kors. Smaklöst, inte bara för att Rand var av rysk-judisk ursprung, utan framför allt för att det går så totalt på tvärs emot den antikollektivistiska (och därmed antirasistiska) individualism som Rand förespråkade. Des-svärre är vare sig osakligheten eller tonläget något unikt.

Vänstern avskyr Rand för att hon förespråkar kapitalism och minimalstat inom politiken. Högern avskyr henne ännu mer för att hon inte bara är ateist, utan har fräckheten att formulera en hel etik och kunskapsteori stick i stäv med den religiösa traditionen. Socialliberaler av Popperskt snitt kan inte tolerera att hon hävdar sig kunna härleda sanningar på etikens och politikens område, och inte heller hennes kritik av välfärdsstaten. Akademiker har svårt för hennes presentationsform (kanske mest romanernas dråpliga skildring av akademiker och intellektuella) och ämnesöverskridande. Även liberaler har haft svårt att uppskatta att hennes försvar för kapitalism och frihet bygger på filosofi och etik, snarare än på praktisk-ekonomisk grund, därtill baserat på en klassisk-aristotelisk tradition snarare än den empiriska upplysningstradition som ursprungligen födde liberalismen.

Paralleller till Vilhelm Moberg

Men medan Rand är impopulär i mainstreamintellektuella kretsar, slår hon icke desto mindre an i en betydande underström. Där om vittnar inte minst den omfattande och fortsatta produktionen och försäljningen av böcker av och om henne.

Nu verkar denna process vara i rullning även i Sverige. Den pocketupplaga av *Och världen skälvde* (*Atlas Shrugged*) som släpptes i februari 2005 har redan tryckts i tre upplagor och sålt i 10 000 exemplar. I höstas släpptes romanen *Urkällan* (*The Fountainhead*) och nästa höst kommer en samling av Rands texter kring filosofi, etik och politik på svenska.

Ett ideologiskt och populärkulturellt genomslag märks genom att unga politiker som Fredrick Federley och Annie Johansson, företagsledare som Douglas Roos och Johan Staël von Holstein och Idoljuryns Daniel Breitholtz säger sig ha inspirerats av Rand. Utanför den anglosaxiska världen är Sverige rentav en av de bättre marknaderna för Rands böcker. *Och världen skälvde* har sålts i fler exemplar här än i hela Tyskland.

Det är inte helt överraskande. I den analys av den svenska folksjälen, som tycks vara så på modet för närvarande, framhålls ofta att svenskar är både sekulära och individualistiska, vilket rimmar väl med Rands grundinställning. Även om många svenskar också uppskattar välfärdsstat och socialdemokrati, har en författare och intellektuell som Vilhelm Moberg redan demonstrerat hur väl en individualistisk och

sekulär grundinställning rimmar med en frihetlig politisk inställning.

Mellan Rand och Moberg finns långtgående och intressanta paralleller. Båda populära författare med klart individualistiska och frihetstörstande huvudpersoner, båda tidigt och öppet bejakande en livfull och passionerad sexualitet, båda populärare i breda folklager än bland intellektuella, båda med Amerika som idealland, båda med ett starkt politiskt engagemang som väcks genom striden mot det totalitära (både nazism och kommunism) men också inriktar sig mot demokratiska välfärdsstaters långtgående ingrepp i den enskilda människans frihet, och båda i detta på tvärs med sin tids, och framför allt 1960- och 70-talets, politiska och kulturella trender och klimat.

Visst finns skillnader som mycket väl hade kunnat göra dessa viljestarka personligheter till oförsonliga fiender, om de hade träffats. Rands litterära skildring är romantiskt idealiserande, Mobergs detaljerat naturalistisk, Rand älskar staden, Moberg livet på landsbygden, Rand tog storföretagen i försvar, medan Moberg behandlade andra företeelser och personer, och Moberg hade förstås aldrig ambitionen att utveckla sina frihetsresonemang till en enhetlig filosofi. Men deras sammanfallande ståndpunkter och livsöden är ändå påtagliga.

När Henrik Berggren och Lars Trädgårdh i *Är svensken människa?* ägnar sig åt sin till idé- och litteraturhistoria nödortfittigt förklädda hyllning av välfärdsstat och "statsindividualism", är just Vilhelm Moberg märkbart nedtonad. Moberg stod inte bara för ett tydligt politiskt alternativ till "den svenska modellen" – ett starkt engagemang mot totalitära stater, mot den svällande svenska statsmakten, från rättsrötan till åsiktskontrollen via radiomonopol och tidningsstöd, och ett ideologiskt stöd för en liberalt förstådd frihet: frihet från staten, inte genom den. Moberg stod dessutom för en karg, självständig, ansvarstagande individualism, fjärran från den statsunderstödda lätting som Berggren och Trädgårdh beskriver. Moberg passar så uppenbart inte in i den historia som Berggren och Trädgårdh vill berätta, att deras blir en historia om svenskhet utan den populäraste av svenska författare.

På samma sätt är Rand svår att passa ihop med invanda föreställningar om de begrepp hon använder. För henne är rationalitet inte någon fyrkantigt dikterande egenskap i stil med antaganden i ekonomiska modeller, utan varje individs främsta själsförmögenhet. Egoism handlar inte om att göra ner andra, utan tvärtom om att låta varje människa förverkliga sina mål och värden i livet. Kapitalism handlar inte om utsugning, utan om frivilliga, ömsesidigt berikande, sociala relationer.

Kort sagt: Den som inte vill riskera att behöva tänka över och byta ut sina invanda föreställningar, bör undvika Ayn Rand helt och hållet.

Referencer

1 Rand avfärdade extremistetiketten som ett simpelt ad hominem, ett sätt att smäda meningsmotståndare snarare än att bemöta dem i sak. Med en elegant retorisk fråga undrade hon om extrem hälsa var något oönskvärt, något som kan klumpas ihop med extrem ohälsa. Självt menade hon att frihet, liksom hälsa, är ett värde som kan härledas ur att det befrämjar människans liv i enlighet med sin natur, och att dess motsatser, ohälsa och ofrihet, är lika entydiga hot mot detta goda.

Oprindeligt trykt i en forkortet udgave i tidsskriftet *Voltaire* - www.voltaire.se.

Hvad der skete, efter lyset gik ud

Med udgangspunkt i Ayn Rands bog *Atlas Shrugged* og spilteoriens metode belyser cand.polit. Otto Brøns-Petersen i denne artikel, hvorvidt det kan bevises, at det er egennyttigt irrationelt at krænke andres rettigheder.

Af Otto Brøns-Petersen

”The plane was above the peaks of the skyscrapers when suddenly, with the abruptness of a shudder, as if the ground had parted to engulf it, the city disappeared from the face of the earth. It took them a moment to realize that the panic had reached the power stations - and that the lights of New York had gone out” (Rand 1957, 1075)

Ayn Rands forfatterskab er ikke alene et af de mest markante moderne forsøg på at bevise eksistensen af naturlige rettigheder. Hun har, som den nok eneste, anvendt både ikke-fiktions- og fiktionsgenren til det.

Kernen i Rands filosofiske argument er, at mennesker dels ikke bør leve som parasitter på andre, dels ikke er forpligtet til at handle imod egne interesser. Således indebærer hendes etiske egoisme en moralsk forpligtelse til netop at handle efter sine – rigtigt forstået – egne interesser.

Men hvis A kun er forpligtet af sine egne interesser, hvordan kan A så samtidig have pligt til ikke at leve som parasit på B? Rands svar er – og må være – at det er i vores egen bedste interesse at lade være.

Rands *Atlas Shrugged* (1957) er et monumentalt forsøg på i fiktionsform at vise, at parasitstrategien er dømt til undergang. Plottet er meget kort, at den kreative intelligentsia, ledet af John Galt, beslutter sig for at strejke. Det sker ved at isolere sig i Galt's Gulch (en dal i staten Colorado), mens USA bryder sammen uden ofre at snylte på. Et forsøg på at torturere Galt til at lede produktionen ud af vanskelighederne slår fejl. Efter lyset er gået ud:

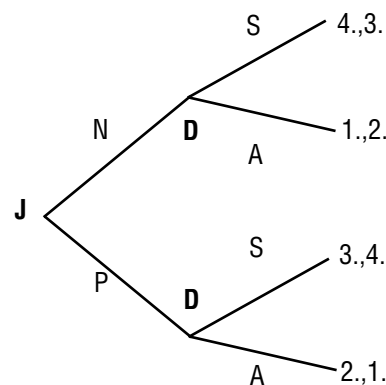
”The road it cleared’, said Galt. ‘We are going back to the world’. He raised his hand and over the desolate earth he traced in space the sign of the dollar.” (ibid.: 1084)

Lykkes Rands projekt – at vise, at parasitisme ikke er en holdbar strategi? Det gør det desværre ikke. Det fremgår, hvis man analyserer *Atlas Shrugged* med spilteoretiske redskaber (læsere med forhåndskendskab til både spilteori og Rands bog vil have en fordel).

Plottet

Hvis man skal gengive bogen på ekstremt kondenseret form med anvendelse af spilteoretiske værktøjer, kan man i første omgang begrænse sig til skismaet mellem bogens hovedperson, den produktive Dagny, og hendes parasitiske bror Jim. Jim leder formelt familiens jernbaneselskab, men Dagny er den egentlige drivkraft.

I udgangspunktet kan konflikten mellem de to personer beskrives ved figur 1.

Figur 1

Den viser et spil, hvor J(im) først vælger, om han vil være parasit eller producere – repræsenteret ved strategierne N og P. D(agny) vælger derefter, om hun vil strejke (S) eller producere videre (A). Ordenstallene viser, hvor høj prioritet hvert udfald har for henholdsvis Jim og Dagny (jo lavere ordenstal, jo højere prioritet).

Dagny kan ikke slippe sit arbejde i jernbaneselskabet, uanset vanskelighederne, og strategien A dominerer således strategien S. For Jim er den foretrukne situation, at han kan snylte på Dagny – dvs. kombinationen {N,A} - men et udfald, hvor Dagny strejker, er altid ringere, end hvis hun ikke gør. Det ses let i figur 1, at der er én Nash-ligevægt, nemlig {N,A}. Parasitten Jim vinder over den produktive Dagny. Jim kan roligt snylte, så længe strategien A er dominerende for Dagny

(Jim selv har ingen dominerende strategi; han tilpasser sin til, hvad Dagny gør).

Dette er præcis, hvad Galt forsøger at overbevise Dagny om, men først da situationen 650 sider henne bliver aldeles uholdbar, er hun villig til at indse, at belønningen for at holde stædigt fast ved A er en *sucker's prize*.

Galt har i princippet to forskellige argumenter at anvende over for Dagny. Han kunne for det første forsøge at overbevise hende om, at hun burde ændre præferencer. Hvis hun i stedet for ubetinget at foretrække at producere kun foretrækker denne strategi, når Jim har valgt også at producere, vil hun altid have en fordel ved at straffe Jim, når han har valgt N-strategien. Hvis Jim ved det, kan han ikke gøre noget bedre end at vælge at være produktiv. Rollerne er nu byttet om: Det er Dagny, der har krammet på Jim. Men Galt kan kun bruge dette argument effektivt, hvis Dagny virkelig skifter præferencer. Hvis hun bare lader som om, vil Jim kunne gennemskue det og afsløre hendes bluff. Det ville – for nu at sige det mildt – heller ikke være Rands stil at bygge hele ræsonnementet for, hvorfor Jim bør afstå fra at være parasit, på at Dagny er i stand til at bilde ham en historie på ærmet.

Galts andet mulige argument er at forsøge at overbevise Dagny om, at hvad hun foretager sig i ét spil vil påvirke de næste. Og det er da også denne vej, Galt vælger. I spilteoretisk terminologi befinder vi os i et *supergame* – dvs. en ukendt række af gentagne spil, hvor den ene spiller har mulighed for at reagere på modspillerens strategivalg i forrige spil. Denne opsætning minder om Robert Axelrods (1981) *prisoner's dilemma supergame* og kan analyseres på samme måde, bortset fra at man skal være opmærksom på, at der ikke er tale om et *prisoner's dilemma*. Forskellen er dels, at der ikke eksisterer en strengt Pareto-domineret Nash-ligevægt, dels at den kooperative ligevægt {P,A} samtidig er Dagnys, men ikke Jims mest foretrukne. Det sidste betyder på den ene side, at Dagny'erne har en evolutionær fordel i forhold til Jim'erne, så længe der spilles kooperativt. På den anden side har Dagny et svagere incitament til at straffe end i et *prisoner's dilemma supergame*. Hun har således ikke ud-sigt til at få en *temptation prize* i et senere spil, hvor Jim må acceptere *sucker's prize*; derimod ved vi fra figur 1, at Dagny på kort sigt foretrækker at acceptere *sucker's prize*, hvis Jim snylter, dvs. fortsætter med at vælge A.

Vi kan slå en ting fast med sikkerhed: Det er ikke en fordelagtigt dominerende strategi for Jim at spille {P}. En eksperimentel analyse vil sikkert som hos Axelrod indikere, at der er gode muligheder for at finde kooperative løsninger i langt de fleste enkelt spil – specielt hvis strejketruslen rammer Jim meget hårdt. Men som i Axelrods *supergame* afhænger det i høj grad af fremtidens skygge – det vil sige, hvor meget fremtidige gevinster diskonteres med. Hvis fremtidige gevinster vægtes tilstrækkeligt lavt, er det afgørende det igangværende spil. Og dermed er situationen som i figur 1, hvor

konklusionen var klar nok: Det er Jim, som har krammet på Dagny – ikke omvendt. Historien har ingen randsk klarhed.

Nu ender historien imidlertid ikke her. Galt overbeviser intelligentsiaen om ikke blot hver især at straffe deres parasitter. De bliver som sagt overbevist om at gå i generalstrejke. Men er strejken virksom? Holder parasitadfærden op, efter at lyset gik ud?

Det er på den ene side indlysende, at en generalstrejke er en meget hård sanktion. I modsætning til individuelle afstraffelsesaktioner har parasitter ingen mulighed for at finde andre ofre at tære på. Så længe strejken står på, kan parasitadfærd kun lede til døden. Hvis det kommer til en strejke, rammer det parasitterne meget hårdere end de produktive – de har jo mulighed for at fortsætte den kreative og produktive aktivitet, om end på nedsat kraft, i Galt's Gulch.

På den anden side er det klart, at det også er forbundet med meget store omkostninger for de produktive at gå i strejke – specielt i et spil med mange deltagere, hvor Galt skal bruge 650 sider til at overbevise den kreative intelligentsia til at strejke. Det er derfor ikke sandsynligt, at hver eneste parasithandling uvilkårligt vil blive besvaret med en generalstrejke fra intelligentsiaen. Og det er kun, hvis Jim er sikker på, at hans parasit-handling er den direkte årsag til en strejke, at han kategorisk bør afholde sig fra den. I et spil med flere Jim'er kan det endog være fordelagtigt at snylte, selv om enhver parasit-handling udløser en strejke, hvis blot én anden spiller i sin irrationalitet begynder at snylte (man kunne dog gøre den forudsætning, at den, der har snyltet i en runde, står dårligere i den næste, fordi evnen til at producere går noget tabt eller fordi strejken i et vist omfang kan målrettes til at ramme parasitter specielt hårdt eller lignende).

Pointen er, at selv om der i et dynamisk forløb er gode muligheder for at straffe parasitter, vil Jim alligevel kunne have en fordel ved snylte i et vist omfang. Det er i øvrigt nøjagtigt den måde, succesfulde snylttere i resten af den biologiske verden klarer sig på. Det drejer sig blot om ikke at slå hønen, der lægger guldæg, ihjel – eller provokere den til at strejke.

For at belyse det nærmere, kan der tages udgangspunkt i figur 2, som viser pay-offs for henholdsvis en produktiv type (en Dagny) og en parasittype (en Jim) – afhængig af, om Jim'en agerer parasit eller er produktiv, og om Dagny'en strejker eller er produktiv. For nemheds skyld antages det i eksemplet, at pay-offs er de samme for alle Jim'er på den ene side og alle Dagny'er på den anden. I første omgang er de forskellige pay-offs absolutte størrelse ret arbitrært valgt (bemærk i øvrigt, at der ikke som i figur 1 anvendes ordens-tal; det drejer sig om at opnå størst muligt pay-off-størrelse).

Figur 2

		Jim	
		A	S
Dagny	P	8,10	6,4
	N	10,8	4,6

Betragt nu problemet for en given Dagny i en given spillerunde, hvor hun møder et antal Jim'er. Skal hun strejke eller producere? Fordelen ved at producere er et større pay-off fra interaktioner med Jim'er, som også producerer (og – hvad der for nemheds skyld ses bort fra her – fra interaktioner med andre Dagny'er). Fordelen ved at strejke er, at det skræmmer Jim'erne fra at agere parasitter i senere runder.

Dagny kan ikke som i spillet med to personer vente og se på, hvad Jim gør, før hun beslutter sig. I spillet med mange personer giver det ikke mening at forudsætte, at alle Jim'erne spiller først.

Hvor ofte skal Dagny'erne strejke for, at det ikke kan betale sig for nogen Jim at agere parasit på noget tidspunkt? Hvis Dagny'erne strejker i en andel af spillene svarende til q , ser regnestykket for en produktiv Jim sådan ud (idet $V_j(P)$ er Jims pay-off som produktiv):

$$V_j(P) = q6 + (1-q)8$$

For en parasit-Jim ser det sådan ud ($V_j(N)$ er Jims pay-off som parasit):

$$V_j(N) = q4 + (1-q)10$$

Det kan bedst betale sig for Jim at agere produktivt, hvis $V_j(N) > V_j(P)$, hvilket er opfyldt, når

$$q > \frac{1}{2}.$$

Dagny'erne skal med andre ord strejke lidt mere end hver anden gang for at gøre det attraktivt for Jim'erne altid at være produktive. En Jim, som lever op til Rands fordring om rationalitet og egeninteresse bør ikke være parasit, hvis Dagny'er strejker så ofte.

Men hvad med en rationel og egennyttig Dagny? Bør hun deltage i strejken? Kravet er, at gevinsten ved at strejke er mindst lige så stor som ved at arbejde videre – dvs. $V_d(S) \geq V_d(A)$. Det gælder imidlertid, at

$$V_d(S) = 4$$

$$V_d(A) = 10$$

hvis udgangspunktet er, at alle Jim'er produktive. Selv hvis alle Jim'er er parasitter, gælder det, at en Dagny får mest ud af at arbejde videre (nemlig 8 mod 6 ved at strejke). Så en Dagny, der lever op til Rands fordringer om egeninteresse og rationalitet bør under ingen omstændigheder gå med i en kollektiv strejke, selv om alle Jim'er er parasitter, ligesom hun bør bryde en kollektiv strejke, selv om alle andre Dagny'er er med.

Hvordan tegner situationen sig, hvis Galt får held til at ændre præferencerne hos alle Dagny'er, så de altid foretrækker at strejke stillet over for en snyltende Jim? Det er illustreret i figur 3 (som kun adskiller sig fra figur 2 ved, at Dagnys pay-off fra $\{A,N\}$ er byttet om med pay-off'et fra $\{S,N\}$).

Figur 3

		Jim	
		A	S
Dagny	P	8,10	6,4
	N	10,6	4,8

Det gælder stadig, at Dagny har en gevinst ved at springe fra, hvis alle andre strejker mere end hver anden gang (10 mod 4). Men hvis derimod alle Jim'erne er parasitter, gælder det nu, at Dagny har en gevinst ved at strejke (8 mod 6 ved at lade være). Dagny'erne har derfor en gevinst ved at gå i strejke, lige indtil der findes en præcis blanding af snyltende og produktive Jim'er. Ved denne blanding gælder, at $V_d(S) = V_d(A)$, dvs.

$$p4 + (1-p)8 = p10 + (1-p)6,$$

hvor p er andelen af Jim'ere, som er produktive. Løses for p , betyder det, at Dagny'erne foretrækker at strejke, når mindre end hver fjerde Jim er produktiv (idet $p = \frac{1}{4}$).

Enden på det hele bliver, at en fjerdedel af Jim'erne er produktive og resten snylter. Halvdelen af Dagny'erne strejker. Det er den eneste ligevægt i spillet, hvis alle opfører sig i overensstemmelse med de to randianske fordringer om rationalitet og egeninteresse. Og bemærk, at der ikke bliver nogen generalstrejke. Der er konstant halvdelen af Dagny'erne i strejke; hvis de forsøgte sig med generalstrejke hver anden gang, ville nogle desertere, mens andre ville strejke i runder uden generalstrejke.

En generalstrejke er altså under alle omstændigheder en dårligere metode end individuelle sanktioner. I det tilfælde, hvor Dagny altid er bedst stillet ved at arbejde, uanset hvad Jim gør, har hun en chance i et gentaget spil, et *supergame*, med en Jim, som hun kan straffe med at strejke, selv om

det gør ondt på dem begge. Men det er som sagt ikke nogen sikker chance. I generalstrejkescenariet har Dagny'erne ingen chance; det er irrationelt, uegennyttigt eller begge dele at gå med i strejken. I det tilfælde, hvor Dagny altid er bedst stillet ved at strejke, når Jim snylter, kan hun i det isolerede spil med to personer godt tvinge ham til at være produktiv, mens Dagny'erne højst kan presse Jim'erne til en vis andel produktiv adfærd i mangepersonersspillet.

Der er to grunde til, at generalstrejke virker dårligere end individuelle sanktioner. For det første er Dagny'ernes strejke et kollektivt gode-problem – det kan være rationelt for den enkelte Dagny ikke at deltage i en strejke, som de kollektivt har en fordel af. For det andet kan en generalstrejke ikke anvendes som en målrettet sanktion mod de individuelle Jim'er, som snylter. Det svækker effektiviteten.

Generalstrejken er altså ikke nogen styrkelse af plottet i *Atlas Shrugged*.

Indvendinger?

Man kunne på nuværende tidspunkt tænke sig flere indvendinger på Rands vegne.

For det første kunne det indvendes, at eksemplerne i figur 2 og 3 med andre pay-offs kunne konstrueres, så det klart var i Jim'ernes interesse at producere frem for at snylte. Og det er ikke vanskeligt at gøre. Det er imidlertid ikke tilstrækkeligt, at der kan findes eksempler, som passer med hendes filosofi. Hendes filosofi må tværtimod være i stand til at give korrekte svar for alle plausible måder at stille spillet op på. Det gælder ikke mindst for en filosof, der insisterer på universel gyldighed. Et Randsk svar på analysen ovenfor må derfor nødvendigvis bestå i en påvisning af, at spillet på en eller anden måde er konstrueret implausibelt.

En anden indvending kunne være, at det ikke er en fair kritik af Rand at kaste sig over plottet i en roman, når hun samtidig har en omfattende faglitterær filosofisk produktion bag sig. Udover det lidt paradoksale i, at hendes egen fiktive historie ikke holder som illustration af hendes centrale filosofiske pointer, er det værd at bemærke, at Rand selv mente, at *Atlas Shrugged* rummer hele nøglen til hendes tænkning. Og samtidig søger man forgæves i både de betydelige faglitterære tekster flettet ind i *Atlas Shrugged* (især Galts radiotale) og i hendes produktion i øvrigt efter en tilstrækkelig begrundelse for, hvorfor et egennyttigt, rationelt individ ikke kan følge parasitstrategien med succes (i Brøns-Petersen (1998) analyseres Rands filosofiske argumenter).

Kollektivistisk fejlslutning

Problemet hos Rand er, at hun begår en kollektivistisk fejlslutning. Det er indlysende, at hvis alle (eller tilstrækkeligt mange) valgte ubetinget at følge en parasitstrategi, ville det føre til deres undergang. Det er tilsvarende klart, at den samlede velstand er større, desto flere der lever produktivt frem for at snylte. Men deraf følger ikke, at den enkelte ikke

kan vælge at være parasit, uden at gå til grunde eller opnå større velstand.

Det er et uhyre stærkt argument, hvis det kan bevises, at det er egennyttigt irrationelt at krænke andres rettigheder. Rand har desværre ikke leveret det argument. Vi er endnu ikke i sikkerhed for Jim'erne.

Referencer

Axelrod, Robert (1981): "The Emergence of Cooperation Among Egoists", *American Political Science Review* 75.

Brøns-Petersen, Otto (1998): "*Naturlige rettigheder og Stirner-problemet*". Unpubl.

Rand, Ayn (1957): "*Atlas Shrugged*", New York: Signet

Om Ayn Rands Hymne

Nicolai Heering har oversat Ayn Rand bogen *Hymne*. Han giver her en introduktion til bogen og fortæller om sin egen fascination af Rand. Bogen er udgivet i oversættelse i sin helhed af tænketanken Copenhagen Institute i 2006.

Af Nicolai Heering

I modsætning til *Atlas Shrugged*, som er manges første bekendtskab med Ayn Rand, var min egen introduktion til hende anderledes kort og kontant, idet jeg som den første Ayn Rand-bog læste *Hymne*. Hvor *Atlas Shrugged* har mange og tætskrevne sider, var *Anthem* med sine få sider ganske hurtigt læst. *Hymne* er uden tvivl den korteste men velsagtens også den mindst kendte af hendes fire "store" romaner. Ikke mindst i Danmark, hvor *We The Living* (*Vi der lever*, 1943), *The Fountainhead* (*Kun den stærke er fri*, 1950) og *Atlas Shrugged* (*Og verden skælvede*, 1959) alle er blevet udgivet på dansk, men hvor ingen forlægger før nu har turdet binde an med *Hymne*. Dette uagtet at en dansk oversættelse faktisk allerede eksisterer, og at bogen for længst er udgivet på både norsk (*Høysang*, 1984) og svensk (*Hymn*, 1983).

Anthem var den ene af to bøger, der gav skubbet til, at jeg selv blev libertarianer. Den anden var David Friedmans *The Machinery of Freedom – Guide to a Radical Capitalism*. Hvor Friedmans bog er et logisk, økonomisk argument for den renlivede liberalisme (på trods af bogens uortodokse skrivestil), appellerer *Hymne* næsten udelukkende til læserens moralske værdier. Den søger populært sagt at vinde læserens hjerte, hvor Friedmans bog søger at vinde læserens hjerne. Erfaringsmæssigt er det dog næsten umuligt at overbevise folk om liberalismens fortræffeligheder ved hjælp af Friedmans bog, idet bogen oftest strider mod læserens prostatslige moralske værdier, som vedkommende har fået ind med skeer gennem sin opvækst. Hvis man derimod formår at rokke ved læserens moralske værdier forud for fremførelsen af strengt logiske argumenter, er folk straks anderledes lydhør. Og her er *Hymne* ideel, idet denne hurtigt læste bog er både kort, koncis og stærk.

Hymne blev skrevet i 1937 og er en futuristisk roman i stil med Orwells *1984* (1948). 1930erne var som bekendt ikke en tid, hvor ideer om individualisme og frihed var i højsædet, men ikke desto mindre havde Ayn Rand altså både mod og mental styrke til at gå imod strømmen og argumentere for enkeltmenneskets ukrænkelighed. Det gjorde hun vel at mærke ved anvendelse af moralske frem for økonomiske argumenter. Eller – med andre ord – ved anvendelse af moralske argumenter for det frie markeds økonomiske logik. Det må siges at være fremsynet, idet fortællerne for en større grad af kapitalisme - ikke mindst i de socialdemokratiske samfund i Skandinavien – den dag i dag har ganske svært ved at opvise et *moralisk* forsvar for kapitalismen, og de har

derfor indskrænket sig til at begrunde kapitalismens nødvendighed med hensynet til den nationaløkonomiske velfærd.

Kapitalister har, hvad angår moral, argumenteret på modstandernes præmisser, og har af denne grund ofte fundet sig presset til at sige ting som "Naturligvis må det offentlige i et vist omfang hjælpe de svageste i vores samfund" og "Selvfølgelig skal vi have en vis udjævning af de økonomiske uligheder". Mange af de kapitalistiske iværksættere og virksomhedsejere er naturligvis bange for at miste det, som de på trods af de eksisterende vilkår for private initiativer er lykkedes dem at skabe og/eller at holde i drift. Derfor tør de ikke provokere omgivelserne ved at udtrykke ønsker om et radikalt mere frit samfund. Hvis de ikke udøver lobbyisme eller på anden måde "spiller med", risikerer de at miste diverse statslige favoriseringer såsom egne særtilladelser og/eller offentlige tilskud, samt restriktioner og påbud, der som en "tjeneste" fra statens side pålægges konkurrenter fra ind- og udland. At de fleste erhvervsfolk ikke tør tage et opgør med dette samfundssystem skader i sidste ende dem selv, men det er ikke desto mindre de færreste, der kan indse, at en udskiftning af samfundets kollektivistiske normer med individualistiske er en indsats værd. Det er netop denne mangel på erhvervsfolks fremsynethed, som Ayn Rand kritiserer sønderlemmende i *Atlas Shrugged*.

Men verden har jo ikke udviklet sig, som Ayn Rand spåede, vil nogen måske indvende. På trods af at staternes magt ikke er blevet svækket, har verden alligevel oplevet stor fremgang i teknologi og levestandard. Dog bør man her nok spørge sig selv, hvor langt vi *kunne* være kommet, hvis vi havde fået lov at udfolde os i en verden med en langt højere grad af frihed. Sagt på økonom-sprog har offeromkostningen ved staternes eksistens og intervention siden 1930erne sandsynligvis været enorm.

Hymne beskriver et futuristisk samfund, hvor kollektivismen har endegyldigt "sejret": Ordet "jeg" er blevet forbudt, elektrisk lys er blevet afskaffet fordi det giver flere arbejdspladser at tvinge folk til at producere tællelys, og såvel folks beskæftigelse som deres parringsmønster er fastlagt af staten. Bogens helt, der bærer navnet "Lighed 7-2521", opdager dog langsomt, at der er noget grundlæggende forkert ved dette system, og man følger således hans udvikling frem til erkendelsen af, at enkeltindividet er suverænt og altid bør stå over fællesskabet.

Hovedpersonerne i *Hymne* og Ayn Rands øvrige romaner kan måske synes overdrevent idealiserede, bl.a. hvad angår deres fysiske fremtræden. Men hvem har ikke brug for idealer? Ayn Rand har erkendt, at alle har brug for idealer, således at man har noget at stræbe efter og drømme om. Disse idealer er muligvis uopnåelige for de fleste, men er ikke desto mindre nødvendige for at give folk en *raison d'être*. Uden mål og idealer når man ingen vegne. I lyset heraf er det selvsagt bedre, at folk idoliserer Rand's fiktive heltefigurer som f.eks. Kira Argunova, Howard Roark, og Dagny Taggart frem for den virkelige verdens kollektivistiske og masse-mordere som f.eks. Josef Stalin, Adolf Hitler og Mao Tse-tung, der var idoler for millioner af mennesker.

I det efterfølgende kan Ayn Rands egen introduktion til *Hymne* læses. Derefter følger *Hymnes* kapitel 11, der beskriver, hvordan et menneske i et kollektivistisk samfund endelig opdager sin egen identitet og kollektivismens falskhed. Stærkere kan det næppe gøres.

Referencer

Friedman, David D.: *The Machinery of Freedom – Guide to a Radical Capitalism*, 2nd ed.: Open Court Publishing Company, 1989 [1973].

Orwell, George: *1984*: Signet, 1990 [1948].

Rand, Ayn: *Anthem*: Signet, 1995 [1937].

--: *Atlas Shrugged*: Signet, 1996 [1957].

--: *Hymn*: Lindfors Bokforlag, 1983.

--: *Høysang*: Midas Forlag, 1984.

--: *Kun Den Stærke Er Fri [The Fountainhead]*: Grafisk Forlag, 1950.

--: *Og Verden Skælvede [Atlas Shrugged]*: Grafisk Forlag, 1959.

--: *Vi Der Lever [We the Living]*: Berlingske Forlag, 1943.

Ayn Rands Hymne – uddrag

Ayn Rands korteste bog *Hymne* foregår i en kollektivistisk fremtid, hvor enhver form for individualisme er blevet udslettet og samfundet er faldet tilbage til et førindustrielt niveau. Helten er en videnskabsmand som søger viden, oplysning og opdagelser i et samfund, hvor dette er kriminelt. Bogen blev udgivet med den engelske titel *Anthem* i 1938. Den udkom på dansk i 2006 ved Copenhagen Institute takket være Nicolai Heering.

Af Ayn Rand

Forfatterens forord

Denne historie blev skrevet i 1937.

Jeg har revideret den til denne udgave men har begrænset revisionen til dens stil; jeg har omformuleret enkelte passager og skåret en del overdrevent sprogbrug væk. Ingen idé eller hændelse er blevet tilføjet eller udeladt; temaet, indholdet og strukturen er uberørt. Historien forbliver, som den var. Jeg har givet den en ansigtsløftning, men har ikke rettet dens ryggrad eller ånd; disse behøvede ikke at blive rettet.

Nogle af dem, der læste historien, da den lige var blevet skrevet, sagde til mig, at jeg var uretfærdig mod kollektivismens idealer; dette var ikke, sagde de, hvad kollektivismen forkynder eller har til hensigt; kollektivister mener ikke og forfægter ikke sådanne ting; ingen forfægter dem.

Jeg skal blot påpege, at devisen "Produktion til nytte og ikke til profit" nu accepteres af de fleste mennesker som en selvfølge, og tilmed som en selvfølge, der udtrykker et passende, ønskværdigt mål. Hvis nogen fornuftsmæssig mening overhovedet kan udledes af den devise, hvad er det så, hvis ikke det er den idé, at motivet for et menneskes arbejde bør være andres behov og ikke hans eget behov, ønske eller fortjeneste?

Obligatorisk udskrivning af arbejdskraft er nu praktiseret eller foreslået i hvert eneste land i verden. Hvad er det baseret på, hvis ikke det er den idé, at staten er bedst kvalificeret til at afgøre, hvor et menneske kan være til nytte for andre, hvor sådan en nyttebetragtning er den eneste overvejelse, der indgår i beslutningen, og hvor hans egne mål, ønsker og lykke bør ignoreres, som om de ikke havde nogen betydning?

Vi har jobvejledende råd, arvehygiejniske råd, enhver tænkelig form for råd, herunder et verdensråd – og hvis disse endnu ikke har total magt over os, er det så på grund af manglende hensigt?

"Social gevinst" og "sociale mål" er blevet de daglige floskler i vort sprog. Nødvendigheden af en social retfærdiggørelse af alle aktiviteter og al eksistens tages nu for givet. Der er intet forslag så afsindigt, at dets fortalere ikke kan få lydhør

opmærksomhed og billigelse, hvis han påstår, at det på en eller anden udefineret måde er for "det fælles bedste".

Nogen mener måske - skønt jeg ikke gør – at folk for ni år siden til dels var undskyldt for ikke at se den retning, som verden var på vej i. I dag er beviset så åbenlyst, at ingen undskyldning længere kan godtages fra nogen som helst. Dem, som nægter at indse det nu, er hverken blinde eller uskyldige.

Den største brøde påhviler i dag folk, som accepterer kollektivismen gennem moralsk forsømmelighed; de folk, som søger beskyttelse fra nødvendigheden af at tage et standpunkt ved at fornægte indholdet af de principper, som de accepterer; de folk, som støtter planer, der er specielt tilrettelagt med henblik på at få gennemført trældom, men som gemmer sig bag den tomme påstand om, at de er frihedselkere, uden at de har nogen som helst konkret mening forbundet med ordet; de folk, som tror, at indholdet af idéer ikke behøver at blive undersøgt, at principper ikke behøver at blive defineret, og at fakta kan elimineres ved at holde éns øjne lukkede. De forventer, når de finder sig selv i en verden af blodige ruiner og koncentrationslejre, at kunne undslippe moralsk ansvar ved at jamre: "Jamen, det var ikke det, jeg mente!"

De, som ønsker slaveri, burde have den anstændighed at kalde det ved dets rette navn. De må indse den fulde betydning af det, som de advokerer eller bifalder; den fulde, præcise, specifikke betydning af kollektivismen og dens logiske følger, de principper, som den er baseret på, og de endelige konsekvenser, som disse principper vil føre med sig.

De må indse dette og derefter beslutte, om det er dét, de ønsker eller ej.

Ayn Rand - April 1946.

Kapitel 11

Jeg er. Jeg tænker. Jeg vil.

Mine hænder... Min ånd... Min himmel... Min skov...
Denne, min jord...

Hvad behøver jeg ellers at sige? Disse er ordene. Dette er svaret.

Jeg står her på toppen af bjerget. Jeg løfter mit hoved, og jeg spreder mine arme. Dette, min krop og sjæl, dette er enden på min søgen. Jeg ønskede at forstå tingenes mening. Jeg er meningen. Jeg ønskede at finde en berettigelse til at eksistere. Jeg behøver ingen berettigelse til at eksistere og ingen ord til godkendelse af min eksistens. Jeg er berettigelsen og godkendelsen.

Det er mine øjne, der ser, og mine øjnes syn skænker jorden skønhed. Det er mine ører, der hører, og mine ørers hørelse giver sin sang til verden. Det er min forstand, der tænker, og min forstands dømmekraft er det eneste søgelys, der kan finde sandheden. Det er min vilje, der vælger, og min viljes valg er den eneste forordning, som jeg må efterleve.

Mange ord er blevet skænket mig, og nogle er vise, og nogle er falske, men kun tre er hellige: "Jeg vil det!"

Hvilken vej jeg end vælger, er ledestjernen inde i mig; den ledestjerne og den kompasnål, der viser vejen. De peger begge kun i én retning. De peger mod mig.

Jeg ved ej, om denne jord, som jeg står på, er universets kerne, eller om den blot er et gran støv fortabt i evigheden. Jeg ved det ej, og jeg bekymrer mig ej om det. For jeg ved hvilken lykke, der er mig mulig på jorden. Og min lykke behøver intet højere sigte for at retfærdiggøre sig. Min lykke er ikke midlet til noget mål. Den er målet. Den er sin egen hensigt. Den er sit eget formål.

Ej heller er jeg midlet til noget mål, som andre måtte ønske at nå. Jeg er ikke noget redskab til deres afbenyttelse. Jeg er ikke nogen tjener underlagt deres behov. Jeg er ikke nogen forbindelse til deres sår. Jeg er ikke noget offer på deres altre.

Jeg er et menneske. Det mirakel, som jeg er, er mit at eje og beholde, og mit at vogte og mit at bruge og mit at knæle for!

Jeg hverken overgiver mine skatte eller deler dem med andre. Min ånds rigdom skal ikke slås til mønter af messing og spredes for alle vinde som almisser til de fattige i ånden. Jeg vogter mine skatte: Mine tanker, min vilje, min frihed. Og den største af disse er frihed.

Jeg skylder ikke mine brødre noget, ej heller lader jeg dem stå i gæld til mig. Jeg beder ingen om at leve for mig, ej hel-

ler lever jeg for nogen andre. Jeg begærer intet menneskes sjæl, ej heller er min sjæl andres at begære.

Jeg er hverken mine brødres fjende eller ven, men en sådan, som hver enkelt af dem fortjener, at jeg er. Og for at fortjene min kærlighed må mine brødre gøre mere end at blive født. Jeg skænker ikke min kærlighed uden grund eller til nogen tilfældig forbigående, som måtte ønske at kræve den. Jeg hædrer mennesker med min kærlighed. Men hæder er noget, som skal fortjenes.

Jeg vil vælge mine venner blandt mennesker men vil hverken vælge slaver eller herrer. Og jeg vil kun vælge dem, der behager mig, og dem vil jeg elske og ære men hverken befale eller adlyde. Og vi vil gøre fælles sag, når vi ønsker det, eller gå vore egne veje, når vi vil det således. For i sit ånds tempel er hvert menneske alene. Lad hvert menneske beholde sit tempel uberørt og ubesudlet. Lad det så gøre fælles sag med andre, om det vil, men kun udenfor dette tempels hellige tærskel.

For ordet "vi" må aldrig siges, medmindre det sker efter eget valg og som en eftertanke. Dette ord må aldrig sættes øverst i menneskets sjæl. Ellers bliver det til et uhyre; roden til alle jordens onder, roden til menneskers tortur af mennesket og til en usigelig løgn.

Ordet "vi" er som flydende kalk, der hældes ud over mennesker og stivner og hærder til sten og knuser alt under sig, og det, som er hvidt, og det, som er sort, fortøner sig ligeligt i dets grå masse. Det er ordet, med hvilket de fordærvede stjæler de godes dyd, med hvilket de svage stjæler de stærkes styrke, med hvilket tåberne stjæler de vises visdom.

Hvad er min glæde, hvis alle hænder, selv de urene, kan tiltage sig del i den? Hvad er min visdom, hvis selv tåberne kan diktere mig, hvad jeg skal tænke? Hvad er min frihed, hvis alle skabninger, selv klamphuggerne og de handlingslammede, er mine herrer? Hvad er mit liv, hvis jeg kun må bukke, indvillige og adlyde?

Men jeg er færdig med denne, fordærvelsens tro.

Jeg er færdig med uhyret "vi"; ordet for trældom, for udplynning, for elendighed, falskhed og skam.

Og nu ser jeg guds ansigt, og jeg hæver denne gud over jorden; denne gud, som mennesket har søgt siden mennesket blev til; denne gud, som vil skænke det glæde og fred og stolthed.

Denne gud, dette ene ord:

"Jeg."

Oversat af Nicolai Heering.

Den aktive kapitalist

Stat og erhvervsliv – ideologi kontra saglighed

Højesteretssagfører, dr. jur. Bernt Hjejle (1901-1994) spillede en betydelig rolle i dansk erhvervsliv i det 20. århundrede. Med baggrund i sin advokatvirksomhed (det nuværende Hjejle, Gersted, Mogensen) blev han valgt ind i ledelsen af en række store danske virksomheder og var derved medvirkende til ændringer i deres struktur. Som formand for Tuborgs bestyrelse var det Bernt Hjejle, som tog initiativet til fusionen med Carlsberg i 1970. Det var derfor naturligt, at han også blev formand for bestyrelsen for De Forenede Bryggerier. Bernt Hjejle var også drivkraften, da en række sparekasser blev sluttet sammen i det daværende SDS, som senere blev en del af Nordea via Unibank, og han deltog ligeledes i sammenslutningen mellem forsikringsselskaberne Skandinavia og Baltica samt sammenlægningen af American Tobacco og Skandinavisk Tobakskompagni. Bernt Hjejle arbejdede i bestyrelsen for en række andre af Danmarks største virksomheder: A.P. Møller-selskabet Dampskibsselskabet Svendborg, De Danske Spritfabrikker, Baltica-Skandinavia og Jens Villadsens Fabrikker. Bernt Hjejle gjorde sig også gældende på nordisk og internationalt plan, bl.a. som præsident for International Bar Association, ligesom han var forfatter til en række bøger. Den korte bog *Den aktive kapitalist*, som tidsskriftet *Libertas* gengiver her, blev udgivet på Børsens Forlag i 1982. I bogen kritiserer Bernt Hjejle den stigende statslige chikane af erhvervslivet gennem beskatning, regulering og regulære trusler om inddragelse af profit gennem økonomisk demokrati, som det var tilfældet i perioden, hvor bogen blev til. Samtidig fremhæver Hjejle kapitalisten som samfundsøkonomiens mest værdifulde borger – usædvanlige synspunkter i Danmark i starten af 1980'erne og for den sags skyld i 2007.

Af Bernt Hjejle

Forord

For nogen tid siden spurgte *Børsens* redaktion mig, om jeg kunne tænke mig at skrive en artikel om statens forhold til erhvervslivet. Jeg forholdt mig tvivlende hertil, idet jeg henviste til, at en erhvervsmand eller en økonom måske havde bedre forudsætninger for at klare denne opgave; men da man gerne ville have mit syn derpå, svarede jeg, at jeg godt kunne gøre et forsøg. Det gjorde jeg da, men det viste sig, at min gennem mange år opsparede kritiske holdning over for statens behandling af erhvervslivet, navnlig i de sidste decennier, slog ud, medens jeg skrev, og artiklen blev hurtigt alt for lang til en artikel i et dagblad. Imidlertid har *Børsen* været så venlig at tilbyde mig at udgive mine tanker i form af en lille bog, hvilket jeg med tak har taget imod.

Jeg er klar over, at de synspunkter, jeg har udformet i bogen, og som er resultatet af mine mange arbejdsår i det danske erhvervslivs tjeneste, går stærkt imod de for tiden "på bjerget" herskende synspunkter, og at jeg fra mange sider vil blive mødt med modsigelse. Men det er nu altså mine

synspunkter, som er resultatet af mit livs erfaring, og hvis rigtighed jeg føler mig overbevist om.

Problemstilling

Regeringerne i England og USA har rettet en skarp kritik imod staten som erhvervsdrivende eller staten som deltager i eller støtte for erhvervsmæssig virksomhed. Først har den engelske regering under Margaret Thatcher erklæret at ville afvikle de nationaliserede engelske industrier og føre disse tilbage til private ejere; derefter er præsident Reagan som et led i sin *supply-side economy* gået til kamp mod de store og voksende udgifter i den offentlige administration, herunder statens tilskud til og involvering i de af energikrisen ramte industrivirksomheder. De samme tendenser ser vi i Kåre Willochs borgerlige regering i Norge. Dermed har spørgsmålet om staten og erhvervslivet, herunder statsadministration af erhvervsvirksomheder, på ny fået aktualitet, og det må da være naturligt at fremsætte nogle synspunkter herpå.

Det nye syn på disse forhold er kommet ganske naturligt som en reaktion imod den ideologisk bestemte tro på de positive virkninger af statens formynderi over for erhvervs-

livet og på staten som erhvervsdrivende, som i de sidste generationer har behersket de socialdemokratiske dominerede regeringer bl.a. i Norden, og som nu synes også at ville dominere den nye franske Mitterand-regering med dens omfattende nationaliseringsprogram. Reaktionen er naturlig: den er et led i den evige kamp mellem ideologi og pragmatisme (saglighed) som grundlæggende synspunkt i statens forhold til erhvervslivet. Den pragmatiske indstilling ledes af og holder sig til, hvad der erfaringsmæssigt og sagligt giver det bedste resultat og derved beviser sin realistiske hensigtsmæssighed, medens den ideologiske indstilling bygger på idémæssige forestillinger, som politiske tænkere har fundet frem til ad tankemæssig vej ("aus dem Inneren ihres Bewusstseins") som den ideale løsning af samfundsmæssige problemer. Det ideologiske ræsonnement er da den betragtning, at staten, dvs. alle samfundets borgere, derved skulle kunne opnå og til os alle fordele den fortjeneste, som den private erhvervsdrivende ellers "stikker i sin egen lomme" – og derved "tjener" på sine medborgeres fornødenheder – medens en saglig vurdering viser, at den ineffektivitet og bureaukratisering, som statsdrift altid medfører, forringer produktionens resultat med langt mere end den avance, som en privat ejer ville kunne indtjene, med andre ord at det altid bliver borgerne, der kommer til at betale for den manglende effektivitet ved højere priser på statens produkter. Det kan også udtrykkes således, at alle borgere taber ved at lade staten producere eller forhandle deres fornødenheder. I de sidste generationer har i vor hjemlige politik det ideologiske syn på samfundøkonomien været rådende, udsprunget af de herskende politiske partiers, navnlig Socialdemokratiets samfundsmæssige ideologi, der vil tillægge staten den alt-overvejende magt over for de enkelte borgere, herunder det private erhvervsliv, og derfor vil lade staten drive mest mulig erhvervsvirksomhed. For hundrede år siden var det anderledes, og de vestlige landes historie viser os en stadig kamp mellem statsmagten og borgerne om, hvor grænserne går for det område, hvor staten kan disponere, og det område, hvor de private borgere kan disponere.

Højdepunktet for statens magt over for borgerne er diktaturet, den totalitære stat, enevælden. Da magt som bekendt korrupperer, og korrupsion undergraver den moralske faktor, som er forudsætning for ethvert regimes stabilitet, bryder et diktatur efter en vis tid sammen og afløses enten af andre former for diktatur eller af en demokratisk samfundsform, hvori borgerne efter visse kriterier vælger deres repræsentanter i statens styrelse. Flertalsvalg er det normale i vor tids demokratiske stat og er som bekendt af Churchill karakteriseret som en dårlig regeringsform, men dog den bedste, som findes. Det er nok rigtigt og afspejler derved den menneskelige skrøbelighed.

Den demokratiske stat anerkender som bekendt i modsætning til den marxistiske diktaturstat, at de private borgere kan have ejendomsret over produktionsmidler og anden kapital, og at de kan sætte nye produktioner i værk og disponere over de derved skabte midler. Men også i den demokratiske stat

har der været og er der stadig meget forskellige meninger om, hvor grænsen for statens magt – åndeligt og økonomisk – over for den private borger bør drages. Man har udsondret en række "åndelige frihedsrettigheder" for borgerne, som er den demokratiske stats særlige kendetegn og derfor sikret i grundloven, nemlig retten til frit at tænke, tro og tale. Det er den åndelige frihed, der danner kernen i den demokratiske stat. Det er den menneskes iboende frihedstrang, der skaber og bærer demokratiet. Men ingen bør hengive sig til den illusion, at åndelig frihed kan bestå uden økonomisk frihed. Det er to sider af samme sag; undertrykkes menneskes frihed til at disponere økonomisk, forsvinder også den åndelige frihed.

Det er den grundlæggende forskel mellem den demokratiske stat og den totalitære stats krav om, at alle skal bøje sig for de dogmer, staten bygger sin magt på, og at man kun må tænke, tro og tale på den måde, staten kræver. Jo længere til venstre man kommer i vore demokratiske partier, jo klarere ser man imidlertid en tendens til autoritær tilsidesættelse af de demokratiske frihedsrettigheder (organisationsdiktatur o.l.). Solsjenitzyn har sagt: "Ideologien bag enhver form for kommunisme er baseret på statens undertrykkende magt."

At han også herved ("bag enhver form") indbefatter socialisme, ja, i virkeligheden mener "socialisme", fremgår yderligere af hans næste sætning: "Tag ikke fejl: Solidaritet lod sig ikke inspirere af socialisme, men af kristendom." Ja, det er værd at bemærke, at hvor kristendom forsvinder, slukkes også frihed: men så længe kristendom lever i et folk, lever også frihedstrangen. – Og ingen bør tage fejl af, at den grundlæggende filosofi bag socialismen er "statens undertrykkende magt". Men det kan vel i øvrigt generelt siges, at der i enhver ideologi er indbygget et krav om undertrykkelse af andre. Ideologer er autoritære; de repræsenterer den eneste sandhed, som andre skal tvinges til at underkaste sig. Demokrati derimod bygger på frihed og på de forskellige synspunkters balance.

Den demokratiske stats oprindelige økonomiske frihedsbegreb, bl.a. udtrykt i grundlovens smukke ord om ejendomsrettens ukrænkelighed, er undermineret under de stadige angreb derpå fra ideologisk "fordelingspolitisk" hold, som kræver, at den private ejendomsret skal vige for hensynet til den demokratiske stats store velfærdsadministration. Dette fører til, at den enkelte borger må aflevere en så stor del af sin ejendom, som af regeringen skønnes nødvendig for at opretholde en vis levestandard for den mindre velstillede del af befolkningen. Da denne sidste del af befolkningen jo nu engang er den talmæssigt største, er det klart, at den almindelige valgret – "one man, one vote" systemet – uvægerligt må føre til, at de partier, hvis devise er at "tage fra de rige og give til de fattige" – uden hensyn til om dette er national-økonomisk hensigtsmæssigt – må få den største vælgertilslutning og derfor blive de dominerende. Når dette ikke har ført til, at staten har konfiskeret al ejendom og delt den ud til borgerne med lige store dele til hver enkelt, hænger det vel

sammen med, at det står klart endogså for disse politiske partier, at noget sådant ville føre til nationens økonomiske stagnation, og at det økonomiske vækstgrundlag og udviklingsmuligheden i et samfund er og bliver de enkelte borgers økonomiske initiativ og handlekraft, som må finansieres og må have en vis belønning for at udfolde sig: den berømte gulerod, der får æslet til at trække.

Men det er overmåde svært for repræsentanterne for de ubemidlede at acceptere dette og endnu vanskeligere for dem at få deres vælgere til at gøre det. Derfor kommer sådanne partiers skæbnetime ofte den dag, da det for alvor går op for lederne, at det, for at få tilstrækkelig økonomisk vækst, er nødvendigt at give de økonomiske igangsættere *både* noget at "sætte i gang" med, altså et økonomisk grundlag at virke med, og at lade dem beholde en del af det, der kommer ud af deres virke, hvis der i fremtiden skal blive noget at fordele af til de andre. Så mister deres politiske agitation noget af sin oprindelige kraft. Det er det, Socialdemokratiet er ved at løbe ind i nu, da det er begyndt at dages for en række af de ledende personer i partiet, at erhvervslivets sundhed og dynamik er det eneste grundlag, på hvilket vi kan bygge et økonomisk sundt samfundsliv og en rimelig fordelingspolitik, og at man ikke kan bygge denne på bare at trykke flere pengesedler eller udstede flere statsobligationer, som en skønne dag ingen tør købe, enten fordi inflationen udhuler deres værdi eller af frygt for, at staten til sin tid ikke kan indløse dem til pari. Når partiet så under indflydelse af denne nye forståelse vil prøve at lede kapital til kapitalistiske igangsættere, rejser vælgerne sig i protest og løber over til de partier, der stadig kan råbe "bare tag fra de rige", og hvis samvittighed ikke tilsiger dem nogen reduktion i stemmeføringen. Det er det store problem for de ideologiske politiske magthavere i dag: hvor langt kan vi gå i vore fordelingspolitiske bestræbelser? Hvor meget kan vi "tage fra de rige" uden at ramme os selv?

"Kapitalisten" som igangsætter: Den aktive kapitalist

Det er klart, at det aldrig kan blive populært hos de mange, at man lader de relativt få kapitalistiske igangsættere beholde midler til at sætte foretagender i gang med og skabe nye virksomheder for. Thi forholdet er jo det, at igangsættere er og bliver lede kapitalister. Kapitalisten har i mange generationer været lagt for had, afbildet med tyk mave, guldurkæde, stor cigar, og - dengang det var moderne - høj hat, ved et bugnende bord. Til kapitalistbilledets forvrængning bidrager jo også det forhold, at svindlere og spekulanter ofte optræder i kølvandet på igangsætterne og naturligvis med deres ofte udfordrende optræden har mediernes særlige interesse. Hvad enten man nu kalder igangsætterne "kapitalister", "foretagere" eller andet, så er og bliver de upopulære, for i fællesskabets akvarium må man ikke "slå med halen" - så kommer man i konflikt med "janteloven". Det er et ejendommeligt træk, at hvad enten kapitalisten afbildes som nævnt med tyk mave, guldurkæde og cigar ved et veldækket bord, eller han skildres, som han faktisk er, vil han være lige upopulær. Jeg kan godt i store træk give et virkelighedstro billede af den karakteristiske "aktive kapitalist", "igangsætteren", "foretage-

ren" eller hvad man nu vil kalde ham, som jeg ofte har mødt i erhvervslivet. Han er først og fremmest en meget sparsommelig mand, der hader spild - bade af penge og tid - mere end noget andet. Han er ofte asketisk og spiser helst, om end ikke altid vandgrød, så dog beskedne retter, og det bugnende bord er ham ligegyldigt, hvis det ikke er ham en direkte vederstyggelighed både ifølge hans natur, og fordi han tænker på, hvad de penge, det har kostet, kunne have været brugt til i produktionen. Han holder sig meget ofte fra tobak og spiritus og drikker ikke "guldøl", når han kan få hvidtøl. Han ser med forbavelse og forargelse på de mange penge, andre betaler for guldøl og for kulørte ugeblade i kiosker. Han arbejder fra tidlig morgen til sen aften er meget nøjeregnende med udgifter. Men når han ved gennemført sparsommelighed har samlet sig en vis sum penge, er han ikke bange for at sætte dem i et nyt økonomisk projekt, selv om dette rummer en forretningsmæssig risiko. Han drives til sit værk af en ham iboende ubetvingelig trang til økonomisk opbygning, til at investere uanset den dermed forbundne risiko. - Det er jo klart, at en sådan mand aldrig - og vel endnu mindre end ham med cigar og tyk mave foran det bugnende bord (for det kan man da forstå!) - kan blive populær.

Men selv om den *aktive kapitalist* og igangsætter er aldrig så upopulær, så er han uden tvivl samfundsøkonomiens værdifuldeste borger. Den aktive kapitalist er *den økonomiske proces' katalysator*, uden hans medvirken stagnerer den økonomiske proces og kommer ikke af stedet. Det er ikke blot i kemiske og biologiske processer, at en katalysator er nødvendig - det gælder også i den økonomiske proces. Derfor er den kapitalistiske igangsætter samfundsøkonomiens værdifuldeste mand. Men i vort økonomiske livs nuværende, ideologisk forgiftede atmosfære er han samtidig den mest forfulgte, plagede og forhånede mand.

Kapitalisten er i øvrigt værdifuld, selv om han kun er opsparerer, men ikke samtidig igangsætter. Enhver opsparing er værdifuld, selv om den kun sker af ængstelse for alderdommen, og spareren i stedet for at tage en forretningsmæssig risiko køber en livrente til sine gamle dage for opsparingen, eller sætter pengene i banken. Også han bidrager til nationens økonomiske fremdrift, idet forsikringsselskabet eller banken anbringer hans penge i økonomisk virksomhed. Der er dog den forskel, at hvis pengene anbringes i statsobligationer, bliver de ikke produktive; statens administration er fra et økonomisk synspunkt "den døde hånd", som man i gamle dage sagde om den katolske kirkes ejendom, idet pengene først og fremmest indgår i statens - som i sin tid kirkens - velfærdsadministration.

Uden den kapitalistiske igangsætter ville samfundsøkonomien gå i stå, og i de lande, hvor man baster og binder ham og endogså gør hans initiativ til forbrydelser mod samfundet, falder levestandarden katastrofalt. Derfor er de lande, hvori kapitalister og igangsættere agtes og støttes, f.eks. Schweiz og Japan, blevet rige lande, selv om de helt mangler industrielle råstoffer, medens befolkninger i lande, hvor kapitalister

holdes nede som samfundsfjender, der vil tage brødet fra den jævne mand, f.eks. Rusland og Østlandene, er fattige, og befolkningen må stå i kø for at skaffe sig det daglige brød. *Man undertrykker ikke ustraffet de drivende kræfter i menneskelivet og menneskets udvikling* – det gælder på det økonomiske område som på alle andre områder. - Igangsatte blegner og visner ligesom planter, når de lever i et koldt og fjendtligt klima, og i Danmark har de faktisk levet i et sådant klima i de sidste generationer – janteloven har været for hård for dem.

Aksel Sandemoses jantelov – ”Du må endelig ikke tro, at du er større eller bedre end os andre” – gælder vel alle vegne, men der er nok få lande, i hvilke den praktiseres så rigoristisk som i Danmark. Så snar en person præsterer noget udover jævnmålet, vil han få det at føle. Hvis Tycho Brahe og Nicolaus Steno kunne stå op af deres grave, ville de med særlig styrke kunne vidne derom. Men den er blevet praktiseret med speciel entusiasme og fryd i de senere år. Vi bliver regeret af små folk, som i socialismens hellige navn vil sørge for, at der ikke er for højt til loftet i vor bolig. ”Statens undertrykkende magt” (Solsjenitzyn) skal nok sørge for, at ingen stormænd kan være derinde og komme til at slå hovedet mod loftet. Der må så vidt muligt heller ikke være plads til, at nogen kan få det bedre end andre – bortset fra dem, der sidder på magten. Men da det nu engang ligger i mange menneskers natur at søge at skabe noget udover jævnmålet, må statens undertrykkende magt stadig tages i brug for at påse, at janteloven overholdes. Og da der ikke kan drives erhverv uden, at nogen erhverver mere end andre, fører dette til, at den socialistiske stat mener, at den bør overtage erhvervslivet.

Med et varmere klima for kapitalister ville vi i dag med vor befolknings naturlige dygtighed og flid kunne have været økonomisk på højde med Schweiz og ikke som nu på det økonomiske sammenbruds rand. Vort erhvervsliv og vore dygtige igangsættere har været plaget og generet og lagt for had, økonomisk og politisk. Vi er blevet og bliver stadig regeret af mænd, der i samfundsökonomien har sat foden på bremsen i stedet for på speederen.

Og så er forholdet jo dog det, at hver krone, staten har taget fra de aktive kapitalister, dermed har mistet det meste af sin produktive kraft og værdi når man sammenligner det, der er kommet ud af kronen i statens bureaukratiske hånd i forhold til det, en igangsætter ville have fået ud deraf. Nu tænker jeg slet ikke på, hvad igangsættere i Mads Clausens eller A.P. Møllers format ville have fået ud af kronen, men på hvad en ganske almindelig aktiv kapitalist ville have klaret. Og jeg tænker ikke på, hvad staten selvfølgelig skal kunne tage fra skatteborgerne til lettelse af kårerne for syge, gamle og handicappede mennesker og til uddannelse, videnskab og forskning, for de penge er givet godt ud, men på udgifterne til vor helt overdimensionerede offentlige administration, på de utallige af det offentlige administrerede støtteordninger, som af de administrerende organer behandles med stor non-

chalance, på hvor lidt kontrol der er på bistandskontorer o.l., på hvad der tilbydes folk af f.eks. aftenkurser, hvor man så at sige gratis kan studere grafologi eller lære at spille bridge og utallige andre ting, som det ikke har nogen rimelighed for sig, at det offentlige skal betale i en ressourceknap tid.

Stat og produktivitet

Velfærd er et idealistisk og smukt højt mål for samfundets bestræbelser, som man altid må have for øje. Men velfærd må vejes i forhold til den produktion, som skal betale den, og kan kun skabes i et økonomisk sundt samfund. Den kan kun bæres af produktionen, og der kan ikke skydes genvej til den gennem lånt kapital. Og velfærd må praktiseres under ansvar og kontrol og ikke overlades til bureaukraters forgodtbefindende. Så undergraves velfærdsbestræbelserne. Som disse er blevet praktiseret her i landet i de sidste decennier, har det – i forbindelse med politiske pressionsgruppers økonomiske krav – slået bunden ud af vor samfundsökonomi. Hver krone, der kunne have været opsparet til vor produktive økonomi, er blevet uforholdsmæssigt reduceret i værdi ved at blive ledet ud i en helt overdreven offentlig administration og i en ukontrollabel ”velfærdsadministration”. Og så vil vi endda se væk fra, hvad den derved fremkaldte ”velfærdsmentalitet” har kostet samfundet på andre områder end det økonomiske i form af nedsat ansvarsfølelse, opløste hjem, kernefamiliens forfald, dyrkelse af egoismen (at ”realisere sig selv” o.l.), mangelfuld børneopdragelse, voldsforherligelse etc.

Når spørgsmålet om, hvor stor en del af nationalproduktet, staten kan tage fra de private producenter til brug for fordelingspolitiske eller velfærds-mæssige formål uden ødelæggende virkninger for samfundsökonomien, er så centralt, er det naturligvis, fordi disse penge unddrages den produktion, som til syvende og sidst er den, vi alle lever af. Dette gælder ikke blot den del, som staten direkte lader gå ind i ”velfærds-maskineriet” eller i sit alt for stor administrationsapparat, men også den del der bruges af de virksomheder, som staten har sat sig på inden for produktionssektoren og dennes forgreninger, navnlig inden for transportsektoren, f.eks. DSB og P&T, hvis mangelfulde effektivitet og mangel på hensyn til de borgere, de skal betjene, vi daglig bliver erindret om, men også på andre områder hvor staten driver erhverv.

Der er nu engang kun et vist beløb til rådighed til statens fordelingspolitiske bestræbelser – nemlig det beløb, produktionen afkaster – og det centrale spørgsmål er og bliver derfor, hvor stor en del af dette beløb, der kan tages fra produktionsprocessen. Tages der mere end det, der er nødvendigt for, at produktionsprocessen kan fungere, kommer der underskud i samfundets regnskab, og staten må låne sig frem. Det er det, der er sket herhjemme i de sidste decennier, og derfor er det nu mere end nogensinde nødvendigt, at man skærer den del af de til rådighed stående beløb, som staten tager til uproduktive formål, ned og lader den produktive sektor få så meget mere at virke med, at produktionen kan forstærkes og komme på niveau med forbruget igen. – Og man må yderligere kræve, at det underskud, staten har i sine

egne produktionsvirksomheder, nedbringes. I en ressourceteknap tid bør det være det – ganske vist nok uopnåelige – mål, at afkastet i statsvirksomheder så vidt muligt bringes på linie med de for det private erhvervsliv gældende normer. Det er desværre karakteristisk, at Monopoltilsynet, som bl.a. skal påse, at de private virksomheder dreves effektivt, ikke kan gribe ind over for statens virksomheders manglende effektivitet og enorme ressourcespild.

Og så er forholdet jo yderligere det, at den ideologisk indstillede del af de politiske partier ikke er tilfreds med bare at tage penge fra borgerne i form af skatter og afgifter – staten vil også selv forsøge at tjene penge ved erhvervsmæssige aktiviteter – desværre kun med tab af produktivitet og med underskud.

Det er jo ligetil, at politikere, som ser, hvad private igangsættere og virksomhedsledere kan skabe af værdier, må få den tanke, at staten selv bør påtage sig sådanne erhvervsmæssige opgaver, således at "staten", som man opfatter som "dig og mig", kan få hele avancen og ikke blot de 80-90 pct. deraf, som aktieselskabsskat, kapitalvindingsskat, momsbeskatning osv. og til slut den personlige indtægts- og formueskat tilsammen andrager. Det er den samme fristende tanke, som ligger til for Karl Marx' tanke om, at staten bør eje alle produktionsmidler. Denne tanke kan blot ikke lade sig realisere uden katastrofale virkninger for samfundsøkonomien. Hvorfor? Ja, det kan jo politisk godt lade sig gøre, at staten sætter sig på al kapital og alle produktionsmidler eller en væsentlig del deraf, men økonomisk bliver det kun med et tab af produktivitet, som sænker hele befolkningens velstandsniveau så drastisk, at det i praksis simpelthen ikke kan lade sig gøre. Hvorfor? Ja, det er ikke så mærkeligt ud fra et erhvervpsykologisk synspunkt.

Staten, kapitalen og kapitalisterne

Kapitalen – der jo ikke blot er pengesække, men allehånde kapitalgoder: virksomheder, maskiner, bygninger, varer, retigheder osv. – er en vanskelig skabning. Den blomstrer ikke for enhver, og den lyster ikke hvem som helst. Man kan godt lægge en sadel på den og sætte sig i sadelen, man kan også ride den til vands, men ikke alle kan få den til at drikke. Det er ikke enhver givet at få kapitalen til at præstere noget. – Men det vil nok være mere træffende, hvis man siger, at kapitalen kun hengiver sig til sin virkelige elsker. Der er kun kapitalens elskere, der kan anspore den til de store ydelser. Kapitalens elskere er mennesker, der har kærligheden og trangen til at igangsætte og skabe nye virksomheder så at sige indbygget i deres system. Det er de mennesker, for hvem dette er livets store interesse, mennesker, der på alle tider af døgnet tænker derpå, mennesker, der vil give deres liv for, at virksomheden skal trives, blomstre og sætte frugt. Ligesom videnskabsmænd og kunstnere er besat af løsningen af et videnskabeligt problem eller af skabelsen af et kunstværk, der lever i dem på en sådan måde, at intet andet kommer inden for deres tanker, medens arbejdet står på, således er det for en kommerciel "igangsætter" problemet om, hvorledes den kapital,

han har opsparet, giver størst udbytte, eller den virksomhed, han har skabt eller har ideen til, kan gennemføres med bedst muligt resultat, der ikke lader ham have rist eller ro, men besætter ham helt og fuldt. Virkelige videnskabsmænd og kunstnere er normalt ikke gode ægtemænd; deres ideers og tankers realisation tager alle deres tanker og al deres tid. Det er de aktive kapitalister, igangsætterne, heller ikke; de lever og ånder for deres projekter og virksomheder. – *Hverken* politikere, nationaløkonome eller statistikere, der jagttager kapitalen og dens gerninger på afstand bag deres skrivebord, er egnet til at ride kapitalen til vands eller til som kapitalens elskere at få den til at blomstre op og sætte frugt. I alle de eventyrlige beretninger vi læser om de store virksomheders eller kapitalkoncentrationers tilblivelse, hører vi om den lille mekanikers start i en cykelkælder, der ender i en verdensomfattende produktions- og kapitalgruppe, eller om en skibsdrengs drømme, der fører til et rederi med skibe på de syv verdenshave. – William S. Knudsen, Mads Clausen, H.N. Andersen, A.P. Møller osv. – for nu kun at holde os til de danske. Det er disse kapitalens og den økonomiske aktivitets elskere, der skaber et samfunds store virksomheder og dets store arbejdspladser, som løfter de mange andre ud af fattigdommen. De skaber dem på basis af sparsommelighed og afsavn, ideer, initiativ og hårdt arbejde samt ikke mindst mod til at tage en økonomisk risiko. Til disse særligt værdifulde egenskaber – sparsommelighed, flid, initiativ og risikomod – bør nok i øvrigt føjes en yderligere: evnen til at vurdere en økonomisk situation perspektivisk, "det økonomiske langsyn". Kapitalisten har et langsigtet mål med sit arbejde og sit initiativ. Den nu til dags så lovpriste evne til at "leve i nuet" er ikke hans sag; den udspringer vel til syvende og sidst også af et ønske om at nyde tilværelsen. Igangsætteren er derimod fremtidsorienteret – han lever i fremtiden, i ønsket om at se sit initiativ bære frugt og har ikke noget ønske om "livsnydelse". Det, han nyder, er det hårde arbejde, spændingen ved at tage risici, og glæden ved at se sine anstrengelser bære frugt.

Det er – som allerede nævnt – ikke blot igangsætterne iblandt kapitalisterne, men alle de mange små opsparende der søger at skabe kapital, og som daglig plejer den og tænker på, hvor den med størst udbytte kan sættes ind, der er samfundsøkonomiens værdifulde børn, som vi ikke kan undvære; men det er samtidig dem, der som "kapitalister" er mest hadet og misundt. Og i vore dage skaber de deres for samfundet uundværlige værk i en forsat kamp imod statens ideologiske kløer, imod det klima, som staten i de sidste generationer har skabt, der med modvind, storm og kulde søger at hæmme farten fremad og at forhindre kapitaldannelse for private igangsættere og virksomhedsledere. Særlig i de sidste år har staten på ny været ude efter de mange småspareres pensionsindbetalinger og pensionskassernes kapitaler. Men det er naturligvis ikke blot småspareres pensionsindbetalinger – selv om de sammenlagt bliver milliardbeløb – det er jo først og fremmest de store kapitalisters opsparring, staten er ude efter, f.eks. med sin lammende formuebeskatning, der gør det så at sige økonomisk umuligt for formuebesiddere,

særlig ejere af landbrugsejendomme af en vis størrelse, at forblive og drive virksomhed her i landet.

Et skoleeksempel på statens ønske om at tilegne sig kapitaler til forbrug, hvor de kunne være en virkelig løftestang for samfundsekonomien, er statens gentagne forsøg på at tilegne sig udnyttelsen af Nordsøolien, som staten oprindeligt – da man ikke troede på dens eksistens – havde været så heldig at forpagte ud for et vist åremål til A.P. Møller, der modsat staten altid har turdet tage en risiko. Når man tænker på, hvad hver krone, olien indbringer, samfundsekonomisk er værd i henholdsvis statens og i A.P. Møllers hånd – i statens hånd et udvidet ukontrollabelt forbrug, i A.P. Møllers hånd nye økonomiske initiativer og arbejdspladser – er det ud fra et pragmatisk synspunkt sørgeligt, rent bortset fra hvad det er set fra et retligt og moralsk synspunkt. Og det er sørgeligt også fra et forbrugersynspunkt, for A.P. Møller ville kunne levere det færdige produkt ulige billigere end en statsadministration ville kunne gøre det. – Det er interessant til belysning af ideologisk motiverede planlægges fremgangsmåder at sammenholde regeringens hensynsløse fremgangsmåde med de ord, hvormed en socialdemokratisk regering i sin tid ledsagede forpagtningskontrakten til A.P. Møller, hvorefter regeringen ville ”søge at yde bevillingshaverne al sådan bistand og hjælp, som lovgivningen og administrativ praksis muliggør, for at bevillingshaverne kan få den fulde udnyttelse af bevillingen”. Men det værste er næsten, at regeringen vil besmykke sin fremgangsmåde ved at foregive, at det er til statens og borgernes bedste, når det virkelige forhold er, at det samfundsmæssigt ville være meget mere værdifuldt, at oliepengene kom i A.P. Møllers samfundsekonomiske opbyggende, jobskabende kasse – hvorfra aktionærerne kun får meget beskedne beløb – end i statens forbrugshungrige kasse, der leder dem ud til allehånde uproductive og ukontrollable formål. Og hvorfor er regeringen så ivrig efter at få de udenlandske selskaber, der ”står i kø”, med i olieindvindingen, når DUC kan gøre det i hvert fald lige så god og billigt?

Statens underlødighed som erhvervsdrivende

Som den menneskelige natur nu engang er, er det jo naturligt, og har gennem hele historien været således, at de, der lever på samfundets skyggeside i den luvslidte armodts dragt, må misunde og let kommer til at hade de velhavende og ”velbjærgede”; det slår ind i sjæl og sind, og det sætter sine spor i den politiske repræsentation. Det er ikke så let for dem at forstå, at det er kapitalisterne, der har skabt og altid vil skabe forudsætningerne for det velfærdssamfund, de i dag lever i – og som vi i videst mulig udstrækning gerne vil beholde – men som de dominerende politiske partier i dag er ved at bryde ned for de kommende generationer, og det er ligetil, at fattige mennesker må få og med sympati omfatte den tanke, at det dog ville være bedre, om staten, dvs. indbegrebet af os alle, skulle overtage og drive al eller i hvert fald den større erhvervsvirksomhed, så profitten blev delt imellem os og ikke gik i igangsætternes og andre aktive kapitalisters lommer. Hvad dette synspunkt ført ud i sin yderste konsekvens:

statens overtagelse af alle produktionsmidler, har ført til, ser vi jo bedst i Rusland, dette fantastisk rige landbrugsland, der burde være – og før 1914 også var – Europas korn- og kødkammer, men hvor borgerne nu, trods storimport af korn og andre fødemidler, daglig står i kø for at skaffe sig det nødvendigste til livets ophold. Men også bortset herfra og ud fra mere principielle pragmatiske synspunkter er tanken om staten som virksomhedsejer og erhvervsdrivende ganske urealistisk og vil i de helt overvejende antal tilfælde føre til stagnation, tilbagegang og tab. Hvorfor?

Staten er *administrator*, ikke *igangsætter*. Staten, eller de, som staten sætter til at administrere en erhvervsvirksomhed, vil næsten pr. definition ikke være i besiddelse af de afgørende kvalifikationer, der – som allerede omtalt – er kilden til ”igangsætterens” evne til at få kapitalen til at frembringe en blomstrende produktionsvirksomhed: sparsommelighed, mod til at løbe en økonomisk risiko og samtidig evnen til hurtigt at gribe og udnytte en chance; det hårde arbejde, ”arbejdsnarkomanien”; og endelig det perspektiviske økonomiske langsyn. Ingen af disse kvalifikationer finder man hos administratorerne i de af staten drevne erhvervsvirksomheder.

Sparsommeligheden vil ikke indfinde sig, fordi det er andres penge, statens administrator forvalter. Det er penge, som er fremskaffet ved beskatning af befolkningen, og penge, som er fremskaffet på den lette måde og ikke ved slidsom opsparring, vurderes ikke højt af den, der skal administrere pengene.

Risikomodelen bliver der ikke tale om, da *sikkerhed* altid vil være statens første krav til administratoren; ingen beder ham løbe en ”unødvendig” risiko, hvorimod det er et grundlæggende krav til ham, at han skal holde sig til det sikre, holde sig til stillingsbeskrivelsens krav og rammer. Ingen beder administratoren om at formere, at nyskabe; man beder ham om at passe det, han får at administrere, så han så vidt muligt kan aflevere det uden skår. Og han skal nok selv holde sig fra at løbe en risiko: går det godt, er der ingen, der takker ham, og han får ikke selv noget ud af det, og går det galt, risikerer han at blive ”fyret”. Nej – det gælder bare om at grave den ham betroede skat sikkert ned i vingården. Hvor igangsætterens mærke er kreativitet og produktivitet, er statsadministrationens mærke bureaukratisk hierarki, og hierarki er ikke – og kan ifølge sin natur heller ikke være – kreativt og produktivt.

Samhørigt med ”risikomodelen” er evnen til beslutsomt at *gribe chancen*, når den, som oftest pludselig, viser sig. Det er en af de vigtigste egenskaber, en erhvervsdrivende kan have. Chancen er så at sige altid forbundet med en vis risiko, og i de allerfleste tilfælde må den gribes straks. Nøler man, eller ryster man på hånden, eller kan man ikke her og nu veje chance mod risiko og beslutte sig, er den væk. Der står altid andre parat til at gribe den. Mangelen på denne egenskab er en af de statsdrevne virksomheders store ulemper. For nylig sagde formanden for Statsanstalten for Livsforsikring til

pressen som begrundelse for ønsket om en ændret struktur i Statsanstalten: "Det er ikke nemt at være Statsanstalten, når f.eks. syv forskellige instanser skal spørges, før vi kan ansætte nye medarbejdere, medens direktøren i et privat selskab groft sagt blot kan gøre, som han mener, at situationen byder...; det er ikke så meget Statsanstalten, der er svær at styre, som der er hele statsapparatet, hvor tingene er blevet stadig vanskeligere... Alt er blevet langsommere... det dur simpelthen ikke." Da jeg læste det, gik mine tanker tilbage til en forhandling, hvori en minister udtrykte ønsket om, at staten kunne blive deltager i Dansk Undergrunds Consortium, og hvor jeg tænkte på den umulige situation, der ville opstå, hvis statens repræsentanter pludselig inden for få timer skulle tage stilling til køb af en olieplatform til 500 millioner kroner. – Nej, staten ønsker sikkerhed og har hverken risikomodet eller evnen til at gribe en chance her og nu. Og det er heller slet ikke det, vi har staten til.

Det *hårde arbejde*, "arbejdsnarkomanien", vil ikke dominere administratoren, fordi han ikke arbejder for sig selv, men for en u håndgribelig tredjemand og efter et cirkulæreskema, der fastsætter arbejdstiden fra 9-17 – hvormed naturligvis ikke være sagt, at ikke mange tjenestemænd arbejder betydeligt længere og – bl.a. i skatteadministrationen – med stor nidkærhed. – "Fliden er heldets fader" var et af vore store industrimænd og igangsætter Alexander Foss' ofte gentagne udtryk. Og det er rigtigt, at fliden skaber forudsætningerne for, at heldet indtræffer, nemlig i forbindelse med den flittiges mange aktiviteter. Der er vel et mere moderne udtryk for, hvad det oldnordiske kvad "Havamal" mere dramatisk udtrykte med ordene: "Ej fanger liggende ulv lårben eller sovende mand sejr". Inden for økonomien er det ikke "naturens muntre søn", der er "lykken næst", som Oehlenschläger digtede i "Aladdin": det er i den flittige mands mangefoldede turban, at appelsinen falder. – Men skal heldet udnyttes, er sparsommelighed en lige så afgørende faktor som fliden, thi uden opsparring kan man ikke udvikle de muligheder, som heldet åbner for. Derfor er både flid og sparsommelighed igangsætterens vigtigste værktøj.

Heller ikke det, som jeg har kaldt det *perspektiviske økonomiske langsyn*, vil man finde i statsligt regi, for der vil ikke være noget incitament til at fremkalde det. Den statslige administrator ser ikke ind i fremtiden. Den er for ham afsked ved pensionsalderens indtræden, og hvad der ligger derudover ansporer ikke hans fantasi.

Af alle de nævnte grunde burde enhver form for statens erhvervsvirksomhed afskaffes, og de subsidier, som staten af den ene eller den anden grund vil yde til erhvervslivet, burde enten afskaffes eller ydes direkte til befolkningen i form af rabatkort o.l. og ikke til virksomhederne. For desværre er forholdet nok det, at blot en virksomhed én gang har været drevet som statsvirksomhed eller været understøttet af staten, er den så inficeret af de giftstoffer, som på denne måde er kommet inden for dens virksomhedsfunktion, at den aldrig vil kunne komme op på skinnerne igen. Den har fået en

"stats-virus" i sig, som den aldrig kommer af med. Den må afvikles og erstattes af en helt ny virksomhed, der begynder fra bunden – privat og uden støtte.

De nævnte særlige kvalifikationer, der gør den private økonomiske igangsætter til en central figur ved starten og udviklingen af en ny virksomhed, er i øvrigt også afgørende i de store, veletablerede og derfor mere hierarkiske og bureaukratiske gigantvirksomheder, der ofte dominerer i en række sektorer i erhvervslivet. Gennem et langt livs nære berøring med erhvervslivet er det min erfaring, at det er nøjagtig de samme egenskaber, der kan få store erhvervsvirksomheder til at trives og videreudvikle sig: ledelsens sparsommelighed, flid, initiativ, risikomod og perspektivisk fremsyn. Hvis disse egenskaber ikke er til stede hos ledelsen af en gigantkoncern, vil denne stagnere og gå i opløsning eller blive konkurreret ud af nye små, effektive virksomheder med lavere omkostninger og navnlig initiativrige ledere med de nævnte egenskaber. Jeg har set store, velkonsoliderede virksomheder bureaukratiseres og bukke under på forbavsende kort tid over for nye små virksomheder, hvis ledere havde evnen til at finde nye veje, nye produkter og nye produktions- og salgsområder – som altid findes, når man blot kan se dem. Tænk blot på en virksomhed som den japanske Sony-koncern, der begyndte i slutningen af 1940'erne med to mand i et enkelt værelse og nu er en af verdens giganter. Og tænk så omvendt på den amerikanske bilindustri, der for tyve år siden var så dominerende, men ikke så fremtidsperspektiverne og derfor nu ikke kan klare konkurrencen med de japanske og i nogen grad de europæiske biler, men hvert år viser milliardtab. Men jeg har lige så vel set gamle store virksomheder blive ledet ind i helt nye, imponerende udviklingsfaser af unge initiativrige ledere, som før andre så mulighederne i en ny teknologi, ny produktion og ny markedsføring. At vi nu, som det af mange påstås, skulle være kommet ind i en "post-industriell" eller en "postkapitalistisk" epoke, er for mig en helt urealistisk tanke. Industrien har blot – som så ofte før – skiftet spor: fra den tunge industri til mikroindustrien, fra den mekaniske teknik ind i den elektroniske højteknologi, i hvilken unge forskere og industrielle leder kan øse af ny ideer udtømmelige hav.

Erhvervslivets pragmatiske grundlag

Den grundlæggende forskel mellem statsvirksomhed og privat erhvervsvirksomhed har sikkert været kendt fra tidernes morgen. I hvert fald har den været kendt siden Adam Smith skrev sin *Wealth of Nations*, hvori han brød med merkantilismens tanker om staten som erhvervsdrivende. Og der er jo heller ikke noget mærkeligt i, at det erhvervsliv, der som vort er baseret på den trang til selv at skabe noget, som ligger i de mennesker, der ejer foretagsomhedens og energiens glød, har en langt større dynamik end det erhvervsliv, der drives af embedsmænd, der fra deres overordnede får de ordre, de skal udføre, og som oftest ikke selv får noget udbytte af at vise initiativ.

Den i mennesket gudskelov indbyggede drift til at arbejde og skabe for sig selv er grundlaget for al produktivitet. Og da en nation nu engang er summen af alle enkeltindivider, er dens nationalprodukt resultatet af alle de enkelte individers arbejde. Et samfunds handlekraft og initiativ er således bestemt af dets enkeltindvinders indsats. Et samfunds ledere bør derfor opmuntre og inspirere den enkelte borger til den størst mulige indsats, og dette gøres bedst ved belønning deraf, først og fremmest ved at lade ham beholde mest muligt af resultatet af hans arbejde. Men også ved ikke i for høj grad at støtte passivitet fremmer man det nationalprodukt, som kan fordeles. Denne erkendelse, der var grundlaget for vort samfunds udvikling i en pragmatisk tidsalder, er sørgeligt nedvurderet i vor ideologiske tidsalder.

Nu bygger enhver erhvervsvirksomhed jo principielt på et pragmatisk grundlag – hvis man da ikke lige ud vil sige, at den er et pragmatisk fænomen. Grundlaget for igangsætning og drift af en erhvervsvirksomhed er, at den giver et regnskabsmæssigt overskud. Det er dens regnskab, der viser, om den kan bestå, eller om den må give op. Andre foretagender af mere eller mindre ideal karakter kan bestå, selv om de ikke er profitable, hvis de bæres og bakkes op af en kreds af personer, der i dem ser et samfundsmæssigt, religiøst, politisk eller videnskabeligt gode; men en erhvervsvirksomhed står og falder med sit økonomiske resultat, som det fremtræder i regnskabet. Goethe skal have sagt, at "die doppelte Buchhalterei ist die schönste Erfindung der Menschheit"; denne observation gælder i høj grad erhvervslivet: det på det dobbelte bogholderi baserede virksomhedsregnskab viser med sikkerhed, om virksomheden er levedygtig eller ej – og er den ikke levedygtig ud fra dette kriterium, må den slutte.

Den moderne demokratiske stats erhvervsliv er bygget på konkurrenceprincippet, hvilket vil sige, at den mest effektive fremgangsmåde, virksomhed eller organisation ansætter prisen og overlever, medens de andre forsvinder. Derfor er den demokratiske stats økonomiske og produktive grundlag pragmatisk, og den værner med rette derom ved antitrust lovgivning og tilsyn med monopolvirksomheder.

I samfundets mangeartede liv kan naturligvis andre hensyn end de pragmatiske spille ind, herunder politiske hensyn. At en virksomhed af erhvervmæssig karakter, der drives af staten, giver underskud, er ud fra et politisk synspunkt ikke afgørende for dens fortsatte eksistens, når samfundsmæssige hensyn motiverer en fortsættelse. Både her og i mange andre lande opretholder staten ved hjælp af enorme årlige tilskud en række industrier af beskæftigelsesmæssige eller "forsyningsmæssige" grunde. I hvilket omfang det er berettiget at lade sådanne hensyn gribe ind over for rent pragmatiske synspunkter, beror på en ofte meget vanskeligt udredelig samfundsmæssig afvejning. Er det berettiget, at staten indskyder kapital i et skibsværft eller et stålværk af beskæftigelsesmæssige grunde? Ja, disse kan vel være så stærke, at man må bøje sig for dem, men principielt er det urigtigt, når regnskaberne klart viser underskud. Er det berettiget at lade

jernbanerne og Post- og Telegrafvæsenet drive i statslig regi, når deres regnskaber viser underskud? Eller radio og television? Alle disse nævnte tilfælde drives i mange andre lande privat, oftest på basis af en koncession, der sikrer staten en vis tilsynsmyndighed.

Det er vel ikke muligt at afvise, at hensynet til almenheden i yderligtgående tilfælde kan motivere et statsmonopol. Men det må i så fald kræves, at statens virksomhed ikke medfører, at private bliver afskåret fra at etablere en konkurrerende virksomhed, og hvis denne økonomisk kan trives, hvor statens virksomhed ikke kan det, bør man tage konsekvenserne deraf. Det må f.eks. stå klart for enhver uvildig iagttagere, at de enorme summer, for hvilke staten opretholder et monopol på radio- og TV-udsendelser udelukkende hviler på et ønske om at påvirke og dominere lytternes og seernes politiske indstilling; men det er forkasteligt at monopolisere disse media og at kræve licenser af alle borgere for at fremme politiske formål og synspunkter, der kun deles af en del af disse. At dette monopol så i øvrigt – som alle andre statsforetagender – er meget middelmådigt drevet, også fra et kulturelt synspunkt, kan kun bestyrke kravet om, at det suppleres af en konkurrerende virksomhed.

Hvor uheldigt ideologiske synspunkter kan indvirke på erhvervsvirksomheder har vi et belysende eksempel på i sparekassesektoren. Denne har fra gammel tid haft den socialistiske stats bevågenhed, fordi overskuddet – som aldrig har været ret meget større end hvad en fornuftig økonomisk konsolidering krævede – ikke gik i "kapitalistiske aktionærers lommer", men kunne anvendes til almene formål. Denne interesse har staten nu benyttet til at blande sig i disse virksomheders gamle og hævnvundne organisation. I sin tid, da en sparekasses "tilsynsråd" (nu "bestyrelse") var selvsupplerende, kan jeg svare for, at man gjorde sig alle mulige bestræbelser og ikke sparede nogen ulejlighed for at finde de bedst mulige, dvs. mest erfarne og dygtige personer fra de forskellige sektorer i erhvervslivet til tilsynsrådet for at dette kunne blive den bedst mulige støtte for direktionen i dens arbejde. I dag har ideologiske forestillinger ført regeringen til i sparekasseloven at ændre bestyrelsens selvsupplering til, at indskyderne i sparekassen vælger bestyrelsesmedlemmerne. Indskyderne er selvfølgelig i almindelighed ganske uden forudsætninger for at vide, hvem der er bedst egnede til dette hverv, og vælger derfor de tilfældige navne på valglisten, som de har læst om eller set i massemedierne, og som muligvis kan være gode politikere, men som for størstedelen er uden nogen økonomisk eller forretningsmæssig indsigt. Den nye valgordning er simpelthen skindemokrati. Det er et helt afgjort tilbageskridt ud fra et sagligt, pragmatisk synspunkt. Og det vil ideologisk inspirerede bestemmelser så at sige altid være. Men det er typisk for en regering, der formentlig tror, at "selvsupplering" er et dække for egoistiske motiver.

Afgrænsningen af, hvor statens indtrængen på erhvervmæssige områder er berettiget, afhænger således af, om man anlægger et mere eller mindre pragmatisk – eller omvendt

mere eller mindre ideologisk – syn herpå. Men det må altid fastholdes, at en erhvervsvirksomhed er et pragmatisk fænomen i den forstand, at dens raison d'être er et økonomisk overskud, der viser dens konkurrencedygtighed, og at den i modsat fald ikke har nogen eksistensberettigelse som erhvervsvirksomhed betragtet. Den kan have eksistensberettigelse ud fra helt andre synspunkter. Men også i så fald bør der altid åbnes en mulighed for private til at etablere en konkurrerende virksomhed. De synspunkter, staten selv opstiller og kræver respekteret for at forhindre monopoldannelser i erhvervslivet – ugyldighed af aftaler, der forhindrer eller vanskeliggør dannelse og udvikling af konkurrerende virksomheder – må staten også selv respektere, når den driver erhvervsvirksomhed. Det går jo ud over alle borgere, hvis en statsvirksomhed drives ineffektivt, og det vil så at sige pr. definition være tilfældet.

Den ideologiske forvrængning

Desværre er forholdet jo det, at vi her i landet lever og i flere generationer har levet i en ideologisk tidsalder, hvori menneskene daglig indånder en ideologisk atmosfære, der går dem i blodet og kommer til at præge deres synspunkter og dispositioner.

Det er vel sådan, at nogle nationer har et overtal af pragmatikere, og deres historiske udvikling bygger derfor først og fremmest på erfaringen: oldtidens romere og senere tiders hollændere, schweizere, englændere og amerikanere. Andre folk har et overtal af ideologer, og deres historiske udvikling har været ledet af ideologiske forestillinger: oldtidens jøder og i nutiden araberne og russerne. Atter andre folk har haft en vekslende dominans med ideologiske bølger, der griber et ellers pragmatisk indstillet folk, f.eks. englænderne under puritanismens og tyskerne under nazismens indflydelse.

De ideologiske strømningers indflydelse i erhvervslivet er i vor tid navnlig vokset op i arbejderbevægelsens i sin tid berettigede kamp mod den tidligere ofte ubarmhjertige privatkapitalisme og er på dette grundlag blevet bjergtaget af ideen om staten som ejer eller administrator af produktionsmidlerne. Staten skulle derved blive den store beskytter af den enkelte imod økonomisk udnyttelse. Som det altid går, når en kamp udkæmpes, formes der et krigsråd med et universelt indhold, som så dominerer tankegangen og farver opfattelsen også på områder, hvor det ikke hører hjemme: det politiske griber over på det økonomiske felt. Som så mange andre krigsråd gennem tiderne har det følelsesladede råd om staten – hvori arbejderbevægelsen gennem den almindelige valgret erobrede den politiske magt – som den store beskytter mod økonomisk udnyttelse grebet fra det politiske plan over i det økonomiske. Krigsrådet "Knus kapitalisterne" har fået en uforholdsmæssig magt over sindene ved vurderingen af det private erhvervslivs fordele og mangler. Man tænker ikke på, at det jo er den private kapitalists opsparring og initiativ, hans afsavn og flid, der har skabt de eksistens-, arbejds- og indtjeningsmuligheder, som hele vort moderne velfærdssamfund økonomisk hviler på. Ikke blot forrige århundredes grund-

læggende industrielle og økonomiske udvikling. Men også den fantastiske udvikling af verdens industri og handel efter Anden Verdenskrig er skabt af det private erhvervsliv. Ethvert teknologisk gennembrud har knyttet sig til en enkeltpersons eller enkeltgruppes idérigdom og initiativ, og det samme gælder de store industrielle og merkantile fremskridt, der er nået ved private kapitalisters energi, fremsyn, flid og sparsommelighed og formidlet af store kapitalsamlende grupper af private banker, forsikringsselskaber og finansieringsinstitutter. Det er vel rigtigt, at "manden bag maskinen" er uundværlig for erhvervslivets udvikling og stabilitet, og at vi uden den dygtige og solide arbejder og funktionær ikke kunne følge de nye ideer og fremgangsmåder op eller i det hele hævde os i den internationale konkurrence, men de store fremskridt og gennembrud skylder vi først og fremmest de enkelte igangsættere og igangsættergrupper: de aktive kapitalister. Vi andre får vort arbejde af og lever af deres initiativ og dygtighed. De er vidnesbyrd om, at en nations rigdom ikke er guld eller sølv, ikke olie eller gas eller andre naturrigdomme, men borgernes dygtighed, initiativ og handlekraft. Derfor er ethvert tiltag fra statens side, der støtter og opmuntrer det private initiativ og den private kapitaldannelse og dermed borgernes handlekraft, samfundsmæssigt værdifuldt, medens alle tiltag, der bremser disse faktorer eller lammer dem, er samfundsmæssigt negative. Hvad statens kamp mod det private erhvervsliv, dens bremsende fod på det private initiativ, har ført til, får man et overbevisende indtryk af, når man betragter størrelsen af den danske statsgæld, der har været brugt til at finansiere en uproduktiv administration og et tilsvarende velfærdsforbrug, og som i de kommende år vil forhindre en positiv udvikling af vort velfærdssamfund.

Den psykologiske faktor

Det er derfor ikke staten og den virksomhed, denne kan drive på det erhvervsmæssige område, der kan hjælpe os ud af dagens trøstesløse billede med gæld og gæld og atter gæld, med stagnation og arbejdsløshed.

Vejen ud af gæld og afhængighed, fattigdom og ufrihed, går gennem den menneskelige idérigdom og handlekraft. Det er de psykologiske faktorer - faktisk de eneste – der kan bringe os ud af stilstand og fattigdom. Det var én mands, James Watts idé og gennemførelse deraf, der bragte os dampmaskinen som det første skridt ind i den industrielle tidsalder med leveduligheder for nye millioner af mennesker; det var H.C. Ørsted, der forstod og udviklede elektromagnetismen, hvis videreudvikling i dag præger vor tilværelse overalt. Det var enkeltmenneskers ideer, der bragte os damperen, lokomotivet, eksplosionsmotoren, flyvemaskinen, automobilen, radio, television, atomenergi, transistorer og computere. Og således kunne vi blive ved fra ildens og hjulets opfindelse til atomenergi og elektronik. *Altid den menneskelige ånd, aldrig de materielle rigdomme*, der ligger gemt i jorden og havet og i rummets energikilder. Det er netop blot kilder, som den menneskelige energi og kraft kan øse af og udvikle. Og det er altid den menneskelige ambition og utrættelige flid, aldrig det menneskelige velvære og livsnydelsen, der bringer os ud

af stilstand, arbejdsløshed og fattigdom og ud af gældens lænker: ufriheden og afhængigheden. Der er disse psykologiske faktorer, som vort økonomiske samfund er bygget op på, som har bragt milliarder af mennesker ud af sultens og hungersnødens åg og som, hvis de udvikles videre, kan bringe os alle en ufattelig udvikling og ny rigdom i vor tilværelse.

Og er en stat kommet i gæld, fordi dens regering har ønsket at give sine vælgere et velvære og en velfærd, som ikke har kunnet betales af produktionen, hjælper det ikke, at den tror, at den malm, der ligger i jorden, eller de kulbrinter, der ligger under havbunden, vil bringe rigdom og fri én ud af gælden, for før de er fundet frem og bragt op – særlig hvis det er staten, der skal gøre det – er gælden blot vokset og fattigdommen øget mindst lige så meget som malmen, olien og gassen kan indbringe. Det eneste, som kan bringe os ud af uføret, er at opmuntre den menneskelige ambition, give fri bane for den menneskelige handlekraft og belønne det menneskelige initiativ. Den vej, vore regeringer er gået i vort århundrede, er den stik modsatte; for i sørgelift kortsyn at stoppe hullerne i pengekassen har man, i stedet for at stoppe disse til ved at opmuntre og belønne det menneskelige initiativ, blot under devisen ”bare tag fra de rige” stukket et sugerør ned i flittige, sparsommelige og driftige borgeres lommer og i det hele taget gjort, hvad man kunne, for at bremse disse ”kapitalisters” lyst og trang til at skabe nye rigdomskilder for samfundet. I stedet for at opmuntre har man afskrækket; i stedet for at give fri bane for at udvikle og skabe arbejdspladser har man lagt hindringer af alle mulige slags i vejen for dem; og i stedet for at belønne dem har man taget så meget som muligt fra dem. Resultatet er en udlandsgæld på over 100 milliarder kroner, en gældsbyrde, som vi ikke kan ryste af os, hvis vi fortsætter vor nuværende vanvittige økonomiske politik. Det er ikke gældens absolutte størrelse, som skræmmer mest. Ulykken er, at gælden er blevet brugt til, og at budgetunderskuddet forsat vil blive brugt til at finansiere uproduktive aktiviteter, hvad enten det nu er velfærd, overadministration eller andre ting. Det er kun, når gældssætning bruges uproduktivt, at gældssætning er en ulykke. Gældssætning til fremme af produktion er ingen ulykke, men beskatning af produktion er en ulykke. Hvis regeringen i morgen afskaffede selskabsskatten, dobbeltbeskatningen af aktieudbytter og formueskatten – i sig selv ikke nogen formidabel del af det samlede skatteprovenu – og skar statens udgifter tilsvarende ned (og der er mange områder, på hvilke det kunne gøres uden at nedsætte den virkeligt vitale velfærd), ville vi i løbet af få år kunne smide vor udenlandske statsgælds tunge byrde af vore skuldre og igen blive et uafhængigt samfund. Det, som deprimerer én, er, at den stadigt voksende gæld forsat anvendes til uproduktive formål, således at statens udgifter, navnlig til velfærd og administration, stadig mere overstiger produktionen, og at regeringen øjensynlig ikke gør noget alvorligt for at nedbringe takten i gældssætningen, med andre ord kører videre i samme spor og ikke forstår den dybere sammenhæng i de økonomiske kræfters spil: de psykologiske love, der styrer den kollektive samfundsøkonomiske udvikling.

Nu kan man vel næsten ikke forestille sig, at regeringen ikke skulle være opmærksom på det forhold, at man ikke i længden kan bruge langt mere, end man tjener (producerer) uden at komme i ulykke. Når den ikke desto mindre fortsætter dermed, må det have en forklaring. Den kan næppe være de helt urealistiske forhåbninger om et stort olieeventyr i Nordsøen, som energiministeren fra tid til anden fabulerer om for at opmuntre sine vælgere, for det kan han sikkert ikke selv tage alvorligt. Der kan derfor ikke findes anden forklaring end, at regeringen frygter, at en håndfast nedskæring af en række overflødige udgifter på statens budget vil gøre et sådant indhug i regeringens vælgerskare, at det vil berøve regeringen dens grundlag som regeringsparti. Men en stadig udskydelse af regnskabet dag vil ikke blot gøre tingene værre for regeringen, men vil også skyde byrderne over på næste generation – et nedværdigende forhold for et parti, der foregiver at tænke socialt positivt.

Hertil bidrager det *socialpsykologiske* synspunkt at statsstøtte ofte vil fratage borgerne incitamentet til selv at skabe noget nyt og rejse de fornødne midler hertil. Det er en gammel regel, at det er i vanskelighederne og modgangen, at en mand skal vise sine kvalifikationer og sin evne til at overleve. Det viser sig da også gang på gang, at statens hjælp fører til dårlige resultater, medens ingen hjælp ansporer til kamp for overlevelse. Medens den svenske stat under oliekrisen hjalp de svenske skibsværfter til at forsætte med det resultat, at de nu kun kan komme videre med statens forsatte støtte, klarede de danske skibsværfter sig stort set selvhjulpne gennem krisen og kan nu fortsætte uden direkte støtte fra staten.

Den støtte, de private erhvervsvirksomheder bør have, er ikke kapitalindskud af den ene eller den anden art, men at staten afstår fra af ideologiske grunde at genere og vanskeliggøre forholdene for erhvervslivet ved høj direkte beskatning, indviklede bureaukratiske bestemmelser, indsnævring af fortjeneste margin, trusler om ØD, osv. Ville man virkelig for alvor give erhvervslivet gode forhold – f.eks. mindre direkte beskatning af erhvervsvirksomheder, gode afskrivningsregler og et opmuntrende klima for produktionen – skulle det nok snart vise sig, at vore dygtige erhvervsfolk kunne rejse erhvervene og dermed vor samfundsøkonomi som en fugl Phønix af den ideologiske aske, som truer med at kvæle den. De overskud, som erhvervsvirksomhederne indtjener, anvendes af disse ikke til uproduktivt privatforbrug, men til at udbygge og effektivisere produktionen, og de udbytter, som udbetales til aktionærerne, vil fortsat blive anvendt som risikovillig kapital og ikke blive brugt til unødvendigt forbrug. Det er ikke noget, der i almindelighed ligger for aktionærer, der har interesse i produktionen, således som det ligger for staten. Og staten ville meget hurtigt få de penge, som nedsat beskatning, store afskrivningsmuligheder m.v. ville tilføre virksomhederne, tilbage ved de større kapitaler, som derved ville komme til beskatning hos de private, ved arveafgifter m.m. Staten har ingen grund til at være nervøs for ikke at se pengene igen. Jeg har aldrig forstået, hvorfor staten har været så karrig med f.eks. industriens

afskrivningsregler. Pengene ender jo alligevel før eller siden i statskassen, men for den enkelte virksomhed er det en stor støtte at kunne afskrive investeringer hurtigst muligt. Og hvorfor i det hele taget være så fjendtlig mod privat kapitalopsparing? Det er et samfunds gode, at kapital opsamles på driftige hænder – og det er jo dog alligevel sjældent, at en privat kapitalopsparing overlever et par generationsskifter. Arveafgifter og inflation spiser den hurtigt op. Og så må man jo hele tiden ikke glemme, at hver en krone, som de private erhvervsvirksomheder opsparer og reinvesterer i produktionen, bidrager til samfundets velstand, medens hver en krone, som staten tager, taber størstedelen af sin produktive værdi i det store bureaukratiske og ukontrollable udgiftsragnarok.

Historiske erfaringer

Nu er det jo ikke første gang i vor historie, at vor samfundsøkonomi er på gale veje. Vi har været der før, og sporene burde skræmme. Når de ikke gør det, er det måske, fordi vor regering ikke har læst sin danmarkshistorie omhyggeligt nok. Så ville man have bemærket flere tilsvarende perioder. Forskellen mellem dengang og nu ligger først og fremmest i statsudgifternes karakter. Tidligere var det ikke velfærdsudgifter, men hovedsagelig militærudgifter der bragte os i gæld. Men militærudgifter er ganske som velfærdsudgifter uproductive udgifter. Hvilke der samfundsøkonomisk er værst, skal jeg ikke prøve at vurdere, men begge er i et vist omfang nødvendige: militærudgifter for at undgå krig ("si vis pacem, pare bellum") og velfærdsudgifter for at undgå, at befolkningen proletariseres.

Den første rigtig iøjnefaldende økonomiske forfalds- og gældsætningsperiode i vor historie var tiden efter Valdemar Sejrs såkaldte "storhedstid". Hans krige drænedes statskassen katastrofalt og meget mere end det store kirkebyggeri i 1100-tallet, som vel hovedsagelig skete ved frivillig arbejdskraft. Allerede i Valdemar Sejrs senere år var vor økonomi i bund og grund ødelagt af militærudgifter. Slaget ved Bornhoved, som vel kan siges at afslutte denne krigeriske æra, drænedes i øvrigt også landet for en væsentlig del af dets førende klasse, som blev på slagmarken, ligesom det skete for den norske traditionsrige stormandsklasse i slaget ved Stamford Bridge, der markerede afslutningen på den norske vikingestormagts-tid. For vort vedkommende var vi kommet ned i en bundløs gæld; vi måtte pantsætte store dele af landet til de tyske lånegivere, så vor suverænitets faktisk ikke fandtes, før Valdemar Atterdag ved hårde og kyniske fremgangsmåder (bl.a. Gotlands skæbne) fik økonomien på fode igen. – Den nære katastrofe indtraf under Christian IV og hans efterfølger. Jeg har engang skrevet, at hans valgsprog "regna firmat pietas", "fromhed styrker rigerne" (Danmark og Norge), eller "r.f.p." som i folkemunde blev til "riget fattes penge", burde have været "sund økonomi styrker rigerne", for med al respekt for fromhed, som er en kardinaldyd, er en sund økonomi statens klippegrund. Har man begge dele, er det naturligvis allerbedst; i øjeblikket har vi ingen af delene, og det er allerværst. – Men tilbage til Christian Qvart. Hvad hans prestigebyggerier kostede – bl.a. Frederiksborg og Rosenborg slotte,

Holmens kirke og Børsen – ved jeg ikke, men om end det i et fattigt samfund må have kostet "det hvide ud af øjnene", så gav det dog arbejde til mange hænder og vidunderlig skønhed til efterkommere – men det var dog intet imod, hvad hans prestigekrige kostede. Tænk, hvad det ville have sparet os for, hvis han havde fulgt Gustaf Adolfs opfordring til at gå sammen med ham i trediveårskrigen! I stedet for øste han penge ud til politisk vanvittige krige: kalmarkrigen, trediveårskrigen på egen hånd og torstensonkrigen, den sidste endte med Jyllands besættelse og udplynning. I Christian IV's sidste år havde vi en statsgæld, der af I.A. Fredericia i Danmarks Riges Historie karakteriseres som "svimlende"; og det førte atter til "ferringelse af mønten" – det, vi nu kalder inflation. Og det fortsatte under hans søn med de katastrofale år 1657-60. Da disse krige var slut havde vi mistet en tredjedel af vort landområde, de tusindårige danske kernelande: Skåne, Halland og Blekinge. For Norge: Härjedal, Jämtland og Bohus Len. Et udplyndret og udmarvet land og en forarmet befolkning var Christian IV's økonomiske katastrofekurs' efterladenskaber. – Ja, så gik der et par hundrede år uden de store katastrofer, men den afgørende grund til den næste var på ny krige og krigsomkostninger (militærudgifter og ruinerende tab for samfundsøkonomien), om end denne gang krige, der blev påført os, og som førte til statsbankerotten 1813. Læser man datidens økonomiske historie, forstår man bedre, hvorfor så mange nu taler om en ny statsbankerot; for hele tiden støder man på forhold, der har deres parallel nu, så man uvilkårligt siger: jamen, det er jo ganske det samme som det, der nu sker. Det samme skattevanvid, den samme griben efter kunstige midler og ordninger for at standse farten ned i afgrunden, men uden virkning, den samme mangel på forståelse af de grundlæggende faktorer bag udviklingen. Som et eksempel kan nævnes, at professor, dr.polit. Hans Brems i en artikel i *Sparkassen* for februar 1982 citerer Finanskollegiets betænkning af 27. maj 1812, hvori det hedder, at "(seddelsystemet) ødelægger sig selv, idet forøgelsen af dets masse forringer dets værdi, som har prisernes stigen til følge, hvilket igen fordrer end større summers anvendelse". – Ganske det samme kan i dag siges om statens exorbitante obligationstrykkeri: statsobligationssystemet ødelægger sig selv, idet forøgelsen af dets masse forringer dets værdi osv. – Det er de fundamentale økonomiske love om udbud og efterspørgsel som prisbestemmende, der virker såvel på pengesedler og statsgældsbeviser som på andre "varer": det større udbud vil med en konstant efterspørgsel og endnu mere med en vigende efterspørgsel forringe prisen på disse og derfor kræve stadig større obligationsudstedelse, ved hvilken man for at friste køberne vil sætte renten op til eventyrlige højder med ødelæggende virkninger for erhvervslivet, der i så høj grad er baseret på lånt kapital, fordi skattesystemet har forhindret dannelse af tilstrækkelig kapital til at finansiere investeringerne. Finanskollegiets betænkning indvarslede dengang "statsbankerotten", og således vil det også gå nu, hvis der ikke hurtigt skiftes økonomisk politik. Regeringen burde – hvis den ikke vil forarme landet – erindre sig det gamle og sande kinesiske visdomsord: "Det er senere end du tror!" – Men én ting lærte man dog af stats-

bankerotten: Frederik VI's fyndord "Nu ville vi alle spare"! – 1800-tallet var i det hele taget de økonomiske udfordringers epoke. Statsbankerotten var den første udfordring. Nu skulle landet økonomisk genrejses, og udfordringen blev taget op ikke blot af Frederik VI, men af alle landets borgere. Det blev sparsommelighedens tid, da tæring blev sat efter næring. Sparsommelighed og hårdt arbejde bragte os på fode igen, og den nye ånd fik vort kulturliv til at blomstre som aldrig før (Oehlschläger, Grundtvig, Blicher, H.C. Andersen, Søren Kierkegaard, Thorvaldsen, Eckersberg og Købke). – Den anden udfordring kom efter krigen med Tyskland, efter 1864. Også da blev sparsommeligheden og industrielt initiativ de afgørende faktorer over for udfordringen (Tietgen og Dalgas). – I vort århundrede blev fattigdommen efter Anden Verdenskrig også mødt med sparsommelighed og initiativ i 1950'erne. Den store ulykke, som ramte os, var tressernes store overflod. Da mistede man sansen for, hvad sparsommelighed betød, og da den økonomiske depression ramte os med oliekrisen i halvfjerdserne, havde vi glemt, hvorledes man møder en udfordring. Den dag, da livremmen skulle spændes ind, tog man ikke imod udfordringen, men alle krævede blot mere i inflationskompenserende løn ganske uden hensyn til, at enhver burde kunne se, at der ikke var dækning herfor i produktionen. Inflationen fik frit løb – hver gang. – *Inflation er en af de uhyggeligste samfundssygdomme.* Ikke blot ødelægger den en af de vigtigste menneskelige økonomiske dyder, sparsommelighed – for ingen vil jo lægge kapital op, når den i morgen er mindre værd – men den gør menneskene urolige og frygtomme (over for morgendagen) og splitter derved deres sind. Den rammer de små og fattige hårdest. Har de nogen sinde læst Frødings gribende digt "På Värnamo Marknad" om bondepigen og bondeknøsen (på Karls XII's tid), der træffer hinanden og aftaler at mødes hvert år på markedet, medbringende deres opsparede skillinge, indtil de kan gifte sig; men hvert år er deres opsparring blevet til intet på grund af inflationen. Når man har læst dette digt med dets menneskelige tragedie, vil man forstå dybden i inflationens ondskab og den samfundsmæssige gift.

Udfordringens betydning

Tager man ikke imod en udfordring, og rejser man sig ikke imod den – ja, så slipper man vel for at slås, men så må man senere tage pryglen ikke blot økonomisk, men også moralsk. – Rejser man sig over for en udfordring, udvikles ens modstandskraft og personlighed - giver man efter og søger den nemme inflationære løsning og den øjeblikkelige fordel: fred og velvære, slappes ens modstandsdygtighed og begrænses ens personlighedsudvikling. Der er en psykologisk og derfor også socialpsykologisk betydning i modstandsvilje og fremgangsvilje; den bryder stagnation og opløsning og skaber en ny "rejsning". Det er et af tilværelsens fundamentale træk, at en stræben mod et mål belønnes – også selv om man ikke når det mål, man har sat sig, således at belønningen kommer til at tage form af en personlighedsudvikling. Og på samfundsmæssigt plan tager det form af en åndelig folkelig rejsning, således som den der fulgte de fattige, sparsommelige år efter statsbankerotten i 1913 og efter nederlaget i

1864 – i begge perioder med Grundtvigs folkelige vækkelse som katalysator.

Også i samfundsøkonomien er den enkeltes stræben mod at skabe en levende og udviklingsdygtig virksomhed et væsentligt træk. Det er de tusinder af nystartede virksomheder, der i et gunstigt erhvervsklima er med til at skabe de mange tusinde arbejdspladser. Og det er karakteristisk, at selv i et så erhvervsfjendtligt samfund som det danske, er der stadig i befolkningen et levende ønske om at skabe noget nyt selv og at få lov til at udvikle det. At drømmen om ens eget virke og initiativs succes stadig lever i unge, driftige mennesker i vort samfund, ser vi af, at stadig nye små virksomheder dukker op uden hensyn til de økonomiske vanskeligheder og til de store veletablerede virksomheders konkurrence. Ganske vist kan de fleste nyetablerede virksomheder i det kolde og fjendtlige klima ikke overleve ret længe; de må hurtigt give op, men atter andre dukker så op. Denne trang til selv at *ville* noget er det grundlag, vort økonomiske samfund til syvende og sidst hviler på.

Omvendt er det velfærdssamfundets psykologiske og moralske bagside, at det udvikler eftergivenhed, så ingen tør stå op og sig nej til krav om stadig mere velfærd, selv om de produktionsmæssige forudsætninger derfor er udtømt og forsvundet. Hvis ingen har mod til at sige nej dertil, vil vor samfunds økonomiske grundlag opløses og drage det politiske med sig, så vort retssamfund forsvinder. Og desværre lærer historien os, at det er de små i samfundet, dette går mest ud over.

Ingen skal komme og sige, at vi ikke er blevet advaret gennem vor historie og blevet belært om bodemidlerne. Men i vor statistiske tid, der er så domineret af computere, og hvori lommeregnerne er så lette at komme til, tænker man kun i tal og statistiske kurver og ikke længere i psykologiske baner. Man tænker statisk og dynamisk. I stedet for at anspore den menneskelige ambition, energi, idérigdom og sparsommelighed tænker staten kun på at sætte sig på de penge, der indtjenes, og udregner, hvad disse kan indbringe i statskassen, og hvad pengene kan bruges til for at gøre tilværelsen behageligere med den sikre følge, at den bliver ubehageligere for næste generation. Det økonomiske langsyn og perspektiv kan være på et meget lille sted.

Vestens problem

De lande, hvori befolkningen sparer mest op, vil være – og blive – de lande, der kommer økonomisk i spidsen. Hvorfor? Fordi de bliver i stand til at finansiere industrielle initiativer og dermed den teknologiske udvikling. Det er de to afgørende faktorer i et samfunds økonomiske udvikling: opsparring og initiativ. Derfor ligger lande som Japan og Schweiz og i nogen grad Vesttyskland i spidsen. Befolkningen sparer mere end andre lande, og initiativet blomstrer uden i for høj grad at hæmmes af staten. USA er begyndt at sakke noget bagud, da det kniber med opsparringen; men på grund af den dynamik, der stadig er i USA's befolkning, særlig i de

befolkningslag, der stammer fra immigrationen i forrige århundrede og begyndelsen af dette, kommer USA nok med igen. – Men i lande, hvor staten beskatter borgerne så hårdt som her, bliver der intet incitament til opsparing og ingen midler til finansiering af den økonomiske og teknologiske udvikling. Det er hele Vestens – og vel i og for sig hele det moderne demokratis – problem: staten tager en alt for stor bid af den opsparing, der skulle finansiere produktionen, og bruger den til at finansiere uproduktiv administration og velfærd uden dækning i produktionen for derved at købe sig vælgernes gunst – men køber sig samtidig stagnation og dermed arbejdsløshed.

Fordi regeringen vil købe sig vælgergunst ved administration og velfærd udover, hvad vi har råd til, lever vi i et skattehelvede, hvor staten hele tiden fyrer op under kedlerne. Øjnene står ud af hovedet på den administrerende skattedjævel for at få kig på nye skatteobjekter (og for den sags skyld også på nye skattesubjekter), han kan fyre op med. Efter oplysning fra lektor Ole Bjørn er hver tredje lov, der vedtoges i 1981-82, en skattelov. Vi kan ikke røre os, knapt nok se til højre eller venstre, før en skatteklo griber os. Tænk at leve i et land, hvor en virksomhedsejer ikke kan forære virksomheden til dennes medarbejdere uden at der skal betales ofte op over 100 pct. i skat, og der derfor ikke er nogen mulighed for gaven, idet virksomhedens ejer skal betale indkomstskat/særlig indkomstskat i forhold til de værdier, han kunne have konstateret, og modtagerne skal betale fuld indkomstskat af bruttoværdien af det modtagne. Eller hvor en far ikke kan overdrage sin virksomhed til søn uden at betale – foruden gaveafgift – avanceskat af varelageret. Og en person, der modtager en hædersgave, fordi han har gjort sig fortjent af samfundet ved en særlig indsats eller bedrift, skal betale næsten halvdelen af gaven til staten (som ikke har gjort nogen indsats eller bedrift). Og hvor den samlede skattebyrde (indkomstskat, formueskat og ejendomsskat) fører til, at blot lidt større landbrug ikke kan drives, men kun kan overleve ved årlig frasalgs af jord – at der med andre ord her er en befolkningsgruppe, som tvinges ud af deres erhverv. Og hvor investering i aktier på grund af formueskatten er langt mere ufordelagtig end investering i statsobligationer. Vanvid – og alt sammen fordi staten vil producere mere og mere uproduktiv velfærd. Intet under at så mange mennesker med initiativ og handlekraft emigrerer eller lægger deres virksomhed uden for landets grænser.

Men det haster med at få kursen lagt om. Hvis nogen tror – og det er jeg bange for, at regeringen og mange andre politikere gør – at den depression, det økonomiske liv i Vesten er inde i, er en forbigående foreteelse, som i løbet af det næste år eller to vil vende sig til fremgang, tager de efter mit skøn meget fejl. Depressionen er så dybt forbundet med grundlæggende fejl i vort syn på det økonomiske livs realiteter, at kun en radikal ændring i disse kan vende billedet. Ellers vil vi blot gå fra krise til krise videre mod det endelige sammenbrud. Der kan komme en vis mindre fremgang, men nogen virkelig vending kommer der ikke, så længe man ikke

foretager en grundig nedskæring af den offentlige administration og af de i forhold til vor produktion alt for store ”velfærdsudgifter” og kombinerer dette med en ny saglig og positiv indstilling til det private erhvervsliv, som sætter dette i stand til, befriet for bureaukratiets og skatteskruens kvælertag, at skyde nye knopper og kviste og skaffe arbejde til nye tusinder af unge mennesker.

Kan det nås at redde vor samfundsøkonomi?

Betydningen af at forstå og at udnytte de socialpsykologiske faktorer - menneskeligt initiativ, idérigdom og handlekraft – er særlig værdifuld i en revolutionær tid som den, vi lever i. Jeg tænker herved ikke så meget på, at den er revolutionær i ideologisk forstand og sammenhæng – hvad den jo også i høj grad er – som på, at den er revolutionær i teknologisk forstand og derved også i økonomisk forstand. I min tid er simpelt hen *alt* i den ydre tilværelse blevet fuldstændig forandret. Min oldefar og tipoldefar levede i et stort set stagnerende og stabilt samfund, hvori forandringerne var små og ikke rystende. Krige, ildsvåder og jordskælv kunne være rystende, men ikke det daglige livs indhold og kår. Men den teknologiske revolution har i løbet af vort århundrede forandret alt, hvad der hører det ydre til. Den har i næste omgang også revolutioneret samfundslivet og åndslivet. Det er ikke blot teknikken, men også vor vurdering af samfundsnormerne, vor kultur og vor kunsts udtryksmåder, der har undergået en revolutionerende forandring. Hvad bliver der da tilbage, som man kan kende igen? Som man kan stole på og bygge fremtiden på? Der bliver det uforanderlige i menneskesindet: menneskets trang til at arbejde og til at se resultater af sit arbejde; den menneskelige hjernes idérigdom og den menneskelige energis utrættelighed, når den sætter ind for at nå et mål. Og lad mig så lidt mere højtideligt – og det skal vi ikke skamme os over – tilføje: de kristne værdinormer, som bragte os ud af den uhamlede volds mørke, og som vi i Europa og USA siden har bygget vore samfund på – selv om vi har haft tilbageslag i form af nazismens og kommunismens kristendomsfjendtlige voldsregimer. – Det er disse faktorer, vi skal bygge vor fremtid med dens uendelig mange rige løfter på. For løfterne om et rigere samfund er større nu end nogen sinde. Vi står ved indgangen til en elektronisk tidsalder, der vil mangedoble vor produktionskraft, hvis vi står parat til og har ressourcer og fantasi til at udnytte den.

Men man kan jo nok med vor regerings manglende forståelse af disse afgørende socialpsykologiske faktorer have lov til med ængstelse at spørge: Kan det nås at redde vor samfundsøkonomi ud af den sump, som falske ideologer og falsk ideologisk politik har ført vort økonomiske samfund ud i? Når der ikke går en dag uden, at man oplever en aldrig før set række af konkurser, betalingsstandsninger og tvangsauktioner og i det hele en samfundsøkonomi med en aldrig før set gældsstiftelse, tvinges man til at rejse dette spørgsmål. Forholdet er jo nu således, at det kun er *de* virksomheder, som gennem mange år har ført en konsekvent konsolideringspolitik, som ikke er ramt af den økonomiske krises allerværste piskesnert, og som yderligere har fremtidsrettede

og dygtige ledere, der vil kunne overleve, hvis den nuværende katastrofekurs fortsætter, og befolkningen gennem inflationen forarmes. Og når samtidig en ideologisk-politisk underminering af de grundlæggende værdinormer, der holder vort samfund sammen, truer med at bringe de stabiliserende faktorer (familie, hjem, opdragelse og kristentro) i opløsning, må man stille det videregående spørgsmål, om det i det hele taget er muligt at bevare vort demokrati – og dermed vor frihed – i et i væsentlig grad afkristnet samfund? Er det i et velfærdssamfund, der domineres af andre ideologier, muligt for menneskene at bevare deres uafhængighed og den pragmatiske indstilling, der har betinget deres overlevelse gennem vor historie? Ingen må betvivle, at det er de kristne værdinormer, der i forbindelse med en saglig indstilling til de økonomiske realiteter, der er vort samfunds klippegrund. Hvis ikke disse normer indgår som en væsentlig del af opdragelsen i skole og hjem, vil de negative ideologiske normer, der ad mange veje søges bibragt befolkningen, virke som en kræftsvulst i samfundet, og så ender det før eller senere i et voldssamfund, i diktaturet. Og dermed forsvinder alt, hvad der hedder frihed og initiativ både i vort åndelige og vort økonomiske liv, hvad enten det så bliver et kommunistisk, et "fascistisk" eller et helt tredje slags diktatur. –

Er det allerede for sent? Er samfundet så inficeret af nedbrydende ideologi, at det ikke kan lade sig gøre at rette det op igen? Der er meget, der kan tyde herpå og tage modet fra én. Den udbredte uvilje mod effektivt arbejde, uvilje over for dem, der viser en naturlig arbejdsglæde, vrangvilje mod og "mobning" af igangsættere, hensynsløshed over for andre, osv., osv. Hvis disse som oftest ideologisk inspirerede, forkalkende tendenser fortsætter med det mål at kvæle vort demokratiske samfund og de idealer, det er bygget på, kan vi skimte voldsstyret – diktaturet – og så har tusind års arbejde på opbygning af et dansk demokratisk retssamfund været forgæves.

Det forkalkede samfund

Er kvælertaget og forkalkningen kommet så langt, at vi ikke kan reddes?

Vort samfund er gammelt, men derfor behøver det ikke at være økonomisk forkalket. Men det bliver det, når staten i socialistisk regi gør sit bedste for at hæmme opsparing (for ikke at skabe kapitalister!) og industriel vækst. Derved forstærkes tendensen til forkalkning. Skatteskruen og bureaukratiseringen spærrer for de blodårer, der tilfører erhvervslivet risikovillig kapital og initiativ. Og ved forkalkningen mister det økonomiske liv den ungdommelige elasticitet og fleksibilitet, som er nødvendig for et sundt erhvervsliv. Vi kan snart ikke vende og dreje os uden, at det gør ondt. Enten det nu er skattebestemmelser, vi rammes af, eller organisationsmagten, vi støder sammen med. Og når vi så kommer ind i en økonomisk depressionsbølge og nedadgående konjunkturer, er det over for politiske pressionsgrupper og organisationer næsten ikke muligt at foretage nødvendige omkostningsreduktioner. Ej heller kan vi gennemføre teknologiske nydan-

nelser; bladernes kamp med typograferne for overlevelse gennem ny teknologi er et af de utallige eksempler herpå. Derved sættes den naturlige automatik, der skulle regulere samfundsøkonomien i en nedgangsperiode, ud af spillet. Og så sætter den manglende evne til at tilpasse økonomien sig fast i samfundsmaskineriet som forkalkende stagnation, arbejdsløshed og inflation. Og den helseproces, man skal igennem, inden man på ny får balance i samfundsøkonomien, tager uendelig lang tid. Samtidig løber de samfund, der ikke har en så stærk organisatorisk og politisk forkalkning, og hvor økonomien har bevaret sin naturlige fleksibilitet, fra de gamle samfund og tager en stadig større del af disses produktion og dermed deres økonomiske grundlag fra dem.

Heldigvis finder menneskenes initiativ selv i vort samfund stadig nye muligheder produktivt og kommercielt. Men dansk erhvervsliv holdes i den grad nede af skattebyrder, monopoltilsyn, miljøbestemmelser, overadministration og organisationsobstruktion mod ny teknologi, at den næsten eneste vej til udvikling herhjemme går over eksport til eller etablering af dattervirksomheder i andre lande, hvor nyt initiativ endnu har relativt frit slag.

Det i øjeblikket foreliggende forslag til en ændret monopollovgivning, der udvider dens operationsområde fra monopolvirksomheder til ikke-monopolistiske store virksomheder, er et typisk eksempel på, at den socialdemokratiske regering handler stik imod den "erhvervsvenlige" indstilling, som den foregiver at have. Det eneste hidtil virkelig erhvervsvenlige skridt, regeringen har taget, er modificeringen i 1981 af den initiativlammende kapitalvindingskat; der åbnedes derved for investering i nye virksomheder og kapitaludvidelse i gamle, men så længe regeringen til stadighed modsiger sig selv ved erhvervsfjendtlig lovgivning eller trusler om ØD e.l., er det ikke forbavsende, at risikovillige kapitalister forsat holder sig tilbage – de kan jo få over 20 pct. i rente ved at købe statens obligationer. I stedet for med højt forrentede obligationer at konkurrere med erhvervslivet om tilførsel af kapital skulle regeringen belønne opsparing og kapitaltilførsel til erhvervslivet ved gunstigere afskrivningsregler, tilladelse til bedre indtjening og nedsættelse af selskabs- og formue-skatte. Afskaffelse af skat på produktive aktiviteter er en vel-signelse – pålæggelse af skat på produktion en forbandelse.

Samtidig med afviklingen af skatterne på erhvervslivets produktion må der, for at få det økonomiske samfunds forkalkede årer til at genvinde deres elasticitet, ske en gennemgribende rationalisering af det offentlige administration, både statens og kommunernes, men ganske særlig statens. Administrationen af love, bekendtgørelser, direktiver og cirkulærer er vokset i et sådan omfang, at det ikke blot belaster de offentlige budgetter helt urimeligt, men også besværliggør og forsinket erhvervslivets produktion og omsætning ud over alle grænser. Er man i en erhvervs virksomhed kommet til et punkt, hvor ledelsen skønner, at nu er organisationen og "papirgangen" ved at stoppe organismens elasticitet og cirkulation, henvender man sig til et rationaliseringsfirma,

der har specialiseret sig i at rydde op i sådanne forhold. Jeg har i min virksomhed inden for erhvervslivet set, hvorledes f.eks. de store amerikanske rationaliseringsfirmaer som McKinsey og mange andre kan styrke og genskabe produktiviteten i virksomheder, der er ved at sakke agterud, således at de fornyede og fornygede kan lade deres nyskabende, energiske folk få spillerum til at sætte farten op igen. Mon det ikke er på tide, at hele den danske statslige og kommunale administration kommer under en sådan foryngelseskur? Det er nok dyrt, men omkostningerne er ingenting imod, hvad en fortsættelse af det hidtidige administrative ressourcespild koster samfundet.

Forskningen og fremtiden

Det vil blive de lande, der har den største opsparing og de mest "opfinderiske" og initiativrige igangsættere, der vil blive de førende i de kommende års udvikling. Den sidstnævnte kategori skulle give os en god chance, for idérigdom og initiativ er ikke fremmed for dansk psyke, tværtimod, og forskning og opfindelse har altid ligget for os, men kan meget vel lammes af en i bund og grund erhvervsuvenlig politik.

I vor industrielle udvikling er "forskning" et nøgleord. Det er igennem forskning, at vi skal finde nøglen til udvikling af vor produktion, og det er typisk for en helt uforstående regeringspolitik, at skattemyndighederne kun i meget ringe grad vil henregne forskning til fradragsberettigede driftsudgifter. Det samme gælder Monopoltilsynets modvilje imod at indregne forskningsudgifter i et produkts priskalkulation.

Forskning har lagt grunden til store danske industriers konkurrencedygtighed på det internationale marked. Der er forskning, der eksempelvis har gjort det danske øl til en verdensproduktion. – Det er højteknologi, der er vejen fremad, og som vil bære den videre industrielle udvikling, og det er kun via forskning, at vi i dag kan udvikle højteknologiske produkter på linie med – og helst foran – de store industrilande, og som burde hjælpes og ikke beskattes. Hver krone, som skattevæsenet og Monopoltilsynet tager fra forskning, sætter os tilbage i konkurrencen om fremtidens marked – hver krone, som forbliver i forskningen, gør os mere konkurrencedygtige.

Fremtiden – og det er den, vi skal leve i og af – skabes ikke af planøkonomer og statistikere, der prøver at beregne, hvorledes fremtiden vil – eller bør – forme sig, hvis de forhåndenværende forudsætninger forbliver uforandrede, og fremtiden udvikler sig på fortidens og nutidens grundlag. Det gør den nemlig bare ikke. Fremtiden skabes i laboratorier, i konstruktionshaller og på værksteder af unge forskere, der får nye ideer og udarbejder nye fremgangsmåder og nye skabelsesprocesser. De henter og former fremtiden ud af en ny erkendelse af naturkræfterne, ud af nye i dag ukendte energimuligheder og ud af tekniske konstruktioner. Derfor er forskning nøglen til fremtiden.

Og derfor er alle forsøg på at eksperimentere med planøkonomi på forhånd dømt til at mislykkes. Man kan vel sætte et budget op for at have en ledetråd – og det bør man altid gøre – men planøkonomi, hvorved man vil forsøge at gennemtvinge en bestemt udvikling i fremtiden, vil aldrig slå til; det kan simpelthen ikke lade sig gøre. Jeg har da heller aldrig hørt om en fremtidsplan, som har holdt. Ethvert forsøg på at tvinge samfundsøkonomien ind i bestemte, kunstige baner, er på forhånd dømt til at mislykkes og kan kun få udviklingen til at gå en unaturlig og skæv gang, som atter vil føre til nye kunstige ordninger.

I stedet bør man støtte erhvervslivets bestræbelser for en naturlig udvikling ved at lette dets bryder, ikke mindst hvad angår den fremtidsorienterede forskning.

I et land som vort – i H.C. Ørstedes og Niels Bohrs fædreland – hvor brygger I.C. Jacobsen for over hundrede år siden grundlagde og udviklede Carlsberg Laboratoriet og som en fundamental regel bestemte, at alle videnskabelige opdagelser og fremskridt, som blev gjort dér, skulle være åbne for alle, bør forståelsen af betydning af forskning, nye erkendelser og nye tekniske fremskridt være en selvfølgelig vejviser for fremtidens økonomiske samfund.

Jeg husker, at da vi i De forenede Bryggeriers bestyrelse på et møde i I.C. Jacobsens gamle laboratoriums nye forskningscenter skulle tage endelig stilling til direktionens forslag om etablering af et nyt bryggeri i Fredericia, sagde jeg som bestyrelsens formand, at også ganske uanset de mange andre gode begrundelser, direktionen havde givet for at opføre bryggeriet, burde dette opføres allerede fordi det ville give os værdifulde erfaringer i nye metoder og nyt know-how, som ville blive af central betydning for vor udvikling og vor førende position i årene fremover.

En fri og åben forskning er nødvendig for at bane vor vej ind i den teknologiske fremtid, der vil blive bestemmende for vor økonomi, og et frit og åbent samfund, der giver rum for initiativ og for chance- og risikotagning for handledygtige erhvervsfolk, er nødvendig betingelse for en bedre fremtid for vort samfund – for os alle.

Hvordan bevarer vi vort velfærdssamfund?

Der er meget få mennesker, der ønsker vort velfærdssamfund forringet. For de allerfleste – også af de lede kapitalister – er velfærdssamfundet noget positivt og betydningsfuldt, som det er uhyre vigtigt for os at opretholde, og som de derfor gerne vil yde deres bidrag til, selv om det skulle gå noget ud over deres daglige behageligheder. Spørgsmålet er kun, hvorledes vi kan gennemføre dette med den enorme statsgæld, som regeringens altid overoptimistiske prognoser for, hvad vi kan overkomme af velfærd, har ført os ud i. For enhver, der har nogen føling med og forståelse af erhverv og økonomi eller blot nogen realistisk sans, må det stå således, at en fortsættelse af den økonomiske kurs, vi har holdt i de sidste 15-20 år, uvægerligt må ende i en katastrofe, som vil

ryste vort velfærdssamfunds grundlag og gøre livet fattigere for os alle, men mest af alle for regeringens vælgere; så det er uforståeligt, at regeringen tilsyneladende uden betænkeligheder fortsætter den i de senere år accelererende katastrofekurs. Har man levet over evne, og har man hvert år stiftet større gæld og brugt denne til uproduktive formål uden at ville nedskære sin levestandard, endte man i gamle dage i gældsængsel eller fattighuset og i dag på bistandskontoret; men da der ikke er noget bistandskontor for staten, vil den blive forvist til nationernes losseplads, hvor der ikke er noget at hente til at gøre livet bedre for borgerne. Der er kun én vej at gå: at stryge ideologiske synspunkter til vi igen får råd til at ride sådanne politiske kæpheste, og i stedet anlægge rent pragmatiske synspunkter. Stop for enhver statslig og kommunal udgiftsforøgelse, nedskæring af alle udgifter, der ikke berører det egentlige basale velfærd, som er støtte til gamle, syge arbejdsløse og handicappede, til uddannelse, forskning og videnskab; ikke flere sociale eksperimenter med det private erhvervsliv, der skræmmer kapitalen fra at investere, ikke flere eksperimenter med statsligt ledede erhvervsforetagender og så vidt muligt afvikling af de eksisterende. Ikke flere skatter, som hæmmer opsparingen; vi har ikke råd til at have dem. – Beløn rundhåndet dygtighed, initiativ og handlekraft. Kort sagt: vis en positiv indstilling til det private erhvervsliv, der alene er i stand til at skaffe arbejde og velfærd til os alle, hvis det kommer rigtig i gang igen. At etablere statslige eller kommunale beskæftigelsesarbejder over arbejdsløshed er som at lægge to stykker koks ad gangen i kakkellovnen, hvor der tiltrænges en ordentlig skovfuld; den kan kun det private initiativ klare. Men det må have de rette vilkår og incitamenter dertil. Industrien har jo til og med i Industrirådets ”Industriplan-87” givet et realistisk udtryk for, hvorledes noget sådant kunne gennemføres. I stedet for ”Knus kapitalisterne” burde devisen nu være ”Afvis ideologerne”.

Når man så ved realistiske indgreb har fået genoprettet opsparingen og den samfundsøkonomiske balance, kan man gå i gang med at etablere et virkeligt balanceret velfærdssystem i samfundet. For et velfærdssystem må vi have; vi kan ikke vende tilbage til forrige århundredes samfundsforhold. Lige så klart som det er, at det er afgørende nødvendigt for samfundsudviklingen og fremgangen i levevilkårene, at der føres en pragmatisk økonomisk politik, som kan få erhvervslivet til at blomstre, lige så vigtigt er det for et samfund, at alle dele af befolkningen trives, og at ingen del deraf proletariseres. Men det skulle med nutidens produktionsmuligheder heller ikke være nødvendigt at vende tilbage til en tid, da der fandtes proletariserede lag i befolkningen. Det er der ingen, der kan ønske – men det vil med sikkerhed blive resultatet, hvis den nuværende katastrofekurs med stadigt stigende underskud på statens budget og betalingsbalance fortsætter.

Det kan nok siges, at det demokratisk styrede samfund ikke er noget idealt samfund, og at Churchill har ret i, at demokratiet i mange henseender er en dårlig regeringsform – men han har også ret i, at man ikke har nogen bedre. Som menneskets natur er, kan man da heller ikke vente, at der

kan skabes en ideal regeringsform. Men så vil jeg da gerne tilføje, at den demokratiske regeringsform da bestemt heller ikke behøver at være en dårlig regeringsform. Dens største fordel er, at regeringerne fra tid til anden skifter. Som en japaner engang sagde, da demokratiets fordele og mangler blev diskuteret: ”Stagnant water gets stale.” Det er et godt billede: stillestående vand rådner; det gør stillestående samfund også. Det vigtigste ved demokratiet er, at der ind imellem kommer nye koste til – forudsat at de ikke er bange for at feje, således som f.eks. trekantregeringen VKR var. Forudsætningerne for den demokratiske sundhed er, at de nye regeringer kan gennemføre en hovedrengøring: bryde med dårlig praksis, rense ud i bureaukratiseringen, tilføje en ny ånd og sætte nyt liv i maskineriet. – Det er ikke nok til et regeringsskifte, at befolkningen har følelsen af, at de regerende ikke magter at føre nyt liv frem, hvis befolkningen ikke samtidig har tillid til, at oppositionspolitikere magter det. Har den ikke det, giver den ikke disse magten. Det er det, der desværre er situationen i øjeblikket: vel er befolkningen nok klar over, at den nuværende regering ikke magter at vende den dårlige udvikling, men den har heller ikke nogen tiltro til, at de personer, der repræsenterer alternativet, kan klare opgaven. Havde den det, ville man se et virkeligt stemmeskred som f.eks. i Norge, hvor man stolede på, at Kåre Willoch kunne gøre det, eller i USA og England, hvor man stolede på Reagan og Thatcher. Man må ikke glemme, at i demokratiet er det befolkningens tillid, det drejer sig om, og tillid knytter sig nu engang mere til personer end til ofte vanskeligt forståelige planer og mål.

Det er denne fleksibilitet, som er karakteristisk for demokratiet, der gør det til den bedste regeringsform, som man – menneskenaturen taget i betragtning – kan finde. Til den eneste regeringsform, der kan bære en positiv og afbalanceret udvikling. Den bygger på, at der i de fleste – mere vil jeg ikke sige – mennesker findes en vis portion ”common sense” – et udtryk, der måske er bedre end ”sund fornuft”, fordi det ligesom antyder, at det er noget, vi har fælles – en fælles fornemmelse af, hvad der er godt for fællesskabet, og hvad der er dårligt. Ingen anden regeringsform har kunnet skabe et bedre samfund. Friheden til frit at kunne vælge en ny regering, når man finder den gamle for ineffektiv, er et grundelement i vort demokratiske samfund.

Naturligvis har denne skiften mellem regeringer og deraf følgende hovedrengøringer sine bagsider, for der går vel altid noget godt med i købet, når kosten fejer, men hvor der handles, spildes der som bekendt også, så det må man tage med. Den første opgave, en ny regering af en ny observans ville have nu, var at løsne statens og bureaukratiets kvælertag om erhvervslivet, så skabere af nye aktiviteter igen kan ånde og handle frit i tillid til, at man ikke vil modarbejde dem.

Vort demokratiske fremtid afhænger af, om friheden for den enkelte til at handle og skabe på det økonomiske område, bevares som det grundlæggende element i vort næringsliv. Den afhænger af igangsætterens, den skabende kapitalists vilkår.

Hvis igangsættere bindes på hænder og fødder og bastes af skatteskruens kvælertag, er demokratiet dødsdømt. Demokratiets frihed til at tænke, tro og tale – samt vælge – vil også gå under i et samfund, hvor ”staten” har taget kvælertag på det private erhvervsliv, på friheden til at nyskabe og udvikle inden for det økonomiske liv. Så vil de andre friheder før eller senere også blive bastet og bundet; de vil visne og få en helt teoretisk karakter, for samfundets økonomiske liv vil gå i stå, og bureaukratiseringen – med Soljesnitzyn: statens undertrykkende magt – vil kvæle også det åndelige liv. Det behøver man ikke at se ret lang uden for vort lands grænser for at se beviset på.

Men lad os bekende os til troen på, at der i den danske befolkning er så store reserver af sund fornuft og af ideer og handlekraft, at vi ligesom efter tidligere katastrofer i vor historie kan rejse os igen og ryste statsgældens lænker af os uden samtidig at ødelægge de vigtige dele af vort velfærdssamfund: fremfor alt hjælpen til gamle, syge og dårligt stillede, støtten til videnskab, uddannelse og forskning. Det bør vi sætte al vor styrke ind på at gennemføre.

Men så må regeringen forlade sin forældede og forkalkede ideologi og lade vore erhvervsledere, de aktive kapitalister, få vind i sejlene. Så skal de nok få fart i skuden. Får erhvervslivet de rette vilkår, skal det også nok klare landets økonomiske problemer.

Oprindelig trykt af Børsens Forlag.

Marklund Gymnasium

I denne novelle fremsætter lærer og cand.pæd. Steen Steensen et forsvar for ejendomsretten og eneren som skolens og det frie samfunds fundament. Fortællingen handler om den nytiltrådte rektor på Marklund Gymnasium, Bodil Martinsen, der vil fornyelse og udvikling. Bodil Martinsen vil indføre kollektivet i skolen i form af gruppearbejde og fælles forberedelse. Hun udfordres af læreren Tom Struve, der gør oprør og taler om én klasse, én lærer, ét fag, én time. Lærergerningen er så personlig, at den ikke kan deles. Eneren bag katederet er forudsætningen for den åndrige undervisning. I den rådende konflikt mellem Bodil Martinsen og Tom Struve trækkes den standende debat om skolens opgave og placering frem i lyset.

Af Steen Steensen

Der kom en ny rektor til Marklund Gymnasium. Bodil Martinsen hed hun, en moderne leder, som med energi og ildhu forsøgte at forny pædagogikken. Hun levede op til myndighedernes forventninger om en dynamisk, visionær chef, der kunne profilere skolen og inspirere lærerne til nytænkning.

Nogen let sag var det ikke, eftersom underviserne på den skole lagde vægt på tradition og faglighed. Det var noget med én lærer, én klasse, ét fag, én time. Gruppearbejde syntes knap nok introduceret og slet ikke tværfaglighed og projekt. Kundsksformidling i 45 minutter, fri et kvarter, derefter trådte en ny lærer ind i klassen med en anden grundbog i tasken.

Underviserne underviste hver især på deres egen måde. Nogle sad tungt på stolen bag katedret, andre skrev og tegnede på tavlen, en del lærere udviklede dialogen, de gode fortællere dyrkede fortællingen, og atter andre lærte først og fremmest eleverne at analysere tekster og formulere problemstillinger. Metodefriheden blev så sandelig taget alvorligt. Ingen blandede sig i kollegernes sager. Fra gammel tid herskede der over stedet en grundtvigsk ånd, altså noget med frihed for Loke såvel som for Tor.

Hun tænkte sit. Denne skole synes nærmest middelalderlig i form og fremtræden. Over hele linjen råder den lukkede dørs pædagogik. Gad vide, om lærerstaben overhovedet kender til begreber som kvalitetsudvikling, fælles målsætning og teamsamarbejde? Nej, det bliver en svær opgave. Bodil Martinsen gav imidlertid ikke op. Tiden arbejder for mig. Det var hun overbevist om. Mange pædagogiske kurser havde hun deltaget i og det både i ind- og udland. Den nye rektor kendte ordene, de rigtige ord, fremskridtets sprog så at sige.

Alle taler om fornyelse og udvikling, sagde hun ved det første møde med lærergruppen, vi må indstille os på forandringer. Traditionen alene kan ikke bære en skole i globaliseringens tidsalder. Samfundet forandrer sig med rivende hast. Uden

for gymnasieskolens vinduer kommer man ikke langt med det vante og det en gang vedtagne.

Lærerne lyttede. Et par stykker af dem nikkede, men ellers gav de sig ikke til kende. Hun havde svært ved at lodde stemningen til bunds, selv om de fleste utvivlsomt var imod fornyelse. Just derfor gjaldt det om at markere en linje fra starten. Hun havde ikke tænkt sig at pirke poten frem som en kat, der forsigtigt sonderer underlaget. Samarbejde, det emne tog hun fat på, tiden råber på teamwork. Det er vigtigt med en fælles holdning til skole og undervisning. Naturligvis kræver et tættere samarbejde flere møder. Anderledes kan det ikke være.

Imidlertid skete der ikke nævneværdige forandringer på Marklund Gymnasium. Alting fortsatte som hidtil. Klokkerne ringede til time efter frikvarteret. Eleverne fandt vej til klasserummet, det samme gjorde underviserne. Er alle til stede? Læreren noterede fraværet. Vi nåede til..., og så gik undervisningen i gang.

De unge studerende var gennemgående glade for at gå på skolen, lilleskolen kunne man faktisk kalde den, eftersom gymnasiet lå i et landdistrikt, hvor elevgrundlaget ikke var det største. Stedets overskuelighed, de relativt korte timer og de faste frikvarterer passede eleverne godt. Afvekslingen i fag faldt ligeledes i god jord. Heller ikke tavleundervisningen vakte uvilje. Det var udmærket at have nogle gode notater til eksamen. Lærerne forekom selvsagt ikke lige populære. Sædvanen tro i den branche scorede smidige og dygtige undervisere flest point.

Gymnasiet betød ganske meget for lokalsamfundet. Forældrene fulgte med i skolens gøremål, men de drømte ikke om at blande sig i det daglige arbejde. At drive skole måtte være skolens egen sag.

Der fandtes usædvanlig mange selvejere på den egn, kapitalister om man vil, det vil sige håndværksmestre, minkfarmere, butikshandlende og småfabrikanter og slet ikke så få gårde i familiebrugsstørrelsen. Man må yde før man kan nyde,

den mentalitet rådede. Forældrekrædsen lod sig ikke dupere af pædagogiske fraser. Vidtløftigheder i undervisningen og ødslen med skatteydernes penge gjorde sig ikke.

Bodil Martinsen havde således mange odds imod sig. Men visselig, den nye rektor virkede udholdende. Lokale forhold og forældrekrædsen interesserede hende ikke synderligt. Hun lod sig i højere grad inspirere af forsøg og forskning og den pædagogiske debat i radio og tv, ligesom hun ivrigt dyrkede kontakten med politikere og betydningsfulde embedsmænd.

Utrættelig gentog hun vigtigheden af uddannelse. Lærernes pædagogiske og faglige forudsætninger lå hende på sinde. Livslang uddannelse, efteruddannelse, dygtiggørelse, det var ord, som faldt hende let på tungen. Med betydelig snarrådighed fik hun skrabet offentlige midler til sig, ekstrabevillinger til snart det ene og snart det andet. Lærerne blev nærmest presset til at tage på kursus. Eleverne havde nok en vis forståelse for værdien af videreuddannelse, men de hyppige aflysninger af timer behagede dem ikke.

Det lykkedes rektor at få stablet en del pædagogiske dage på benene. Undervisningen måtte naturligvis indstilles. Hvordan udvikler vi os selv? Bodil Martinsen yndede temaer af den karakter. Hvorledes udnytter vi hinandens ressourcer? På hvilken måde får vi integreret fagene og bragt sammenhæng i tingene? Et af emnerne bar overskriften: Intersession som samskabende og genforfattende samtale. Til dagen blev der indkaldt instruktører med fingeren på pulsen, veltalende pædagoger, som havde tilkæmpet sig en karriere uden for undervisningen. Det kom unægtelig skatteyderne dyrt at stå, men det keredede den nye rektor sig ikke om. Samfundet kan ikke investere for meget i uddannelse, bedyrede hun, veluddannede mennesker er landets eneste råstof. Det måtte enhver kunne begribe.

Anstrengelserne førte som antydte ikke rigtigt til noget. Rektor Martinsens fornyelsesiver stødte på stenet grund. Lærerne lod hende snakke, ingen sagde hende afgørende imod; som tilforn blev der undervist i fag, solidt og sagligt og jævnt hen med eksamen for øje.

Der gik en tid. Da kom regeringen hende til hjælp. Uddannelsesstyrelsen under Undervisningsministeriet udsendte en skrivelse i bogform, "Standarder og profiler", et oplæg til kvalitetsudvikling og institutionsbeskrivelse for gymnasiet og hf. De politiske myndigheder, borgerne og de kommende elever, hed det i oplægget, har krav på at få kvalificeret information om den enkelte skole.

Det kunne Bodil Martinsen bruge til noget. Hun fik vitterligt sat gang i mødevirksomheden, og der blev nedsat arbejdsgrupper. Hvad gør vi, hvad vil vi, hvordan kommer skolen videre, og hvorledes styrker vi lærernes faglige og pædagogiske udvikling?

Tillidsmanden Bøje Svendsen sagde under en lærersamling: Ministeriet lægger op til en omfattende selvevaluering på skolerne. Desuden rumler embedsmændene med planer om at udsende evalueringsgrupper, der for en periode kan følge og bedømme undervisningen og give råd om forbedringer. Elevernes vurdering af mål og midler skal efter det udsendte materiale ikke mangle i de løbende evalueringer. Det er tidens krav om mere servicedeklaration og kontrol.

Lærerne forholdt sig kategorisk afvisende. For første gang kom protester åbenlyst til orde. Det er pjat, sagde de fleste af underviserne, spild af tid og ressourcer.

Jamen, det er noget, vi skal, sagde Bodil Martinsen, det kommer ovenfra. Vi kan lige så godt først som sidst indstille os på nye tider. Skolen udgør et mikrosamfund, der må tilpasse sig ændrede vilkår og rette sig ind efter dominerende politiske signaler. Ja, undskyld jeg siger det, alt andet er bagstræb.

Læreren i fransk og historie tog ordet. Jeg vil hverken tilpasses, evalueres, overvåges, befamles eller gøres til en maskin-del. Glem alt om socialisering og fælles holdning. Metodefriheden, fortsatte Tom Struve, danner det hængsel, hvorom al beåndet undervisning kredser. Der kommer ikke evalueringsgrupper ind i min klasse, hverken nu eller i fremtiden.

Et øjeblik var der tavshed i rummet. Den noget bastante udmelding skærpede unægtelig opmærksomheden. Alle rettede blikket mod Bodil Martinsen. Tilsyneladende var hun forberedt på angrebet. I hvert fald bevarede hun fatningen. I dag må lærerstaben løfte i flok, sagde hun, kravene fra samfundet er store. Vi kommer længst i et gensidigt samarbejde. Som lærer har man også et behov for at være fælles om noget.

Lærerens første behov er uafhængighed. Tom Struve så fast på hende. Kvalitet i arbejdet forudsætter en ubetinget individuel frihed. Undervisningen tåler ingen former for tvang. Lærergerningen er så personlig, at den ikke kan deles. Kollektivismen har aldrig avlet andet end undertrykkelse og frustration.

Jeg er helt uenig. Ja, undskyld mine ord, du lyder som en røst fra fortiden. Du ved, Tom Struve, hun smilede afvæbende, at selv dinosaurerne i sin tid kæmpede forgæves mod udviklingen.

Tom Struve trak tillige på smilebåndet. Bemærkningen om dinosaurerne faldt i hans smag, om end den ret beset var en fornærmelse. Bodil Martinsen henvendte sig til lærerrådsformanden. Jeg foreslår, at vi holder her, og at vi næste gang efter køreplanen diskuterer elevfællesskaber, altså det sociale i klassen og de studerendes medansvar for planlægning og evaluering. Vi må huske på, sagde hun og lod blikket vandre rundt om bordet, at elevernes indbyrdes relationer er af stor væsentlighed for en skole. Almendannelse har også noget at gøre med den socialisering, som skolegangen medfører.

Den, der vil have kernen, må knække nødden. Med dette i sammenhængen noget kryptiske ordsprog lukkede Sivert Mortensen mødet.

Det trak op til konflikt. Tom Struve optrådte meget selvsikker, nærmest udfordrende. Døgnets klicheer og slagord bed ikke på ham. Politisk forekom han alt andet end progressiv. Men ingen betvivlede hans dygtighed og indsigt; skolehistorien og den pædagogiske filosofi beherskede han også. Af og til skrev han i dagbladene. Det bekymrede dog ikke Bodil Martinsen nævneværdigt. Dertil var Tom Struve for reaktionær, og vigtigere, han samlede ikke på tilhængere. Han var nok den sidste, der kunne finde på at anstifte et komplot. Det var i det mindste et formildende træk ved hans væsen.

Rektor indledte drøftelsen om elevfællesskaber. Hun afveg ikke meget fra Uddannelsesstyrelsens skrivelse. Vi må indføre de unge i dansk samtalekultur, sagde hun, eleverne må forstå sig selv som medlemmer af et fællesskab, som medborgere i en demokratisk mikrokultur med rettigheder og pligter. Til syvende og sidst bør gymnasiet alene være en ramme om selvudvikling. Kundskaberne skal også fremme den enkelte elevs socialisering og personlighedsdannelse. Men det er ikke lærernes opgave at give eleverne viden. Kundskaber må tilegnes af eleverne i samspil med lærerne. Kernen i al undervisning er samspilsprocesser.

Tom Struve brød ind: Nej det er ej, kernen i undervisningen er stoffet. Dannelse er en frugt af arbejdet med fagene. Således skal gymnasieskolen i første række vurderes på sin evne til at formidle lærdom. Den, der ved mere, skal meddele noget til den, der ved mindre. Det er undervisning, og til den bestilling er lærerne ansat.

Bodil Martinsen svarede en anelse irriteret: Kundskabsformidling udgør ikke længere skolens centrale opgave, samarbejdsevne og evne til selvudvikling synes nok så væsentligt. Viden forudsætter, at viden ikke ændres over tid, og den forudsætning holder ikke. Kundskaber ældes meget hurtigt. Derfor må vi som lærere lægge vægt på udvikling af elevernes sociale kompetence, fleksibilitet og omstillingsparathed.

Undskyld jeg siger det, hvis jeg må bruge en af dine egne vendinger, men det er jo ikke andet end pædagogiske floskler fra dagens rejsestald. Tom Struve lænede sig ind over bordet. Litteratur er nedfældet, digte og poesi er skrevet, musik komponeret, tanker er tænkt og historien gået sin gang. Om det kan der lyves, men det er dog sket, og det skete står ikke til at ændre. Just det uforanderlige må skolen give videre. Det uforanderlige danner et værn mod totalitære kræfters stormløb og løgne. Kender du ikke socialismens historie?

Lærerrådsformanden greb ind. Det er ikke noget politisk møde, det her. Jeg foreslår, at de nedsatte arbejdsgrupper går ud i klasserummene og drøfter de formulerede problemstillinger. Om en time serveres der kaffe på lærerværelset. Derefter diskuterer vi i plenum arbejdsgruppernes oplæg.

“Standarder og profiler” skabte ikke så lidt røre på Marklund Gymnasium. Stemningen over for ministeriets oplæg blandt de menige lærere forekom ubetinget negativ. Evaluering og institutionsbeskrivelse blev opfattet som embedsværkets forsøg på yderligere dirigisme og et utiladelig indgreb i metodefriheden.

Hvordan skal vi forholde os til Uddannelsesstyrelsens udspil? Med dette punkt på dagsordenen åbnede rådsformanden endnu et møde i rækken. Skal vi forholde os passive, sylte ministeriets anmodninger, ja ligefrem udøve civil ulydighed, som Tom har foreslået, eller skal vi formulere en skriftlig protest og samtidig sende skrivelser til redaktøren af Gymnasieskolen?

Tom Struve understregede på ny modstandslinjen. Retten til oprør er en menneskeret, ja en pligt når grundlæggende frihedsrettigheder er truet. Vi kan ikke undervise i en atmosfære af overvågning og mistillid, ligeså lidt som en næringsdrivende kan leve med en flok kommissærer på ryggen. Kreativitet forudsætter et mål af personlig uafhængighed. Jo højere solen står på himlen, des mindre bliver skyggen.

Ledelsen protesterede. Inspektør Leif Jakobsen slog fast: Vi må følge ministeriets pålæg og føre anvisningerne ud i livet. Endvidere sagde Bodil Martinsen: Kvalitetsudvikling og institutionsbeskrivelse er en trend i tiden, der er kommet for at blive.

Lærernes tillidsmand, der i praksis fungerede som fagforeningens repræsentant, placerede sig nærmest på ledelsens side. Gymnasieskolernes Lærereforening er forholdsvis positiv over for “Standarder og profiler”, meddelte Bøje Svendsen. Det er et spørgsmål om ekstra ressourcer. Vi skal naturligvis ikke gøre arbejdet gratis.

Flertallet af lærerne stemte for en skriftlig protest. Mikkel Englund fik i opdrag at udforme skrivelserne til Undervisningsministeriet og GL. Desuden lykkedes det ham at få indlægget optaget i Gymnasieskolen.

Tom Struve glædede sig over skolens soliditet og kollegernes stilfærdige oprør. “Standarder og profiler” fusede ud i ingenting. Relativt få skoler tog fat om arbejdet. Under indtryk af uviljen blandt lærerne stillede Undervisningsministeriet projektet i bero.

På sin vis fortsatte den solide undervisning på Marklund Gymnasium. Én klasse, én lærer, ét fag, én time, på dette centrale punkt skete der ingen ændringer. Bodil Martinsen kom i så måde ingen vegne med sine visioner. Og dog, tingene var i skred. Marklunds stabile mure formåede ikke at dæmme op for tidens larm. Det var mærkeligt nok pengestrømmen til skolerne, som undergravede arbejdets gedigenhed.

Gymnasielærernes egen fagforening førte an. Flere penge til uddannelse! Sådan lød kampråbet. Den pædagogiske ekspertise, undervisningsministeriets embedsmænd og konsulenter og de fleste skolepolitikere var med på ideen. Lønnen kunne der ikke så let røres ved, eftersom en lønforhøjelse til lærerne straks udløste tilsvarende krav fra ligesindede grupper. Derimod var det forholdsvis nemt at få tilført økonomiske midler til aktiviteter og funktioner, som lå uden for den egentlige undervisning.

Fagforeningen satsede på en reduktion af medlemmernes undervisningsmæssige timetal, en indsats, der i det skjulte blev påskønnet af lærerne. En underviser kunne eksempelvis slippe for timer ved tavlen, hvis den pågældende i stedet for brugte noget af arbejdstiden i udvalg, tog del i møder, kurser, studierejser og teateropførelser, såmænd fik lærerne også godskrevet timer for tilstedeværelse ved skolens fester. Der blev efterhånden sat timer på alt.

Politikerne syntes friske med det hele. Penge til skolerne gav point i pressen. Undervisningsministeriet fik på den facon mulighed for at udsende en strøm af cirkulærer, der igen fordrede flere administratorer på skolerne. Nævnte trafik fjernede yderligere dygtige lærere fra katedret. Gode undervisere kastede sig over studievejledning, boginspektion, datatilsyn, tillidsposter og hærskaren af møder og konferencer. Der blev med den tendens åbnet op for flere ansættelser, hvilket fagforeningen tillagde stor værdi.

Undervisningen dalede naturligvis i anseelse. Når der var mere profit og prestige i aktiviteter af anden art end tavle og kridt og samtidig mindre stressende arbejde at udføre, så måtte skolens egentlige bestilling falde i agtelse. Tom Struve forsømte ikke at ironisere over fænomenet. Kun dumme lærere underviser i dag, bemærkede han med en slet skjult sarkasme, de intelligente nøjes med at tale om eleverne. Han forlod dog ikke podiet til fordel for kontoret og, som han sagde, til fordel for den dræbende og åndløse mødevirksomhed.

Firedagsugen var indført på Marklund Gymnasium. Lærerne brugte mere tid på øvrige opgaver end på undervisning. Ved et pædagogisk rådsmøde meddelte Leif Jakobsen, at 42,8 procent af lærerne endog befandt sig på tredagesugens trin. Det er blevet et problem for os i ledelsen at komme i kontakt med jer, sagde han, kig efter meddelelser fra administrationen i mailboksen hver dag!

Skemalæggeren oplevede et pres fra kollegerne. Jeg vil gerne have den skemafri dag lagt på en fredag, hvis det er muligt. Joh, Bøje Svendsen var med på melodien og strengte sig an. For længst havde han udskiftet det pædagogiske skema med et bekvemmelighedsskema.

Amtsrådsforeningen var bekymret. Udgifterne til gymnasierne vokser helt uacceptabelt. Amternes repræsentanter offentliggjorde den besked under forhandlingerne om den nye overenskomst. Lærerne skal undervise noget mere. Vi

må have en anden aflønningsform på banen og skære i den afsatte tid til forberedelse. Amtsrådsforeningen rumstede endvidere med begreber som funktionsløn, kvalifikationsløn og resultatløn.

Bøje Svendsen holdt kollegerne tæt informeret om forhandlingernes forløb. Tanken om mere undervisning i klasserne huede ikke lærerforsamlingen. Imidlertid kunne fagforeningsmanden berolige vennerne: Vore forhandlere har fået en pasus ind i overenskomsten, som rigtigt udnyttet kan modvirke fordringen om flere timer bag katedret. Amtsrådsforeningen ser nemlig positivt på begreberne udvikling og fornyelse. Vi må finde på pædagogiske nyskabelser, hvis ikke vi vil have vores vilkår forringet. I den forbindelse sagde han rent ud: Den traditionelle klasseundervisning vil påføre den enkelte lærer 150 ekstra timer ved tavlen om året.

Denne oplysning satte liv i lærerstaben. Forsamlingen undergik en forbløffende forvandling. En sand metamorfose som Tom Struve ytrede ved en senere lejlighed. Lærerne samlede i grupper og skrev emner ned om veje til udvikling og fornyelse. Inden for en halv time var et righoldig idékatalog udarbejdet. Bevares, det meste hidrørte fra tresserpædagogikken, men hvad kunne man ellers i skyndingen gribe til. Projektundervisning bragtes i forslag og lærerteams, fælles forberedelse og planlægning, tværfaglighed, edb-integration og blok dage. Pædagogiske slagvarer passerede revy som tallene på et lykkehjul i spin. Bodil Martinsens pædagogiske visioner blev med et slag taget alvorligt.

Projekt, lød det rundt om bordet under plenum, det er vel bare temaer, som vi jævnt hen arbejder med i forvejen, selv sagt nu formuleret skriftligt med angivelse af problemfelter og timetal. Og gruppearbejde naturligvis. Jo vist, det lyder acceptabelt, sagde Bøje, idet han dog havde svært ved at holde masken. Bodil Martinsen føjede til: Det er vigtigt, at så mange som muligt laver projekt. Der er rigeligt med penge i puljen. Den fiffige matematiklærer Brink Petersen spurgte ironisk: Jeg kan forstå, at det fra nu af gælder om at albue sig frem. Hvad giver et projekt på en blok dag med to lærere og edb-integration?

I skolens tusindårige historie havde lektionslængden ligget nogenlunde fast. En længde på 45 minutter blev almindeligvis anset for at være passende, selv om en del gymnasielærere mente, at eleverne ikke formåede holde sig koncentreret i mere end 35 minutter ad gangen. I situationen forekom den tale alt andet end gangbar. Det forlød nemlig, at der var penge i justeringer på lektionens varighed. Fagforeningsmanden undersøgte sagen.

Ved det efterfølgende møde fremlagde han nogle højst mærkelige tal. Den traditionelle lektion på 45 minutter giver ingenting, meddelte Bøje Svendsen, men jeg har lavet en opstilling for sparede timer i årsnormen, hvis vi lægger os fast på en lektionslængde på henholdsvis

60, 65, 70 eller 75 minutter. Ved en spændvidde på 75 minutter får en lærer i forberedelsestid skænket et tillæg, som virkelig kan mærkes.

Med et overvældende flertal besluttede lærerforsamlingen at gå ind for timer på 75 minutter. Et par undervisere udtrykte en forsigtig skepsis over for det pædagogisk forsvarlige i ordningen. Tom Struve protesterede derimod højlydt. Det er forrykt! En spændvidde af den karakter vil tvinge lærerne over i helt uhensigtsmæssige undervisningsformer. I skal ikke regne med min medvirken i galskaben.

Men indvendingerne druknede i flertallets begejstring over fagforeningsmandens snarrådighed. Amterne kommer ikke til at spare en krone.

Bodil Martinsen glædede sig over den pædagogiske udvikling på skolen. Timer på 75 minutter udgjorde i sandhed en fornyelse i gymnasieverdenen. Hun fulgte op på succesen med udnævnelse af flere klasselærere til hver klasse, oprettede workshops, nedsatte lærerteams og opmuntrede til tværfaglighed og gruppeeksamen. Åben dørene og nedbryd væggene mellem klasser, årgange og fag!

Hun vil åbenbart lave skolen om til en løsdriftstald. Tom Struve rystede på hovedet. Imidlertid var hans autoritet på Marklund stærkt aftagende. Faktisk blev han mere og mere isoleret. Han kunne ikke undgå at registrere, at kollegerne dæmpede snakken om skole og undervisning, når han nærmede sig en sofagrube, hvilket dog ikke generede ham synderligt. Tom gav pokker i vejrhanens stilling og flertallets mening.

Profitten kom mere og mere til at styre den pædagogiske debat på gymnasiet. Hvad får vi for det? Hvad giver det i timereduktion? Og minuttælleriet tog til. I det skjulte simrede dagsordenen: Hvad skal der til for at fastholde firedagsugen? Kan vi med den og den foranstaltning ligefrem komme ned på tre dage? Hovedparten af lærerne boede i større byer ganske langt fra Marklund. Megen tid henslængtes i forvejen på asfalten.

Forbavsende hurtigt blev den materielle grådighed pædagogiseret. Bodil Martinsens sprog sejrede. Nu begyndte også lærerne at tale om udvikling og fornyelse. De indførte modtræk over for Amtsrådsforeningen skulle i virkeligheden begribes som pædagogiske fremskridt, der sigtede mod at forbedre skolen. Navnlig forekom kredsen af nyere ansatte i lærerstaben aktive og dominerende. GL-fyrene, som Tom Struve kaldte dem, tog fat på at omdefinere lærerrollen. En lærer bør først og fremmest opfatte sig selv som innovator og ressourceperson, som developer, facilitator, coacher og omsorgsfigur. Slagordene fik mere og mere karakter af besværgelser. Det er vigtigt at profilere skolen og selvudvikle eleverne! Vi kan ikke bare stå i stampe. Efterhånden troede de selv på ordenes magi.

Der var sæson for udviklingssamtaler, som foregik på rektors kontor. Bodil Martinsen lagde meget vægt på disse personlige møder med personalet. Yngre lærere fandt dem helt i orden. Ganske så glat gik det ikke med de erfarne i den pædagogiske bestilling. Udviklingssamtaler, hvad skal det være godt for?

Tom Struve skjulte ikke sin foragt for disse såkaldte udviklingssamtaler. Narreværk og tidsspilde. Han nægtede kort sagt at være med, ligesom han udeblev fra andre møder, især gruppemøderne om den fælles målsætning og kollektive strategi. Men denne gang ville han godt sætte et par ting på plads over for Bodil Martinsen, og mødet kom da heller ikke til at gå stille af.

Hun startede med at fremføre et standardspørgsmål: Hvordan synes du, at det går i undervisningen?

For Marklund Gymnasium går det skidt, lød svaret, undervisning i ordets sande betydning er stærkt på retur. Skolen står ikke ved sig selv som skole, og lærerne står ikke ved sig selv som lærere. Og det er et forræderi, som du er med i.

Bodil Martinsen lod sig ikke overrumple. Hun var indstillet på en kontant meningsudveksling. Du har en alt for snæver opfattelse af begrebet skole, Tom Struve, en skole udgør et fællesskab, og skolen udvikler sig i fællesskabet. Du overser, at den skabende proces er en frugt af samspil og samarbejde, og set over det lange stræk er denne proces anonym. I hvert fald kollektiv. En lærer samarbejder med andre, inspirerer og lader sig inspirere af gruppen. Det er udviklingens motor.

Helt forkert fru Martinsen, en lærer må sætte sin egen standard, skabe sin egen profil. Som underviser arver man intet, man opbygger nye handle-mønstre. Hver lærer skaber sin egen betydning, støber sin egen form og sætter sit eget mål. Hvor skulle ånden ellers komme fra i undervisningen?

Den enkelte har aldrig fundet på noget. Udvikling opstår, når mennesker løfter i flok. Hun så direkte på ham. Samfund, hr. Struve, betyder at finde sammen.

Individualismen har skabt det væsentlige i historien, svarede han roligt, kollektive perioder udretter meget lidt. Menneskeskaren i slavelejlre kan bankes til at tæmme floder og bygge kraftværker, men det er selvejerne i de frie samfund, der løber med pokalen. Storhed og blomstring begynder med det enkelte individ. Sådan er det også med en skole. En skoles ry skabes af individualister i lærer-korpset. Intet kan sættes i stedet for lærerpersonligheden. Eneren er udviklingens drivkraft. Marklunds undervisere skal ikke løfte i flok. En seriøs underviser maksimerer sine talenter og yder det mulige. Kun på den måde bringes en lærerstabs samlede åndskraft i spil.

Ingen forbyder dig at være kreativ, Tom Struve, du kan...

Jo, der er. Det kvælende lærersamarbejde kan jeg endnu holde mig fra livet, men skemalægningen med de forlængede lektioner griber ind i min undervisningsmæssige dispositionsfrihed. Der burde ubetinget lægges et pædagogisk skema, det vil sige et skema, hvor elevernes indlæring og hukommelse gives de bedste betingelser, hvilket forudsætter korte og hyppige lektioner med timerne foldet jævnt ud på alle dage i ugen. Sådan er det bare ikke. Skemalæggeren udarbejder efter lærernes ønsker et bekvemmelighedsskema med mindst en skemafri ugedag, og det får han ros for. Den forøgede lektionslængde slår klasseundervisningen i stykker og tvinger, som jeg ofte har fremhævet, lærerne til undervisningsformer, der er ineffektive.

Hun forsvarede skemalægningen ved at sige: Fornylelsen i lektionslængden giver ro i timerne.

Nej, uro i timerne. Eleverne kan ikke holde koncentrationen i en så lang periode. Det kunne vi heller ikke i vores gymnasietid. Den nuværende lektionslængde strider mod indlæringens og hukommelsens love.

Længere lektioner giver ro til at gøre tingene færdig, replacerede hun stædigt, eleverne får på den måde lettere fat i sammenhængen og helheden.

Sådan forholder det sig langt fra, fortsatte Tom Struve. Uafsluttede opgaver huskes bedre end afsluttede, hvilket er nemt at påvise ved forsøg. En ufærdig tegning skaber en spændingstilstand, som kan måles på hukommelsen. Hjernen tumler med uafsluttede figurer. Den forsøger at finde en mening i det ufuldendte, at lukke figuren så at sige. Just denne beskæftigelse øger hukommelsen. Kender du ikke Zeigarnik-effekten?

Du forsvarer det vante med alle midler. Tænk dog i nye baner. Klasseundervisningen er i sit væsen passiviserende, Bodil Martinsen smilede anstrengt, det bliver du nødt til at erkende. Toget kører.

Tom Struve sagde: Tilegnelse af viden finder sted, når bevidstheden rettes aktivt mod noget. Enhver form for indlæring kræver selvstændigt initiativ og kognitiv medvirken. Øvelser kan naturligvis ikke undværes, men gode undervisere klæder eleverne på, så de formår at klare stillede opgaver, spørge om noget og rejse nye problemstillinger.

Undskyld jeg siger det, men du udtrykker en utilladelig egen-sindighed, Tom Struve, en egoisme, der er uforenelig med det at drive skole. Har du ikke andet i hovedet end at stille dig selv i front? Som lærer må man virke for andre. Skolen er større, end du er. Samarbejde drejer det sig om, kollegial solidaritet og fællesskab.

Samarbejde skaber afhængighed. Og, som jeg har sagt før, en lærers første behov er uafhængighed. Fra denne kilde springer den personlige værdighed. Skolen har brug for

enere. Enere er ikke egoister, det er kreative mennesker, der ikke behøver at udnytte andre. Skabende individer tænker og arbejder alene. Altså har en lærer først og fremmest pligter over for sig selv.

Bodil Martinsen sukkede opgivende. Du er ude af tiden.

Tom Struve stirrede et øjeblik frem for sig. Parasitter forkynder altid uegennyttighed. Hvad skete der ikke i Rusland i oktober 1917 og de efterfølgende år? Dag ud og dag ind prædikede magthaverne altruisme. Fornægt dig selv, kæmp for ideen, kæmp for kommunismen, kæmp for visionen om det gode samfund! Ja, god morgen, lederne lejrede sig i luksus og skød og dræbte til alle sider, alt imens de råbte på solidaritet, samarbejde og fællesskab! Partiet tvang folket ud på en lang pilgrimsrejse, en pinefuld vandring i række og takt mod lyset forude. Fraser om lighed og retfærdighed manglede heller ikke i deres munde. Lad det være sagt, så det kan begribes. Parasiternes første indskydelse er at besejre andre mennesker. Snyltere suger næring af de underkuede. Parasitten bruger altruismen som et redskab for sin udbytning. Altså fru Martinsen, snyltere, der trumfer stolte individer og fortærer deres frugter, udgør menneskeslægtens farligste segment.

Jeg medgiver, svarede rektor opbragt, at magthavere i Rusland og andre steder har misbrugt ordene om solidaritet og fællesskab, men det kommer da ikke vores skole ved. Ledelsen og lærerne – bortset fra dig – prøver på at gøre Marklund Gymnasium til en bedre skole. Vi arbejder sammen mod et fælles mål. At løfte i flok, skulle det føre til parasitisme? Jeg har aldrig hørt noget lignende.

Faren er til stede, ja, vejen synes allerede banet. Hør her, fru Martinsen, i dag må man i skolen skelne mellem producerende og vegeterende lærere. Men først det brede perspektiv, markedets producenter fremstiller samfundets materielle værdier. Det benægter du vel ikke. De producerende er nationens velstandsskabere. Den vegeterende klasse lever af disse energiske menneskers produktive indsats, beslaglægger så at sige den frembragte rigdom, fortærer i det mindste store dele af den. Vegeterende mennesker er stærke, stærkere end de producerende. Parasitterne har altid formået at overvinde deres værter. Hvem behersker staten? De producerende? Nej, de vegeterende. Glem det ikke. Skolen kan i den henseende opfattes som et mikrosamfund. Producenter lærere underviser ved tavlen. Vegeterende lærere holder møder, går på kursus, administrerer, studievejleder og finder på omsorg, de danner teams og taler om udvikling og fornyelse, om elever og undervisning, men de producerer ingenting ved katedret. Netop den vegeterende flok slår tonen an, de er smarte og veltalende, og det er dem, der tjener de lette penge og nyder den højeste anseelse. Underviserne, altså de producerende, der udgør skolens ryggrad, skolens berettigelse så at sige, er lavstatuslærere.

Hun havde svært ved at holde ophidselsen i ave. Vreden dannede røde pletter i ansigtet. Ordene fik en truende klang. Du er ikke medlem af fagforeningen. Det betyder, at...

Han fortsatte sætningen, det betyder, at jeg ikke vil betale for at få en ekstra arbejdsgiver.

Tom Struve, hun sænkede stemmen i et forsøg på at beherske sig, hvorfor går du her? Du hører ikke hjemme i skoleverdenen. Alt hvad du siger, er fornærmende, illoyalt og pligtstridigt.

Han svarede en kende skarpere. En skole, der er baseret på parasitisme, går i etisk opløsning. Parasitten er en moralsk fribytter.

Vi stopper her. Meningsudvekslingen havde åbnet en sårbar sprække i hendes ellers sikre facade. Øjnene bevægede sig til siderne som luftboblen i et vaterpas. Hun knyttede hånden om papirerne og rejste sig. Du vil ikke samarbejde. Så meget kan jeg konkludere.

Eleverne protesterede mod de lange lektioner og stillede krav om at få frikvartererne tilbage. Reaktionen bekymrede lærerne, og der blev afholdt møder om sagen. På disse sammenkomster bakkede Tom Struve elevernes indstilling op. Selvfølgelig protesterer de, sagde han på en gang rolig og udfordrende, det kunne enhver vikar have meddelt på forhånd. De lange lektioner er udmattende, hvorfor ungdommen finder dem ineffektive og kedelige, og det er de også. Eleverne kræver med rette en varieret skoledag. Den får de nemlig mere ud af, og så er den oven i købet sjovere. Timer på 75 minutter er simpelthen pædagogisk uforsvarligt.

Mikkel Engelund sagde: Eleverne skal ikke spørges om alting. Hvad ved de om pædagogik?

Tom Struve markerede med det samme. Selvfølgelig ved eleverne noget om indlæring og hukommelse, uagtet de ikke har rendt på pædagogiske kurser og læst bøger om realkompetence. Den, der har mærket kvælslangens favntag, kender dens gift.

En anden af GL-fyrene, Jes Lambek, der også boede en vej lang fra Marklund, rakte fingeren i vejret. Tom har ikke fattet en pind af det hele. Selvfølgelig kan man ikke docere fra katedret i 75 minutter. Vi må alle sammen variere undervisningen. Det har da også hele tiden været meningen med indførelsen af den forlængede lektionstid. Nu er chancen der for at forny os selv og dermed gøre pædagogiske fremskridt på Marklund Gymnasium. En skole skal ikke sætte normen efter den laveste fællesnævner. Der er store pædagogiske fordele ved de lange lektioner.

Sivert Mortensen ringede med klokken. Må jeg bede om en sober tone. Tom, vil du svare på Lambeks indlæg?

Ja. Lad os anskue tingene fra elevernes ståsted. Hvad er da en afvekslende skoledag for en klasse? Dette mine damer og herrer, at klassen hver time møder et nyt ansigt med et nyt fag. Variation i skolegangen afhænger ikke af den enkelte lærer. Om denne varierer sin undervisning eller ej, forekommer ret ligegyldigt. Det drejer sig om antallet af lærere og fag på en skoledag. Underviseren kan af gode grunde ikke skære hovedet af sig selv og sætte et nyt på. En lærer har en personlighed, seks lærere har seks personligheder. Eleverne oplever den sande afveksling i undervisningen i mødet med seks enere. Jeg foreslår, at vi går tilbage til 45 minutters lektioner, og at der for fremtiden lægges et pædagogisk skema. Hvad fremmer indlæringen og hukommelsen mest muligt? Alt andet bør vige for denne mission. Bekvemmeligheds-skemaerne kan let blive en dyr sag for Marklund Gymnasium.

Den sidste bemærkning forstærkede vreden om bordet. Bøje Svendsen rakte iltert hånden op. Jeg vil ikke finde mig i Toms insinuationer. Skemaet bliver ikke udfærdiget med lærernes bekvemmelighed for øje, men af praktiske grunde tager jeg hensyn til bustider, ligesom jeg forsøger at undgå mellemtimer for eleverne.

Bøjens replik fik Tom Struve til at spille det ømtålelige kort. Hvor mange i forsamlingen har en firedagsuge, og hvor mange er nede på tre? Og til skemalæggeren, hvis du affattede et pædagogisk skema, ville samtlige lærere da ikke komme op på en arbejdsuge på fem dage?

Det er en helt uantagelig debatform, usaglig og uforskammet. Jes Lambek kogte i hovedet. Forlængede lektioner bør udelukkende opfattes som en inspirerende udfordring for os lærere. Det er kun et spørgsmål om at motivere eleverne, altså tilrettelægge undervisningen, så den bliver spændende. For øvrigt har jeg hørt om gymnasier, der arbejder med lektioner på 90 minutter.

Bøje Svendsens stemme lød ikke mindre galsindet. Er det ikke gået op for dig, Tom, at skemaet opererer med flekstimer, hvilket indebærer, at lærerne altid kommer op på den normerede tid. Eleverne får de timer, som eleverne har krav på.

Nej, de gør ej, blev Tom Struve ved, kun mængden af tid er den samme, timeantallet er ikke. Kortere lektioner udløser nemlig flere timer. Desuden får lærerne ved de udvidede lektioner godskrevet ekstra forberedelsestid, hvilket indebærer mindre undervisning på årsbasis. Det er netop fidusen ved de lange lektioner.

Bøje Svendsen: Du er ikke værd at diskutere med. Hvorfor tror du, at du står alene med dine synspunkter? Du er ude af tiden.

Ude af tiden. Det var åbenbart blevet et modeord i sofagrupperne. Han svarede: Den faldne bokser er ude af tiden. Den, der står på fødderne, er i tiden. Mine idéer om skole er langt

fra talt ud, tværtimod, de repræsenterer det gangbare og varige og dækker lovene om indlæring og hukommelse. Nej, hr. Svendsen, det er den afdankede tresserpædagogik, som står til tælling.

Bodil Martinsen bad om ordet. Da jeg tiltrådte som rektor, sagde jeg til mig selv: Der er brug for en ny ild på bålet. Og det har vi fået. Marklund Gymnasium stamper ikke længere på stedet. Vi er på vej fremad. Vores skole står i dag for udvikling og fornyelse. Det kører godt for os, i samarbejde og fællesskab. Jeg er stolt over personalets indsats. Resultaterne kommer, vær vis på det. Vi skal bare have Tom med på vognen.

Det vil han ikke. Fælles fodslag er døden.

Så må du tage konsekvenserne, rektor Martinsens toneleje afslørede en tiltagende desperation, samarbejdsvanskeligheder af den karakter kan ingen arbejdsplads tolerere.

Leif Jakobsen bad om ordet. Det eneste punkt på dagsordenen er lektionslængden. Adskillige elever har været inde på kontoret og klage. Der er ingen tvivl om, at ordningen er upopulær. Bare de ikke lugter deres utilfredshed derhjemme og over for deres kammerater. Det kan påvirke ansøgningen til næste år.

Rådsformanden var synlig rystet over den uforsonlige debat. Sivert Mortensen sagde: Jeg er enig med Bodil. Vi er inde i en god udvikling, men vi bliver formentligt nødt til at tage elevernes indvendinger alvorligt. Kan vi inden næste møde overveje en 60 minutters time fra det kommende skoleårs begyndelse? Vi kommer næppe videre i dag.

Tom Struve blev afskediget. Rektor angav samarbejdsvanskeligheder i sin indstilling til myndighederne, nævnte eksempler på lektor Struves destruktive adfærd og hans manglende deltagelse i møder. Faktisk havde hun ventet en retssag og en større offentlig polemik. Men intet i den retning skete. Tom Struve tog afskedigelsen til efterretning, kommenterede den end ikke, fortsatte undervisningen til skoleårets slutning og førte efter sædvanen sine elever til eksamen. Hans uforstyrrelige ro forbløffede omgivelserne. Og så alligevel, hvem havde ved nærmere eftertanke set ham ude af ligevægt? Han lagde ikke skjul på sine holdninger, men indre stemninger kom sjældent til udtryk.

Tom Struves stoiske fremtræden gjorde ondt. Hvorfor bringer han ikke sine store evner til udfoldelse i kamp? Bodil Martinsen følte et vist ubehag. Flere af lærerne nærmede den samme fornemmelse. Et eller andet sved i sindet. Klynkeri havde ingen ventet, men hvorfor forsvarede han ikke sin stilling? Det var under alle omstændigheder en betænkelig sag at afskedige en fysisk og psykisk stærk lærer, der for så vidt passede sin undervisning. OK, han nægtede at samarbejde med kolleger og med ledelsen om kollektive pædagogiske tiltag, ligesom han udeblev fra lønnede møder, men alligevel.

Der blev formodet og mumlet i sofagrupperne på lærerværelset. Havde han været medlem af GL, var afskedigelsen aldrig gået igennem, ja sagen næppe rejst.

Sommer og sol i juni. Eleverne svedte ved eksamensbordene. Det var måske det sidste kuld studenter med perler på panden. I hvert tilfælde blæste forandringens vind også over dette territorium. Næste år stod den på gruppeeksamen. Ministeriet havde netop imødekommet Bodil Martinsen ansøgning herom. Men i år gjaldt fremdeles den individuelle metode, at trække et spørgsmål og personligt finde frem til en løsning og forsvare den over for eksaminator og censor.

Dagen oprandt, hvor eleverne i 3.g stred med den sidste prøve. Forældrene ventede udenfor døren. Rundt om på gangene lyste huerne i hvidt. Der blev kysset, lykønsket og overrakt blomster, alt imens pedellen gjorde salen klar til fest.

Rektor Martinsen gennemgik dimissionstalen endnu engang. Engelsklæreren Ingelise Kær flyttede til hovedstaden, hvor hendes mand havde fået en fremtrædende stilling. Naturligvis måtte hun sige noget pænt om hende, og det var ikke noget problem. Men hvad med Tom Struve? Fyring og ros hørte ligesom ikke sammen. Hun følte sig som en, der bød på en auktion for til sidst at indse, at hun ikke var i stand til at byde højere. Nå, hun besluttede sig til at improvisere sig frem. Forhåbentlig dukkede han ikke op til dimissionen.

Men det gjorde han. Lærerne syntes i år påfaldende talrigt repræsenteret. Kun et par af GL-fyrene på de lange kilometerafstande manglede. Fru Martinsen tydede det som et dårligt varsel. Forældre, kærester og andre pårørende strømmede til. Der blev båret ekstra stole ind.

Efter velkomstsangen gik rektor på podiet. Temaet forekom ret traditionelt. Hun talte om videnssamfundet, globaliseringen og om behovet for livslang uddannelse. Tag I bare et år i det fremmede, se jer omkring og nyd livet, men sørg derefter for at komme i gang med et videregående studium. Hun causerede endvidere over begrebet fællesskab og ønskede til sidst studenterne til lykke med resultatet, alt sammen pænt og ordentligt.

Tom Struve entrede talerstolen. Hvad skal det forestille? Bodil Martinsen følte sig slet tilpas.

I forbindelse med min afsked, sagde Tom Struve uden at fortrække en mine, vil jeg gøre en slutreplik. Der har eksisteret mennesker på jorden i cirka fem millioner år. Gennem mange årtusinder levede homo sapiens i grupper. Uden for kollektivet fandtes ikke nogen eksistens. En udstødelse af fællesskabet betød en dødsdom.

Den tids mennesker oplevede ikke nogen udvikling. Generation fulgte generation. Ingen formåede at registrere synlige forandringer. Gruppelivet holdt afvigende tanker og adfærd i

ave. Dannelse af kultur i dette ords mere omfattende betydning forekom umulig.

Bodil Martinsens nervøsitet tog til. Den indledning tydede ikke på en kort replik.

Tom Struve fortsatte. Fremskridt i historien begynder med individet. Vi gør klogt i at huske denne kendsgerning. Civilisation er det enkelte menneskes frigørelse fra gruppen. Individualismen har kreeret det fine i historien. Landvindinger skyldes enkeltstående individers opfindsomhed. Teknik og velstand, dannelse og humanitet kan vi takke selvstændige mennesker for.

Kollektive samfund præsterer meget lidt. Volden springer i øjnene. Tænk på kommunismen i det 20. århundrede! Hvad forøvede den ikke af ødelæggelser? Hvor mange mennesker slog den ikke ihjel? Socialistiske styreformere bringer bud om reaktion og tilbagegang i historien. Socialismen er anticivilisatorisk, eftersom den på ny binder individet til gruppen.

Således, mine damer og herrer, Tom Struve kiggede i retning af kollegerne og Bodil Martinsen, starter civilisationen med individets løsrivelse fra fællesskabet. Netop derfor må vi betragte den kapitalistiske orden som et kulturelt højdepunkt i menneskeslægtes udvikling. Kapitalisme er frihedens forudsætning og dermed individualismens mulighed. Den tale lyder alt for sjældent i gymnasieskolen.

Så meget desto tydeligere må jeg understrege følgende: På et vist tidspunkt i fortiden blev de næringsdrivende stærke nok til at minimere staten. Selvhjulpne individer erobrede ringens midte. For første gang i historien fik producenterne tilkæmpet sig en ærefuld plads i samfundet. Den civile verden gjorde med disse hændelser store fremskridt.

Familiebrugene skylder vi alt. Ejerglæden kalder det bedste frem i mennesker, flid og ansvarlighed og respekt for lov og ret og andres ejendom. Måske skal vi betragte selvejet som den største kulturbærende kraft i historien. Den private ejendomsret udgør med sikkerhed den krumtap, hvorom alle frie samfund snurrer. Rusland efter kommunismens fald privatiserer over hele linjen. Uden kapitalisme ingen frihed, uden kapitalisme intet demokrati, uden kapitalisme ingen humanitet, det har russerne lært. Selvejet udbredt til de mange, det er civilisationens kurs. Russerne erfarede lektien på den hårde måde. Historiens lære om kollektive samfund bør for os ikke lyse med en svagere pære. Individets skaberkraft folder sig ud i private rum.

Tom Struve talte uden manuskript. Hele tiden holdt han øjenkontakt med bestemte individer i salen, som om han henvendte sig personligt til hver og en. På intet tidspunkt fornemmede forsamlingen nogen bitterhed i tonen. Hans fremtræden rummede intet, der ikke udtrykte vilje og vished.

Privatejendommen, vedblev han og lod blikket glide hen langs studenternes rækker, udgør bolværket mod en indre autoritær udvikling. Nogen af jer bliver sikkert cand.polit.er og ender i bureaukratiet. Lad ikke magten i embedet stige jer til hovedet. Embedet er ikke frihedens base. Det er selvejet. Derfor, kære studenter, vær om den private ejendomsret! Falder den, falder alt.

Udviklingen af fri produktion og fri handel hører til de store præstationer i folkenes historie. Fremskridtene i Vesten inden for de sidste fem hundrede år skyldes næringsfriheden. Vidunderlig, ja storslået er markedssystemets selvregulerende mekanismer. På et frit marked udveksler millioner af aktører varer, tjenester og penge i en uendelig strøm og det på fredelig vis. På den mest forbløffende måde samarbejdes der om alt muligt. En levende vekselvirkning mellem køber og sælger går for sig. Tusinder af transaktioner finder sted i tilfredshed. Køb og salg forudsætter behag ved handelen; ellers bliver den ikke indgået.

Lærerne rørte uroligt på sig. Talen bekom dem ilde. Så vist fandtes der ikke regulære kommunister i staben, men ligefrem anbefale kapitalismen og på den utilsørede måde, det forekom trods alt at være for meget af det gode. Lærerne udvekslede blikke. Han udleverer os.

Tom Struve lod sig ikke forstyrre. Hemmeligheden ved dette mirakuløse samarbejde, beror på forskellighedens frugtbare virke. De handlende behøver kun at være enige om en ting, nemlig prisen. Et godt bytte og parterne er glade. Nybagte studenter, skaf jer indsigt i markedets spontane orden, og I har skuet det mest geniale, som menneskene har frembragt.

Vogt jer for mennesker med sociale fraser i munden. Luk ørene for politikmagernes og samfundshersernes slagord om samarbejde, solidaritet og fællesskab. Slå kollektivismen ned, hvor den end viser sig! March i takt er trællekår. Civilisationens videre udvikling afhænger af jeres indsats på dette felt.

Tom Struve gjorde en pause. Han følte sig godt tilpas. Glade ansigter i forsamlingen, og studenterne fulgte levende med. Mange af forældrene nikkede opmuntrende til ham. Bemærkningerne om socialismen og kapitalismen var noget, der faldt i modtagelig jord hos de næringsdrivende. Aldrig havde de hørt noget lignende – rose kapitalismen – på en skole – af en lærer! Og den mand er afskediget. GL-fyrene derimod og Bodil Martinsen især fandt Tom Struves adfærd skandaløs. Der var vrede i deres ansigter. Hvad bilder han sig ind? Er han ude på at gøre Marklund Gymnasium til grin? Og den lokale presse er til stede.

Hvordan skal man i dette perspektiv bestemme den gode skole? Tom Struve kiggede et øjeblik op i loftet. Markedskulturen bør ubetinget overføres til skolen, sagde han, fælles mål og stræben er der ikke brug for, endsige for ensrettede holdninger. Den centrale problemstilling lyder sådan:

Hvordan indretter man en skole, hvor lærerne indbyrdes ikke behøver at være enige om noget som helst?

Svaret bør ikke volde os besvær. Markedskulturen må ubetinget og med det samme overføres til skolemiljøet. Skolen kan uden videre bygges op som et butikscenter. I et kompleks med mange forretninger findes en overordnet, usynlig ledelse, der holder øje med de fælles faciliteter og udgifter. De synlige elementer beløber sig til de individuelt styrede butikker. Forretningsindehaverne konkurrerer til alle sider og klarer selv omgangen med kunderne. Enhed og ensartethed forekommer direkte uhensigtsmæssig. Det er forskelligheden og originaliteten, der beforder centrets samlede driftighed.

På tilsvarende facon bør lærerne i skolen optræde som selvstændige næringsdrivende. De behøver ikke at være enige om noget. Hver lærer skilter med sin egen holdning og underviser på sin egen måde. Den pågældende må selv finde sig til rette med kunderne i butikken. Jo mere lærerne i centret afviger fra hinanden, des mere givende og spændende er det for eleverne.

Undervisningens frihed er det vigtigste. Men just den udsættes ustandseligt for angreb i tiden. Navnlig har indgrebene i metodefriheden en ødelæggende effekt. Lad mig sige det, så det kan fattes. Alt det kollektive skal rykkes op med rode. Gruppetyranniet virker som en galge. Det drejer sig om én klasse, én lærer, ét fag, én time, alt sammen fulgt til dørs af hyppige frikvarterer.

Hørt, hørt, lød det fra studenternes rækker.

Tom Struve smilede og kvitterede med en let hovedbøjning, idet han fortsatte på samme ligevægtige vis. En skole i fælles fodslag tager sig effektivt ud. Den er det ikke. Økonomisk planlægning i produktionslivet syner på lignende vis virkningsfuld. Den er det ikke. Markedets brogede vrimmel skitserer et billede af rod og forvirring. Det er ikke tilfældet. Hver handling afstemmes efter den højeste gevinst. Skolen med lærere, der kun lader sig lede af deres egen dømmekraft, giver indtryk af formløshed og virvar. Det er ikke situationen. Summen af de enkelte underviseres mærkværdigheder, selvopfundne metoder og særegne indfald leverer det optimale udbytte. En fribåren lærer profitmaksimerer sine evner og yder det mulige.

Den gode skole forsvare selvstændighedskulturen. På selvejergårde og fiskerkuttere spirer det bedste i dansk tradition. I bagerbutikker og slagterforretninger er inspirationen lige til at samle op. Lærerne bør uafsladeligt have blikket rettet mod det civile samfund. I den gode skoles bygninger optræder underviseren som næringsdrivende. Landets selvejere og skolens undervisere har væsentlige ting til fælles. Familiebrugene er lærernes naturlige allierede. Selvejet føder enere, skolen har brug for enere.

Med denne slutreplik forlod han podiet og gik roligt og værdigt ud af salen, fulgt af bragende klapsalver.

Bog anmeldelse

Steen Steensen: *Rævestaten og andre fortællinger*, 2005, Abildgaard & Brødsgaard, 158 sider.

”Fuld af anger lovede gæssene bod og bedring. Følelsen af skyld gjorde dem små. Endelig forstod de værdien af solidaritet. Uden vogtere gik det ikke.” Simon Espersen anmelder forfatter, lærer og bidragsyder til *Libertas* Steen Steensens novellesamling *Rævestaten og andre fortællinger*.

Af Simon Espersen

God skønlitteratur kan meget som faglitteraturen ikke kan. En god historie kan vise forskelle på menneskers karakter, sætte tingene i deres rette kontekst – eller i et nyt perspektiv. Først i novellernes og romanernes verden bliver det for alvor muligt at beskrive konkrete menneskelige konsekvenser af bestemte valg og bestemte ideer. Den gode litteratur kan med andre ord trække os ned på jorden - og gøre os klogere på samme tid.

Steen Steensen gør med sin novellesamling *Rævestaten og andre fortællinger* dette. Han tager kampen op med det abstrakte akademiske verdensbillede, vi lærer at abonnere på gennem uddannelse eller gennem de mange nye statistikker, foruroligende målinger, faretruende rapporter og ildevarslenende scenarier, vi til daglig udsættes for via medierne.

Rævestaten og andre fortællinger handler samtidig om, hvordan den akademiske venstrefløj har haft en fantastisk evne til at genopfinde sig selv, netop på det tidspunkt hvor bedrageriet, har været i fare for at blive afsløret. I dag begrundes venstrefløjens korstog mod kapitalismen som bekendt ikke længere med hverken fattigdomsskabelse eller udbytning. Nu handler kritikken om, at kapitalismen gør børn og voksne fede - eller at den hæver vandstanden og ødelægger koralrevne. I takt med at velstanden spreder sig til Kina og Indien har venstrefløjens demagoger skiftet budskaberne om undertrykkelse ud med først modernismens vage bekymring og nu, som det seneste, den økologiske alarmisme.

I Steen Steensens fabel *Rævestaten* består verden af ræve, gæs og jægere. Rævene påtager sig at vogte gæssene imod jægerne. Men da gæssene lidt efter lidt begynder at indse, at jægerne måske ikke er så sleme, som rævene har gjort dem til, har vi balladen: ”Nogle skræppede endda op om at rævepelsene var ved at indtage jægerens position. En vranten gase fabrikerede ved slump et slagord, der slog som hagl i snuden. Noget er ræveruskende galt, sagde den. Gode til at formulere sig var gæssene ikke... Al den hurlumhej bekom rævene yderst ubehageligt. Egoismen er i anmarch skreg de. Det er sort reaktion og jægerisme. De gækkende gæs tav. Duknakkede luskede de bort.”

Da oppositionen mod rævene og tvivlen vedrørende jægerismens (læs kapitalismens) ondskab, imidlertid ikke vil forsvinde, lykkes det for rævene at finde på et nyt våben mod gæssenes

frihedskamp samt en ny parole: ”Hvor der er gås, er der snavs” lyder det. Mennesket forurener.

I sin fabel samt i de andre fortællinger identificerer Steen Steensen de fælles kilder, der må siges at være årsag til venstrefløjens historiske indflydelse nemlig mindreværdsfølelsen, angsten, skyldfølelsen og ikke mindst altruismen: Almindelige mennesker arbejder for sig selv og deres nærmeste. Det moderne akademiske præsteskab arbejder derimod for ”menneskeheden” og/eller det store ”fælles bedste” - hvad enten dette fælles bedste så er samfundsnytten eller miljøet. Derfor er den bekymrede elite naturligvis højt hævet over resten. Hører man ikke efter hvad det bliver sagt, og accepterer man ikke at der skal gøres noget, risikerer man at blive anklaget for at være enten dum eller egoist.

Steen Steensens særlige evne er at beskrive konsekvenserne af den akademiske ideologi på det lokale, nære og for det meste jyske niveau. Han viser hvordan det danske landskab - især efter 1968 - helt ind i dagligstuen er blevet belemret med stadig flere Erasmus Montanus'er, der har forslugt sig på den seneste akademiker-visdom, og nu forlanger at alt og alle skal laves om.

I novellen *Marklund Gymnasium* kan man som et eksempel på det evigtgyldige Erasmus Montanus tema læse om gymnasiets nye rektor, der med afsæt i skrivelsen *Standarder og profiler* fra Undervisningsministeriet sætter sig for at reformere det op til dette tidspunkt metodefrie og pluralistiske gymnasium. Nu skal en lærer først og fremmest se sig selv som en ”ressourceperson - som developer, facilitator, coacher og omsorgsfigur”. Som Steensen beskriver omskolingsprocessen – jf. Erasmus, Morlille og stenen: ”Efterhånden troede de selv på ordenes magi.”

Novellen *Markund Gymnasium* ender i øvrigt som i flere af Ayn Rands noveller med en længere forsvarstale for det kapitalistiske samfundssystem. Det fører - måske modsat læserens forventning - til stor applaus fra gymnasieelevernes forældre, der i vid udstrækning består af selvstændige erhvervsdrivende. Budskabet fra Steensens side er naturligvis, at det eneste, der holder venstrefløjens akademikerne, dvs. rævene ved magten, er fraværet af mennesker, der tør sige magten imod og kalde en spade for en spade.

I novellen *Forræderiet* præsenteres læseren i øvrigt for den piberygende og EU-positive Venstremand ved navn Uffe Hastrup Nielsen. Gæt hvem der er forræder.

Nekrolog

En stark stemme for friheden er blevet stille – nobelprismodtageren Milton Friedman har forladt os

I denne nekrolog mindes en af de vigtigste liberale tænkere og økonomer i det 20. århundrede, Milton Friedman (1912-2006), som udover sin originale tænkning også var en stærk kommunikator, der kunne forklare markedets overlegenhed. Artiklen blev også bragt tidligere i år i tidsskriftet *Nyliberalen*.

Milton Friedman, en av 1900-talets främsta tänkare inom det nationalekonomiska området, har avlidit. Friedman föddes 31. juli 1912 i New York, föräldrarna var judiska emigranter från det som idag är Ukraina. Han tog examen i matematik och nationalekonomi vid Rutgers University. Vid Chicago universitetet kom han i kontakt med den nationalekonomiska Chicago-skolan som han sedan kom att bli starkt förknippad med.

pedagogiska redskapen för att förklara marknadsekonomins fördelar. Den har naturligtvis inte visats i svensk TV.

Milton Friedman blev 94 år.

Oprindeligt trykt i tidsskriftet *Nyliberalen* - Box 620, 114 79 Stockholm.

Det som skilde Friedman från de flesta andra nationalekonomer var hans unika förmåga att kunna föra fram sina åsikter på ett sätt som även kunde förstås av lekmän. Detta gjorde Friedman känd – och även ökad – bland ett betydligt större antal människor än hans akademiska kollegor som von Mises, Hayek, Buchanan och andra med likartade åsikter.

Friedman var en örad debattör och drog sig inte för att föra fram kontroversiella åsikter. Han gjorde sig känd som motståndare till den allmänna värnplikten, förespråkade legalisering av såväl narkotika som prostitution och under sina sista år engagerade han sig aktivt för skolcheckar för att skapa valfrihet inom utbildningsväsendet.

Mannen bakom det Chilenska Undret

För många är namnet Milton Friedman starkt förknippat med Augusto Pinochets militärjunta i Chile. På vissa håll låter det nästan som om Friedman själv var delaktig i militärkuppen 1973. I själva verket var det först flera år efter kuppen som man i Chile började intressera sig för Friedmans teorier om inflationsbekämpning. Friedman hade inget att göra med kuppen i sig och det finns inget i hans idéer som stöder diktatur och förtryck. Man kan däremot mycket väl säga att det var tack vare Friedmans lyckade ekonomiska teorier som militärregimen kunde stabilisera ekonomin och bereda vägen för ett återinförande av demokratin.

Friedman fungerade också som ekonomisk rådgivare till de republikanska presidenterna Nixon og Reagan. Den reform under 1970-talet som han var mest stolt över var att han lyckades övertala Nixon att avskaffa den allmänna värnplikten i 1973.

1980 skrev Friedman tillsammans med sin hustru Rose TV-serien *Free to Choose* som kommit att bli ett av de bästa

Nekrolog

Til minde om Ronald Reagan - manden som forandrede verden

Henrik Bejke mindes i denne artikel republikaneren Ronald Reagan (1911-2004), der var USA's præsident i 1980'erne og som blev den amerikanske præsident, der skulle afslutte den kolde krig med sejr til friheden og demokratiet. Ifølge Henrik Bejke, der er redaktionssekretær ved og udgiver af det svenske tidsskrift *Nyliberalen*, kender mange af nutidens unge ikke til den verden som var en virkelighed og et mareridt for millioner af mennesker, der var tvunget til at leve under kommunismens jerngreb. Uden Reagan kunne vi i Norden og resten af de vesteuropæiske lande måske være endt med også at leve i dette kommunistiske rædselsregime. Artiklen har tidligere været bragt i *Nyliberalen*.

Af Henrik Bejke

Den 5. juni 2004 avled den tidligere amerikanske presidenten Ronald Reagan. For mange yngre mennesker som inte är tillräckligt gamla för att själva kunna minnas hans tid som president og tiden som föregick den är han bare ett namn i historieböckerna. Han måste trots detta ändå inta platsen som en af 1900-talets mest betydelsefulla amerikanska presidenter, kanske den viktigaste av dem. Under hans tid som president och åren efter genomgick världspolitiken en sådan förändring att ordet *revolution* inte utgör en överdrift. Men för att förstå Reagans betydelse måste man sätta in honom och hans presidentkap i sitt historiska sammanhang.

Reagan hade en brokig karriär bakom sig innan han blev politiker. Han var bland annat radiojournalist, skådespelare och fackföreningledare. Ursprungligen var han vänsterinriktad demokrat men engagerade sig ändå för Eisenhower under 1950-talet och 1962 gick han slutligen över till det republikanska partiet.

Det politiska startskottet

Sitt verkliga politiska engagemang påbörjade Reagan i samband med 1964 års presidentval. Mindre än ett år tidigare hade president Kennedy blivit mördad och hans efterträdare, Lydon B. Johnson, kandiderade för ytterligare fyra år som president. Hans motståndare var den konservativa republikanske senatoren Barry Goldwater. Trots att Goldwaters kandidatur föreföll utsikslös engagerade sig Ronald Reagan med kraft i hans kampanj. Den 27. oktober 1964 höll Reagan ett uppmärksammat anförande i San Francisco som visserligen inte lyckades föra Goldwater till Vita Huset men som mycket väl kan sägas utgöra startskottet för Reagans politiska karriär. Det republikanska partiet valde att satsa på Reagan som kandidat till guvernörsposten i Kalifornien inför valet 1966 och han slog ut den sittande guvernören Pat Brown med bred marginal. Fyra år senare omvaldes han och han lämnade posten som guvernör 1975.

Redan 1968 hade han gjort ett halvhjärtat försök att bli nominerad till republikanernas presidentkandidat men det verkliga försöket kom 1976 då han utmanade den sittande presidenten Gerald Ford. Ford lyckades visserligen besegra Reagan i primärvalet men lyckades inte att vinna presidentvalet. Med den nyvalde demokraten Jimmy Carter som president började Reagan förbereda sig för sitt nästa försök at inta Vita Huset.

Så här i efterhan måste man säga att Carter måste ha varit den perfekta presidenten – inte för USA, då han var en politisk katastrof – men väl för Ronald Reagan at utmana. När 1980 års presidentkampanj tog sin början ledde Reagan så stort i opinionsundersökningarna att Websters Dictionary tog med honom på listan över amerikanska presidenter flera månader innan valet ägt rum. Det var inte många i USA som blev förvånade över att Reagan segrade i presidentvalet. Det som däremot väckte förvåning var den överväldigande majoritet med vilken han segrade. Alla nyhetsmedia hade förutspått ett jämt val men när valseدلarna räknats hade Reagan segrat med 489 elektorsröster mot endast 49 för Carter.

En ny tid randas

Valet av Reagan innebar ett paradigmskifte för amerikansk politik. 1900-talet hade karaktäriserats av en närmast obruten rad av presidenter som antingen haft ambitionen att kraftigt öka den offentliga sektorns makt eller endast strävat att behålla status quo och inte öka dess storlek. Inga försök att på allvar minska politikernas makt över människorna hade genomförts.

De tre republikanska presidenter som suttit i Vita Huset efter depressionen på 30-talet hade varit ideologiska mittenpolitiker utan ambitioner att genomföra politiska kursändringar. Under 1970-talet skakades USA dessutom av både inrikes- och utrikespolitiska kriser som omöjliggjorde alla former av politiska reformer bort från den socialistiska politiken.

Under Jimmy Carters tid som president förvärrades situationen ytterligare och för många upplevdes det som om den västerländska civilisationen var på väg mot sin undergång. Hade Carter fått fortsätta ytterligare en period som president

kunde det kalla kriget mycket väl komma att sluta med walk-over från västs sida.

Koalition för förändring

Valet av Ronald Reagan var faktiskt den första gången på mer än 50 år som en ideologiskt medveten högerpolitiker valdes till president. Reagan kom till makten genom en bred koalition av ofta motstridiga ideologiska krafter, frimarknadsanhängare, neokonservativa och kristna fundamentalister såg honom alla som sin man i Vita Huset.

Uppfattningarna om hur man exakt bör klassificera Reagan politisk går isär. Den konservatism som han representerade fokuserades i sin retorik mycket på individen rätt till självbestämmande och det destruktiva i alltför stor inblandning från staten i såväl det ekonomiska livet som i människornas privata angelägenheter. Om man väljer att använda Reagans egna ord från en intervju i tidningen *Reason* i 1975 så säger han: "If you analyze it I believe the very heart and soul of conservatism is libertarianism. I think conservatism is really a misnomer just as liberalism is a misnomer for the liberals – if we were back in the days of the Revolution, so-called conservatives today would be the Tories. The basis of conservatism is a desire for less government interference or less centralized authority or more individual freedom and this is a pretty general description also of what libertarianism is."

Reagan förespråkade naturligtvis inte en fullt konsekvent laissez faire-filosofi, i många frågor företrädde han en betydligt mer restriktiv politik än vad radikala libertarianer skulle önska. Men det viktiga med hans sätt att tänka var att han hade ett frihetspatos som närmast är unikt för en politiker som lyckat nå till de poster som han gjorde. Det som också gjorde honom unik var hans förmåga att entusiasmera andra människor för frihetens sak. Som få andra kunde Reagan väcka känslan hos människor som gick på knäna under statens tunga hand att en annan värld var möjlig, en värld där människovärdet respekterades och där individen hade rätten att styra över det egna livet, att varje människa var herre över sitt eget öde och ägde sin egen framtid. Detta var den vision som Reagan genom hela sin politiska karriär lyfte fram.

Ibland kom Reagans frihetspatos att stöta på patrull bland hans egna anhängare. Inför hans första presidentinstallation ansåg många i hans stab att man borde tona ned kritiken mot staten för att inte i onöden stöta sig med de som hade en mer positiv inställning till staten. Ett stycke i anförandet som ansågs för vågat löd: "In this present crisis, government is not the solution to our problem. Government is the problem." Detta kunde verka stötande för känsliga och därför fick talskrivarna order om att stryka "Government is the problem." Detta tyckte Reagan var fejt varför han till sina rådgivares förfaran inte brydde sig om ändringen då han höll talet. Vid en sökning på Internet hittar man därför bägga versionerna av texten.

Friheten är varje människas rätt

Reagans vision om människans rätt till frihet stannade inte heller vid landets gränser. Även de som lever i andra länder hade enligt honom samma rätt till frihet och rättvisa som amerikaner. Han ansåg inte heller att den rätta politiken gentemot diktatorländer var "leva och låta leva". Han gjorde med all önskvärd tydlighet klar att han betraktade Sovjetunionen som 'ondskans imperium' och att ingen verklig fred och avspänning skulle kunna vara möjlig om inte deras politiska system förändrades i grunden.

Detta var en inställning som väckte fasa i många kretsar. I Sverige betraktades valet av Reagan 1980 som en nästan 100-procentigt säker väg mot mänsklighetens undergång. Att på allvar hävda att Sovjetunionen måste upphöra med sin diktatur var en dödssynd, inte bara bland de politiska krater som hade socialismen som det slutgiltiga samhällsmålet, utan även bland mer borgerliga människor som levde i föreställningen att fredlig samexistens med diktaturen i öst var det minst dåliga alternativet.

Hoppets ljus tänds

Men det fanns människor som inte fylldes av fasa – utan av hopp – då de nåddes av Reagans budskap om frihet. Hos de människor som levde under kommunismens förtryck i Östeuropa tändes en låga av hopp om att en annan värld var möjlig. De om några levde i ett samhälle där Reagans budskap om att staten inte var lösningen, utan problemet stämde. Reagan hade en vision även för dem, en vision som han med kraft förde fram i sitt berömda anförande i Berlin 12. juni 1987: "Mr. Gorbachev, tear down this wall!"

Lite mer än två år efter att Reagan yttrat dessa ord blev de verklighet. Den 9. november 1989 förvandlades Berlinmuren till grus. Den vision som Reagan fört fram för människorna i öst blev på ett par korta år verklighet. Ett efter ett föll diktatorländerna samman och processen kulminerade julen 1991 då Sovjetunionen upplöstes.

Reagan hade lyckat med något som många hade betraktat som omöjligt, dels genom att upprusta så kraftigt att öst omöjligt kunde hålla samma tempo men kanske viktigast genom att konsekvent föra fram en ideologisk vision om frihetens överlägenhet.

Naturligtvis var Reagan inte fläckfri som president. Man kan invända att många av de visioner han förde fram inte kom att bli konkret politik. Exempelvis avskaffade han inte värnpliktsregistreringen trots hans principiella motstånd mot denna tvångspolitik. Man kan med rätta kritisera att han inte reducerade statens roll i större utsträckning, likaså att han inte drev en konsekvent frihetspolitik vad gäller aborter og droger.

Detta är emellertid mindre skönhetsfläckar i jämförelse med den inspiration hans frihetsbudskap utgjorde. Hade Reagan aldrig blivit Förenta Staternas president hade världen idag sett mycket annorlunda ut. Miljoner människor lever idag i frihet

tack vare honom. Därför tvekar jag inte att hävda att Ronald Reagan var den främsta av 1900-talets amerikanska presidenter. Låt oss hylla hans minne genom att inspireras av hans vision om et samhälle där statens roll är så liten som möjligt. Och genomföra den på riktigt den här gången.

Oprindeligt tryckt i tidsskriftet *Nyliberalen* - Box 620, 114 79 Stockholm.

Bidragydere til dette nummer:

Henrik Bejke (f. 1958) kommer ud af de svenske organisationer Frihetsfronten og Fria Moderata Studentföreningen i Stockholm. Derudover er han redaktionssekretær ved tidskriftet *Nyliberalen*. Endelig er han svensk repræsentant for en international nyliberal organisation som hedder International Society for Individual Liberty.

Otto Brøns-Petersen (f. 1961) er cand.polit. fra Københavns Universitet og skatteøkonomisk direktør i Skatteministeriet. Han er desuden ekstern lektor ved Institut for Statskundskab på Københavns Universitet. Han har skrevet en række artikler og bøger om politisk-økonomiske og liberale problemstillinger.

Simon Espersen (f. 1971) er cand.scient.pol. fra Aarhus Universitet, aktiv debattør og konsulent hos Copenhagen Institute.

Nikolaj Gammeltoft (f. 1973) er cand.scient.pol. fra Københavns Universitet og dette tidsskrifts afgående redaktør. Han har arbejdet som politisk konsulent for Venstre.

Nicolai Heering (f. 1968) er civiløkonom (HA) fra Syddansk Universitet samt M.Phil. i europæiske studier fra Cambridge University i England. Han driver i dag egen virksomhed inden for ejendomsinvestering og er desuden medlem af dette tidsskrifts redaktion.

Bernt Hjejle (f. 1901 - d. 1994) var højesteretssagfører og dr. jur. Han spillede en betydelig rolle i dansk erhvervsliv i det 20. århundrede. Med baggrund i sin advokatvirksomhed (det nuværende Hjejle, Gersted, Mogensen) blev han valgt ind i ledelsen af en række store danske virksomheder. Han udgav en række bøger, faglige juridiske bøger såvel som personlige erindringsbøger.

Ayn Rand (f. 1905 - d. 1982) blev født i St. Petersburg, Rusland. Hun var vidne til den russiske revolutions grusomheder og undslap i 1926 det kommunistiske diktatur for at rejse til USA, hvor hun opholdt sig til sin død. Hun skrev både romaner og essays, og i disse fremlagde hun et altomfattende filosofisk system, som hun kaldte objektivisme. Hendes mest betydningsfulde værker er *We the Living* (1936), *The Fountainhead* (1943) og *Atlas Shrugged* (1957). Mange af hendes foredrag og essays er samlet i bøger som *The Virtue of Selfishness: A New Concept of Egoism* (1964), *Capitalism: The Unknown Ideal* (1965) og *Introduction to Objectivist Epistemology* (1979).

Steen Steensen (f. 1941) er opvokset ved landbruget. Landbrugsmedhjælper indtil militærtjenesten. Derefter uddannet som folkeskolelærer ved Jelling Seminarium. Senere

cand.pæd. med historie som hovedfag. Lærer i historie og pædagogisk filosofi på Ranum Statsseminarium. Siden lektor ved Vesthimmerlands HF & VUC. Han har bl.a. skrevet *Den sociale komedie* (1982), *Den økologiske krigsførelse* (1986), *Demokratiets rødder* (1994), *Problemet med de intellektuelle* (1998) og *Historien om Amerika* (2001).

Mattias Svensson (f. 1972) er forfatter og debattør og tilknyttet tænketanken Timbro i Sverige. Han har en kandidatgrad i statskundskab og har tidligere arbejdet for blandt andet Medborgare mot EMU, moderaterna i Riksdagen samt som kolumnist i avisen Metro. Han er forfatter til bøgerne *Mer demokrati - mindre politik* (2000) og *Peta inte i maten!* (2005), begge udgivet af Timbro.

Libertas' nyhedsbrev

Libertas har også et nyhedsbrev. Det er et elektronisk nyhedsbrev, som informerer om arrangementer og aktiviteter i og uden for selskabet. Nyhedsbrevet kommer lejlighedsvis, f.eks. i forbindelse med annoncering af arrangementer.

Nyhedsbrevet sendes til alle interesserede – både medlemmer og ikke-medlemmer. Tilmelding foregår via www.libertas.dk under Nyhedsbrev.

Relevante arrangementer og lignende som ønskes bragt i Nyhedsbrevet, skal sendes til selskabets sekretær, som er kontaktperson. Selskabets sekretær, Helene Haabegaard, kan kontaktes på nyhedsbrev@libertas.dk eller info@libertas.dk.

Libertas har tidligere haft en diskussionsliste for medlemmer af Libertas (Libertas-listen). Denne er ikke længere aktiv.

Tyve år med tidsskriftet *Libertas*

Af Nikolaj Gammeltoft

I tyve år har selskabet *Libertas* udgivet et tidsskrift og med denne udgave er der udgivet 46 numre af *Libertas*, som udkom for første i september 1987. Selskabet *Libertas* var blevet stiftet et år tidligere – i april 1986 – og tidsskriftet skulle tjene som selskabets platform for udbredelsen af idéer om frihed, markedsøkonomi og privat ejendomsret i den danske offentlighed – som en modoffensiv mod de “kollektivistiske statsfikserede intellektuelle”, der i årtier havde siddet på debatten ifølge den unge redaktion.

Emnerne i det tyve år gamle premierenummer var typiske for *Libertas*: Ejendomsretten, videnskabsfilosofi, moderne svensk liberalisme, en præsentation af den polske forfatter og dramatiker Slowomir Mrozek samt en grundig behandling af Ayn Rands politiske filosofi. Dertil kom en række boganmeldelser af bøger af forfattere som modstandsmanden og iværksætteren Flemming Juncker (som senere modtog selskabets Adam Smith Pris) og den franske filosof og forfatter Bernard Henri-Lévy (hvis debutroman *I djævelens vold* “naturligvis” var blevet dårligt anmeldt af *Politikens* Carsten Jensen, men som ifølge *Libertas* anmelder tjente stor lovprisning).

Anmelderen var Niels Erik Borges, som sammen med Peter Kurrild-Klitgaard var centrale figurer i tidsskriftets redaktion. Det blev til et triumvirat, da Per Ørum-Hansen efterfølgende kom til. Senest har undertegnede været redaktør af tidsskriftet. I tidens løb har redaktørerne i øvrigt været støttet af en solid redaktion, som har talt en række personer, der har spillet og fortsat i dag spiller en markant rolle i debatten.

Tidsskriftet *Libertas* er i tidens løb udkommet med varierende regelmæssighed (alle udgivelserne har været baseret udelukkende på frivillig arbejdskraft), aldrig har det haft et oplag over 400 eksemplarer og sjældent har det vakt opmærksomhed uden for gruppen af kernelæsere. Men tyve år og næsten 50 udgivelser vidner om, at tidsskriftet er mere end et sekterisk og studentikost nichefænomen – ikke bare fordi tidsskriftet til alle tider har indeholdt værdifulde indlæg og originale artikler, men fordi tidsskriftet er det eneste af sin art i Danmark: et forum for grundig og seriøs behandling af idéer og diskussioner relateret til forsvaret for et åbent samfund baseret på den frie tanke og den frie markedsøkonomi samt troen på hvert enkelt menneskes værdighed og integritet som absolutte værdier (for at citere selskabets principdeklaration).

Hvad er så status for den borgerlige intellektuelle modoffensiv i Danmark tyve år efter den blev indledt i *Libertas*' spalter?

På det politiske plan er situationen grumset. På den ene side har Danmark fået en ny borgerlig regering ledet af en politiker, der har optrådt i *Libertas* med artikler og som har modtaget Adam Smith Prisen. Men på den anden side er det en velkendt og tilbagevendende kritik af regeringen, at den har været for midtersøgende for at vinde stemmer og dermed har svigtet de borgerlige principper til fordel for den politiske magt. Således er VK-regeringen med en borgerligt-liberal målestok ikke kommet særligt langt i de praktiske reformer af Danmark.

På det ideologiske plan ser situationen mere gunstig ud. Danmark har gennemgået en positiv udvikling med hensyn til promoveringen af borgerligt-liberale idéer i den offentlige debat. Flere højreorienterede tænketanke er blevet etableret, borgerlige synspunkter er blevet efterspurgt i mediernes debatfora, internettet har åbnet op for nye kanaler for borgerlig nyheds- og meningsformidling og den siddende VK-regering har i et vist omfang givet plads til liberalt og konservativt tænkende personer som en del af partiernes og ministrenes bagland. Det vil sige, at frihedstankens udtryk er blevet langt mere udbredt, struktureret og professionaliseret end i 1987.

Således er modoffensiven til en vis grad lykkes. De borgerlige debattører, kommentatorer, analytikere og politikere har vundet på væsentlige områder i det ideologiske landskab. Danmark er på ingen måde et borgerligt land, den politiske konsensus er fortsat overvejende socialdemokratisk og de statsfikserende venstreorienterede intellektuelle nyder stadig en privilegeret tilværelse. Men der er ikke længere tale om et meningsmonopol, og der bliver sagt ting fra borgerlig side i dag med en selvtillid og en styrke, som vidner om eksistensen af en stærk intellektuel kultur på højrefløjen i Danmark.

Set i det lys har *Libertas* ydet et væsentligt bidrag i kampen om idéerne i den danske offentlighed. Tyve år med franske filosoffer, amerikanske økonomer, danske fortolkninger, noveller, lyrik, boganmeldelser og meget andet har haft sin effekt på den ideologiske galvanisering af den danske højrefløj og nedbrydningen af venstrefløjens intellektuelle kasteller.

Således er de første tyve år med *Libertas* et lille stykke dansk idéhistorie. Væsentligt at dokumentere og vigtigt at bære videre.